

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1993

Årgång 89 · Häfte 3–4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, fil. dr Björn Asker, Stenhagsvägen 79 C, 752 60 Uppsala, tel. 018/4697 03. Anmälan om medlemskap i Samfundet görs hos sekreteraren eller genom insättning av medlems- och portoavgiften på Samfundets postgirokonto. *Märk avin "Ny medlem"*. Medlemsavgiften är kr. 100:– per år + porto (20:–) och betalas via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Docent Arne Losman (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Manuskript sänds till redaktören. De bör inlämnas i två exemplar, maskinskrivna med bred marginal och dubbelt radavstånd, text för sig och noter för sig.

Författare till artiklar och översikter får kostnadsfritt tio exemplar av det tidskriftsnummer där deras bidrag är infört.

Författare till bidrag i PHT får själva stå för kostnaderna vid ändringar mot manuskriptet.

Gustav III of Sweden and the French Revolution

By *H. Arnold Barton*

1

The outbreak of revolution in France by the summer of 1789 caught most European rulers and statesmen off guard and it took time and the ongoing course of events before they could properly grasp what was taking place.

To the general confusion there was one noteworthy exception, King Gustav III of Sweden, who had always followed events in France with the closest attention. The crisis that had begun there over two years earlier with the convening of the first Assembly of Notables in February 1787 had filled him with mounting apprehension. He immediately took alarm at the earliest reports from Paris during the summer of 1789 and had, from the start, no doubts as to their sinister import. He was the first sovereign ruler to seek to rally monarchical Europe against the rising tide of revolution, until his life was cut short by assassination in March 1792.

The year 1789 found Gustav heavily engaged in a war with Russia, following his attack the summer before to take advantage of the Russo-Turkish conflict. His letters from his headquarters in Finland, where he himself directed the operations of his forces, especially to his confidants Curt von Stedingk and Baron Gustaf Mauritz Armfelt, reveal his dismay over developments in France. Already on 15 July, before word of the storming of the Bastille, he wrote to Stedingk of the "horrible confusion into which France is falling." This threatened, he wrote to Armfelt, "to throw all of European politics into a new chaos." His letter to Armfelt of 19 August meanwhile reflects the emotion behind this reaction:

The news from France has so horrified me that
I could not sleep last night until 4:00
o'clock. The nights of 17 February 1789 and
19 August 1772 [before Gustav's own decisive
political coups] I meanwhile slept very well.
... And this is charming Paris, where all

H. Arnold Barton, born 1929, is professor of History at Southern Illinois University at Carbondale. Published works include *Count Hans Axel von Fersen: Aristocrat in an Age of Revolution* (1975), *Canton vid Drottningholm. Ett mönstersamhälle för manufakturerna från 1700-talet* (1985), and *Scandinavia in the Revolutionary Era, 1760–1815* (1986).

the nations of Europe came together to seek
pleasure and relief from their concerns!
There, too, we would have found our asylum,
if we had been forced into exile. In truth
that would have been to go from Scylla to
Carybdis! What a hateful people! They are
the orangutangs of Europe! How is it
possible to combine so much grace
and civility with such deliberate savagery?¹

2

There are understandable reasons for Gustav III's revulsion, over and above his *métier du roi*. He had been raised in a court where French language and culture reigned supreme. France for him was the epitome of courtly and aristocratic taste, refinement, and elegance. In 1771 and 1784 he had visited Paris, where he had widespread contacts in society and the world of the intellect. To Gustav the outbreak of revolution in France seemed to threaten all those civilized values he held so dear.²

The revolution likewise challenged his most deeply held political principles. These represented a balance between the ideal of "legal" or benevolent despotism advocated by the Physiocrats, above all by Le Mercier de la Rivière, and the stable hierarchical society envisioned by Montesquieu, in which—as Gustav saw it—the nobility should be the pillars of the king's authority. Gustav's concept of an ideal monarchical order was embodied in what he somewhat vaguely referred to as the "constitution of Gustav Adolf," that vision of a heroic, magnanimous king ruling over a trusting, loyal, and well-ordered society which is perhaps best conveyed by his dramatic authorship.³

For all his fascination with the French *philosophes*, Gustav had long since become apprehensive of the militant rationalism of the radical High Enlightenment. Already in 1778 he wrote his confidante, the Countess de Boufflers in Paris, that the Physiocrats sought to measure all by the same yardstick, which might be possible in small states but which in larger ones was "as impossible to put into practice as harmful to try." He thereafter expressed growing resentment of the philosophers' influence and in 1784 complained indignantly to Mme. de Boufflers of the "philosophic-democratic spirit that prevails and which is so incompatible with my principles and interests." He feared, in 1787, that "this system of innovation our modern philosophers have introduced" would end "by turning sovereigns—into tyrants, and peoples—into rebels."⁴ The outbreak of revolutionary violence in France during the summer of 1789 confirmed the menace he had long seen approaching.

¹ *Mémoires posthumes du feld-maréchal comte de Stedingk*, ed. Count M. F. F. Björnstierna, 2 vols. (Paris, 1844–47), I: 193; Elof Tegnér, ed., *Konung Gustaf III:s bref till friherre G. M. Armfält*, *Historiska handlingar*, XII: 3 (Stockholm, 1883), 99, 102–4. Cf. Alma Söderhjelm, *Sverige och den franska revolutionen*, 2 vols. (Stockholm, 1920–24), I, for general reactions in Sweden to the revolution, including the king's.

² On Gustav's upbringing, see Beth Hennings, *Gustav III som kronprins* (Stockholm, 1935); also my "Gustav III of Sweden and the Enlightenment," *Eighteenth-Century Studies*, 6 (1972): 1–34.

³ My "Gustav III and the Enlightenment." On the political idealism of Gustav's historical dramas, see Erik Lönnroth, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv* (Stockholm, 1986), esp. 75–80.

⁴ Aurélien Vivie, ed., *Lettres de Gustave III à la comtesse de Boufflers et de la comtesse au roi* (Paris, 1898), 116, 319, 386.

Gustav III's political experience since even before his accession had also long prepared his reactions to the French Revolution. As crown prince he had been apprehensive of mounting anti-aristocratic fervor in Sweden and already in 1768 had speculated over a coup d'état against the existing constitution of 1720 to replace it with a new one designed to preserve the social hierarchy. These aspirations were at length realized in August 1772, after the Riksdag convened upon his succession in 1771 revealed even more threatening class antagonisms. Gustav's "revolution" of 1772—as it is traditionally called—while shielding the noble order, greatly strengthened royal power, permitting the king to carry out numerous enlightened reforms over the next several years. These, in Gustav's view, reflected true or "benevolent" philosophy.⁵

The king's hostility toward the rebellion of subjects against their rulers clearly surfaced during the American Revolution. Although for political reasons his neutrality favored France, he felt no sympathy toward the Americans, particularly after his Riksdag of 1778 revealed signs of an opposition to his increasingly autocratic regime which tended to idolize the freedom-loving Americans. To Stedingk the king wrote in 1784, following the American war:

Too recently having ourselves escaped from our troubles that there should not still exist, no doubt, some germs of our former divisions, it is my duty to avert anything which could reawaken such ideas.⁶

George Washington was shrewdly perceptive when he wrote that year to his French comrade in arms, General Rochambeau, "Considering how recently the King of Sweden has changed the form of the Constitution of that Country, it is not much to be wondered at that his *fears* should get the better of his *liberality* at anything which might have the appearance of republicanism..." In October 1787, Gustav himself told the French Chevalier de Gaussen, à propos of the troubles in the United Netherlands, "I am happy to have my revolution over with."

In time Gustav's political opponents in Sweden would make similar accusations. In April 1788, "one of his less enthusiastic admirers" reportedly said that "the king is himself nothing more than a revolutionary, although he was favored by success." The month before his assassination, Gustav himself wrote to the Marquis de Bouillé in February 1792, "I have been in the position too often of conducting revolutions or of combating them not to know that this cannot succeed unless led by a single person."⁷ The intensity of Gustav III's

⁵ For Gustav's conception of true or benevolent philosophy, see J.-B. Dechaux, ed., *Collection des écrits politiques, littéraires et dramatiques de Gustave III, roi de Suède, suivie de sa correspondance*, 5 vols. (Stockholm, 1803–5), I: 222. On his reign in general, see C. T. Odhner, *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, 3 vols. (Stockholm, 1885–1905), through 1788, Ludvig Stavenow, *Den gustavianska tiden 1772–1809*, *Sveriges historia till våra dagar*, 10 (Stockholm, 1925), and my *Scandinavia in the Revolutionary Era, 1760–1815* (Minneapolis, 1986).

⁶ Stedingk, I: 72–73. Cf. my "Sweden and the War of American Independence," *William & Mary Quarterly*, 3rd ser., 23 (1966): 408–30.

⁷ John C. Fitzpatrick, ed., *The Writings of George Washington*, 27 (Washington, 1937), 458; Lönnroth, 130. Cf. *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, ed. Carl Carlsson Bonde & Cecilia af Klercker, 9 vols. (Stockholm, 1902–42), II: 221; François-Claude Amour, Marquis de Bouillé, *Mémoires du marquis de Bouillé*, ed. M. F. Barrière, 2 vols. (Paris, 1859), II: 140.

reaction to the French Revolution can best be compared with that of his “*chère cousine*” and favorite enemy, Catherine II of Russia, whose own rise to power had been highly irregular.

In the summer of 1788, Gustav had faced the greatest crisis of his reign when he launched his thinly disguised offensive war against Russia, then embroiled with the Turks to the south. That this was an act of aggression was manifest, and thus a flagrant violation of Gustav’s own constitution of 1772, which prohibited an offensive war without the Riksdag’s prior consent. The result was the Anjala Mutiny or “Confederation” of most of his Finnish officer corps, which enjoyed widespread sympathy and support among the Swedish-Finnish nobility as a whole. This aristocratic revolt aimed at compelling the king to acknowledge constitutional restraints to his authority, but it in turn stirred up latent anti-noble passions from the 1760s and early ’70s among the non-noble estates.

Skillfully playing upon this powerful popular reaction, Gustav managed to suppress the revolt during the fall of 1788 and in February 1789 convened a Riksdag at which he forced through his Act of Union and Security with the support of the non-noble orders over the bitter opposition of the Noble Estate. This crucial act greatly increased the king’s authority in return for the virtual leveling of privileges between noble and commoner. When Gustav dismissed this Riksdag scarcely a week before the French Estates-General convened at Versailles, he had indeed become a “crowned revolutionary.” He had, in essence, himself carried out a social revolution which in France could only be won at the cost of violence and bloodshed.⁸

Throughout this period, Gustav III constantly compared France’s situation with Sweden’s, and himself with Louis XVI. He had been uneasy in 1787 over Louis’ first Assembly of Notables, for, as he wrote Mme. de Boufflers, he knew by experience the ways of “such assemblies,” where “they use big words but generally are moved only by personal feelings.” He complained in 1788 of the “Anglicizing” of France. Learning of Louis XVI’s decision that summer to convene the Estates-General the following year, Gustav reputedly prophesied, “The king of France will lose his crown, perhaps his life.” The mutinous French Guards in the summer of 1789 recalled to him his own Anjala mutineers of the year before. “The worst thing, in desperate situations,” he wrote to Stedingk in July 1789, “is not to maintain any position at all, and that is what it appears the king of France will do.” “There is what they are doing to *la délicieuse France*,” he wrote a few days later. “That is the result of weakness and indecision.” Louis XVI, he wrote to State Secretary U. G. Franc in early August, was “the best man in the world and the least suited to govern a great state, especially a state like France.” To Armfelt he described Louis as “certainly a poor king in every sense of the term.”

In contrast he stressed his own resolute qualities of leadership. To Queen Sophia Magdalena he wrote from Finland in November 1789:

⁸ See my *Scandinavia*, 156–74. For a Marxian view of Gustav’s “anti-feudal reforms” as the antedote to revolution, see Jörg-Peter Findeisen, “Gustav III. und die ‘Epochenschwelle 1789’. Reaktionen des Schwedischen Monarchen auf die Französische Revolution,” *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 37 (1989): 812–23.

... after God and His supreme will, that which prevents the fall of empires is firmness. Where would we be by now if I had not relied upon it, even upon a firmness which you, perhaps, considered severe, but it has saved us from bloodier scenes. All have returned to obedience, which could not have been achieved through feeble means, which would have led to incalculable consequences, such as those revealed to you by France.

Speaking of the French Revolution, Gustav told his sister-in-law, Duchess Hedvig Elisabeth Charlotta the following month, "If I had not acted as I did at the last Riksdag, we would certainly have had to experience the same thing ourselves."⁹

4

It is not our basic purpose here to undertake a detailed examination of Gustav III's attempts to organize and lead a monarchical crusade against the French Revolution. This has been done elsewhere, and perhaps in sufficient detail—considering that ultimately nothing came of them.¹⁰ A brief summary should suffice.

Involvement in his war with Russia during the first year of the revolution in France restricted Gustav to observing it from afar. He soon became apprehensive over the enthusiastic dispatches he received from his ambassador in Paris, E. M. Staël von Holstein—Jacques Necker's son-in-law—to say nothing of the unsolicited letters from the literary Mme. de Staël. Already in December 1789 he speculated over providing 15 ships and 12,000 troops for the king of France, at the latter's expense, once his Russian war were over, should Sweden's French alliance be renewed. The following month, at the urging of his confidant in French affairs, Baron Evert Taube, Gustav secretly appointed as his special agent in Paris Count Axel von Fersen, who through his close personal attachment to Queen Marie Antoinette had direct access to the French royal family. Fersen, unbeknown to Staël, thereafter sent lengthy secret reports to Taube and to Gustav III, which clearly influenced the latter's view of the situation in France.¹¹

In July 1790 the Swedes, under Gustav's personal command, managed to trap and practically obliterate the Russian galley fleet at Svensksund on the Finnish coast. Catherine II, intent upon pursuing her ongoing Turkish war and

⁹ Vivie, 385–86; Bernhard von Schinkel, *Minnen ur Sveriges nyare historia*, ed. C. W. Bergman, 10 vol. (Stockholm, 1852–68), II: 147; Stedingk, I: 137, 203–4, 206; Gust. Andersson, ed., *Kon. Gustaf III:s bref till Riks-Drotsen Grefve Carl Axel Wachtmeister och Stats-Sekreteraren Ulric Gustaf Franc* (Örebro, 1860), 112; Tegnér, *Bref till Armfelt*, 94, 96; Gunnar von Proschwitz, *Gustave III par ses lettres* (Stockholm, 1986), 304, 305, 321; *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, III: 216.

¹⁰ See Nils Åkeson, *Gustaf III:s förhållande till franska revolutionen*, 2 vols. in 1 (Lund, 1885–86); Erland Hjärne, "Gustav III och franska revolutionen," *Svensk tidskrift*, 19 (1929): 502–22; Olof Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, II: 2, 1721–1792 (Stockholm, 1957); my *Count Hans Axel von Fersen: Aristocrat in an Age of Revolution* (Boston, 1975), chs. 5–6, and *Scandinavia*, ch. 8. Auguste Geffroy, *Gustave III et la cour de France*, 2 vols. (Paris, 1867) and R. Nisbet Bain, *Gustavus III and His Contemporaries*, 2 vols. (London, 1894) also remain useful.

¹¹ Geffroy, II: 88–93; Söderhjelm, I: 189–204, 212–14; my *Fersen*, 84–93; Proschwitz, 325.

*Generallöjtnanten friherre Evert Wilhelm Taube.
Okänd konstnär; kopia av J.P. Södermark.
(Foto: SKM).*

upon the affairs of Poland, quickly concluded the Peace of Värälä with Sweden the following month on the basis of the status quo ante.

Gustav's attention now quickly turned to France.

The ceaseless inquietude and remarkable zeal with which King Gustav III followed the disturbances in France [Elis Schröderheim later recalled] could not but amaze and almost irritate. At table almost nothing else was ever discussed. All other reading gave way to the *Moniteur*, the *Journal de Paris*, and the newspapers. The womenfolk tried to reason with him over this and in the council this subject interrupted the deliberations.¹²

To Baron Taube, the king wrote in September 1790 that the chaos in France seemed to have reached its peak and that a league, "like that of the Greeks against Troy," should be formed "to restore order and avenge the honor of crowned heads." "I should like," he added, "to be the Agememnon of that host." Already that same month he discussed with the Prussian minister to Stockholm the idea of a joint Swedish-Prussian intervention to restore royal authority in France.¹³

¹² [Elis Schröderheim,] *Skrifter till konung Gustaf III:s historia jämte urval ur Schröderheims brevväxling*, ed. Elof Tegnér (2nd ed., Stockholm, 1892), 102. Cf. Rutger Fredrik Hochschild, *Memoarer*, ed. H. Schück, 3 vols. (Stockholm, 1908–9), II: 177.

¹³ Gustav III to Taube, 3 Sept. 1790, *Stafsundssamlingen: Evert Taubes samling*, I, Riksarkivet, Stockholm (hereafter RA). Cf. Proschwitz, 338.

An opportunity to sound out the possibility of Russian backing arose when France adopted the tricolor. In January 1791 Gustav proposed to St. Petersburg that Russia, Denmark, and Sweden jointly close their ports to French vessels flying the new flag. Catherine II replied evasively, but fearful by early 1791 that the Swedish king might be tempted to join a possible Anglo-Prussian intervention against Russia in support of the Turks, the empress discreetly encouraged his noble sentiments toward France. To restore order there, she told Curt von Stedingk, now Swedish ambassador in St. Petersburg, in February 1791, it would surely be necessary that the command be given to “someone” who could “outdo what he has done” – a clear reference to Gustav’s masterly suppression of the disorders in his own kingdom in 1788–89 – although she added that the time had not yet come to act hastily. On 10 May Stedingk conveyed the message that “it is Your Majesty’s duty to lead the good cause to victory and by breaking the chains of an unfortunate monarch to add to your great glory.” If only she had peace, Stedingk was assured that the empress’s army and treasury would stand at Gustav’s disposal.¹⁴

Opportunity appeared to present itself in the spring of 1791 when Gustav learned of plans afoot in Paris, involving Count Fersen, for the French royal family to flee to the protection of supposedly loyal troops on their eastern frontier. Anticipating Russian support, Gustav promptly offered Louis XVI’s secret diplomatic agent, the *émigré* Baron de Breteuil in Switzerland, in May a Swedish-Russian military force of at least 24,000 men, of which two-thirds Swedes, under his own command, to be paid for by France or its Bourbon ally Spain against future French repayment and in return for a renewed French alliance with an increased subsidy. Gustav thereupon departed for Aachen (Aix-la-Chapelle), close to the French border, to take charge of developments. Meanwhile, Breteuil declined, on 9 June, Gustav’s offer while the French king still remained in the hands of the “factious.” On 20 June, Fersen spirited the French royal family in masterly fashion out of the Tuileries Palace and Paris, but their flight attempt was stopped at Varennes and they returned to their gilded captivity.¹⁵

Only thereafter, on 30 June, did Catherine II’s envoy arrive in Aachen with a disappointing counterproposal for a total combined force of only 10,000 men, with no clear assurance of Russian support. Nonetheless his contacts there with French *émigrés* had redoubled Gustav’s zeal for the cause; that same day he wrote secretly to Louis XVI, urging, as his “oldest ally” and “most faithful friend,” that he uphold his royal dignity, in which case his fellow monarchs would come to his rescue. In response to Catherine’s minimal offer, encouraged by word of her flattering private statements about him, he set about to organize a European grand coalition with 100,000 to 120,000 troops under his own

¹⁴ Stedingk to Gustav III, 8 Feb. 1791, *Diplomatica, Muscovitica*, 451, RA; cf. Schinkel, II: 153–55; Hjärne, 510. For general diplomatic background, cf. C. T. Odhner, *Gustaf III och Katarina II efter freden i Värälä*, Svenska Akademiens handlingar 1886:9 (Stockholm, 1886) and Signe Carlsson, “Till frågan om Sveriges utrikespolitik efter freden i Värälä,” in *Gottfrid Carlsson 18.12.1952* (Lund, 1952), 348–76.

¹⁵ Geffroy, II: 132–33, 135–36. The original French draft of Gustav’s letter of 17 May 1791 to Breteuil, in *Kungliga handskriftssamlingen, Gustaf III*, RA, offers “*ses mil*” Swedish troops (plus hopefully at least half that number of Russians), which Geffroy and Åkeson, 42, have interpreted as 16,000 and which makes sense in view of Gustav’s later correspondence during the summer of 1791. Proschwitz, 341, has taken this to be 6,000. On Fersen and the Escape to Varennes, see my *Fersen*, ch. 5.

command, of which 16,000 Swedes and 8,000 Russians, to crush the revolution with “steel and cannon,” as he wrote to Stedingk. In anticipation, he began drafting a proclamation to the French people, declaring his intention to free the royal family from captivity, “to return to the different Estates within the state their legal rights and privileges, to free the people from anarchy and destruction, as well as to restore order and respect for the law,” with the support of the “healthy part of the nation.”¹⁶

The key to such a grand alliance was the Habsburg Emperor Leopold II, brother of the French queen. Gustav sent Fersen to Vienna to negotiate. Leopold was not, however, unsympathetic toward the reform program in France, which resembled his own earlier enlightened efforts as grand duke of Tuscany, and not wishing to endanger his sister and her family in Paris he preferred negotiation with the National Assembly, backed by an armed congress of powers. To complicate the situation, the emperor was quietly encouraged to favor such a solution by Gustav’s own envoy, Fersen, who for his own reasons was particularly concerned over the safety of the French queen and who had indeed first proposed the idea of an armed congress of powers to Gustav III as early as August 1790. Taking their cue from Emperor Leopold, the other European powers remained equally recalcitrant toward a direct armed intervention in France led by the king of Sweden.¹⁷

In September 1791, Louis XVI officially accepted the new French constitution, which most European sovereigns quickly recognized. To Gustav, this “shameful behavior of the king of France... surpassed in cowardice and dishonor anything we could have expected and which the past might show,” as he wrote to Fersen. He now turned to the idea of forming a more limited alliance with Russia and Spain, which like Sweden refused to recognize the new French constitution, to carry out a landing operation in Normandy. The French *émigré* general, the Marquis de Bouillé, entered Swedish service and undertook to lead a combined Swedish-Russian force of 36,000 men under Gustav III’s overall command. Already during the summer two Swedish fortifications officers had secretly reconnoitered the ground and prepared a detailed map of the Seine Valley from Le Havre to Paris.

Fersen, now in Brussels, meanwhile continued to urge the convening of an armed congress of powers and even took it upon himself to correspond directly with the Swedish envoys in St. Petersburg, Madrid, and Berlin to promote this idea. “Do not fear any rash undertaking on the part of the king,” he wrote secretly to Marie Antoinette on 25 October. “I know how to stop him.” How, he did not specify, but he continued to oppose direct military intervention until France itself declared war on Austria and Prussia in April 1792.

On 19 October 1791, Gustav III concluded the Treaty of Drottningholm with his recent enemy, Russia. While forming a defensive alliance, it made only vague reference to France and provided Sweden with only a small subsidy of 300,000 rubles. Spain remained evasive toward any definite commitment. By

¹⁶ F. Feuillet de Conches, ed., *Louis XVI, Marie-Antoinette et Madame Elisabeth. Lettres et documents inédits*, 6 vols. (Paris, 1864–73), III:391–402; Geffroy, II:171–72; R. M. Klinckowström, ed., *Le comte de Fersen et la cour de France*, 2 vols. (Paris, 1877–78), I:143; Proschwitz, 351; Åkeson, 65–69; Söderhjelm, I:254–55; Schinkel, II:171–72.

¹⁷ *My Fersen*, 127–37. Concerning Leopold II and the French Revolution, see esp. Adam Wandruszka, *Leopold II*, 2 vols. (Vienna, 1963–65), II.

early December it began to become evident that this plan, too, seemed destined to lead nowhere.¹⁸

Already that month, Gustav and Baron Taube wrote to Fersen about the idea of seeking to persuade the French royal family to try once again to flee Paris, this time via Normandy to England, the implication being that they might find protection with their “oldest ally,” the king of Sweden, rather than with the “treacherous Florentine,” as Taube now called Leopold II. Thus encouraged, Fersen, although now outlawed in France, on his own initiative secretly visited the royal family in the Tuileries Palace itself in February 1792. A few days after receiving word that Fersen had departed on this dangerous mission, Gustav III was assassinated on 16 March by a group of aristocratic conspirators, a deed which the king, on his deathbed, believed inspired by French Jacobins.¹⁹

5

Gustav’s dying suspicions are altogether understandable in the light of recent developments in the Swedish monarchy. In 1790 and again in 1791 he tightened censorship to prohibit the Swedish press from referring to the unrest in France or the proceedings of the National Assembly. Nonetheless, rumors of his intended intervention in French affairs, which surfaced when he planned his trip to Aachen in the spring of 1791, aroused not only grave apprehensions but also moral outrage, particularly in aristocratic circles. Although Gustav III had favored and protected it since his coup d’état of 1772, the Swedish-Finnish nobility had progressively reverted to its historic traditions of defending constitutional liberty against royal encroachment. Defeated in its clash with the king in the Anjala Mutiny and the ensuing Riksdag in 1788–89, it was thereafter strongly inclined to welcome the revolution in France—often with intense fervor—as a heroic struggle against royal despotism.

Duchess Hedvig Elisabeth Charlotta noted open rejoicing among “our *enragés*” at the court itself over the capture of the French royal family at Varennes, who all the while made “insinuations aimed at our king.” A characteristic mixture of Pre-Romantic ardor and the Neo-Classical cult of civic virtue was conveyed by Malla Montgomery-Silfverstolpe, whose father had been arrested for complicity in the Anjala Mutiny, when she recalled how she regarded Gustav III as “a tyrant like Tiberius and Christian II,” and thrilled to “republican principles” from France while she “dreamed of Sparta and Athens.”

Faced with the possibility of having to bear arms against the temple of liberty in France, Gustav’s more vehement high-born adversaries sought, according to J. A. Ehrenström, to arouse disaffection by depicting him as “a despot, prepared to suppress abroad the regained rights of an oppressed nation, so as to be all the more able to suppress them in his own.” By early 1792, Swedish aristocratic society “swarmed with men who wished to play the role of Brutus,” in the words of Count Adolf Ludvig Ribbing, one of the young conspirators who by then plotted the king’s assassination, in their eyes an act of noble

¹⁸ *My Fersen*, 137, 140–46; Bouillé, II, 99–100; Åkeson, 128, 133–34; Klinckowström, ed., *Fersen et la cour de France*, I: 176–77, 180–83, 202.

¹⁹ Klinckowström, ed., *Fersen et la cour de France*, I: 275, 278, 288–91, 296–97, 313; II: 165, 184; *my Fersen*, 145–50, 154; Söderhjelm, II: 14, 25–29.

tyrannicide. It was hailed in the same terms in France, where one enthusiastic member of the Convention even adopted the name “Brutus-Anckarstroem,” after the king’s assassin, a few months later.²⁰

6

In retrospect it is hardly surprising that nothing ultimately came of any of Gustav III’s anti-revolutionary projects regarding France, considering all the factors that conspired against them: his manifest lack of military, material, and financial resources; the suspicion and ill will of other powers and his failure to gain foreign support; the fears and opposition aroused at home by his suspected designs; as well as his principal agent Count Fersen’s quiet but determined efforts to forestall the direct use of force. Ironically, less than a fortnight after Gustav’s death on 29 March 1792, France declared war upon Austria and Prussia, thereby precipitating the war to crush the revolution that he had so avidly sought to bring about.

Meanwhile, the very idea that Sweden, a minor power seriously weakened by recent war and internal strife, should presume to take the lead in intervening against a vast revolution in what was then regarded as Europe’s greatest realm was “quixotic” in the extreme, a term applied to it both at home and abroad. In Sweden, virtually no one except Baron Taube, Armfelt’s rival for the king’s favor, seems to have supported the idea.²¹ How could Gustav III possibly contemplate such a course?

In the first place, more promptly than his fellow monarchs he saw the “revolutionary Hydra” as a direct menace to all crowns, his own included. Contemplating, in December 1789, the ferment then evident in much of Europe, he described the end of the century as “the time of revolutions.” Already in 1785, with regard to his old ambition to acquire Norway from Denmark, he had noted, “To arouse a republican spirit there could easily take place; but who knows whether it might develop as we might wish, and I would then fear its contagion in Sweden, which has so recently been cured of it.” It seems evident that he refrained from following up the idea of stirring up rebellion against Russian rule among the peasantry of the Baltic Provinces during his war with Russia in 1788–90, again for fear of repercussions in Sweden and Finland. It was only with deep misgivings that he turned, in extremis, to the non-noble orders for support against his rebellious nobility during the Anjala Mutiny in 1788. The popular militias raised in the face of that emergency were quickly disbanded once it passed by 1789.²²

²⁰ *Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlemnade historiska anteckningar*, ed. S. J. Boëthius, 2 vols. (Stockholm, 1883), I: 375–76. On the ideological background to Gustav III’s assassination, see esp. Lolo Krusius-Ahrenberg, *Tyrannmördaren C. F. Ehrensverd* (Helsingfors, 1947), chs. 1–4; Stig Jägerskiöld, “Tyrannmord och motståndsrätt 1792–1809,” *Scandia*, 25 (1962): 113–66; my *Scandinavia*, 164, 171, 175, 191, 201; and Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, 346. For suspicions of Jacobin involvement in the assassination, see Söderhjelm, II: 14–29. Regarding reactions to it in France, see Söderhjelm, II: 14, 19–21, 25–28.

²¹ See Söderhjelm, I: 301. Cf. *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, III: 348–49, 375–76, 392; Hochschild, II: 198, 201.

²² R. M. Klinckowström, ed., *Riksrådet och fält-marskalken m. m. Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter*, 8 vols. (Stockholm, 1867–72), VII: 188; Lydia Wahlström, “Gustaf III och norrmännen,” *Nordisk tidskrift* (1907): 63; my “Gustav III of Sweden and the East Baltic, 1771–1792,” *Journal of Baltic Studies*, 7 (1976): 14–16, 25; my *Scandinavia*, 134, 155–56, 163–64.

The Revolution, he wrote in 1791, was an “epidemic” that had “spread from the soil of America to France.” It would rage, in his view, until it was decisively stamped out. There could thus be no compromise with it. Gustav’s program for France, as Taube described it to Fersen in May 1791, had as its guiding principle “to make no accommodation with anyone whomsoever, nor to form any mixed government, but to restore royalty in its full powers.” “A stable peace and the security of property and persons,” he wrote to Staël in July that year, “are incompatible with the [new French] constitution and the principles upon which it is founded”; he thus considered the moderate *constitutionnels* in the National Assembly more dangerous than the extremists, who were ultimately bound to discredit themselves.

Growing fear that Louis XVI, with Austrian encouragement, might come to terms with the Assembly caused him to favor the émigré Comte de Provence’s claim to serve as regent for his captive brother. In July 1791 Gustav wrote to Stedingk in St. Petersburg that great as was his interest in the French royal family,

that which I take in the public cause, in the private interest of Sweden, and in the cause of all kings is greater yet . . . it may be all the same whether it be Louis XVI or Charles X who occupies the throne, as long as the monster of the Manège is crushed . . . It may be that at this moment the king and queen are in danger, but this danger is not as great as that to all the crowned heads that are menaced by the Revolution.²³

Count Fersen well summarized his monarch’s view in September 1791 when he urged that the powers should recognize no constitution for France, “not even a good one,” which Louis XVI had not freely accepted. It has been seen that Gustav III was himself amenable to a considerable measure of “revolution” — always providing that it was revolution from above. In February 1790 he could with surprising candor say to P. O. von Asp, “I am myself a democrat.” Time would show how true this would prove: Gustav III, the nobles’ friend, left his most lasting mark upon Sweden’s history by drastically leveling corporate privilege.²⁴ In his own view, nonetheless, the crux of the matter was royal authority.

What meanwhile cannot fail to impress, looking back, was the surprisingly small scale of Gustav’s planned operations. Could he seriously have believed that a limited military expedition under his command could have reversed the course of events in France? Quite evidently he both could and did. Like most of the enemies of the Revolution before the fateful Battle of Valmy in the fall of 1792, Gustav, encouraged by Fersen’s reports, considered it the work of a small clique of self-seeking scoundrels possessing neither courage nor idealism. In his

²³ Klinckowström, ed., *Fersen et la cour de France*, I: 117; Geffroy, II: 112, 168–69; Proschwitz, 352.

²⁴ Feuillet de Conches, IV: 113; cf. my *Fersen*, 133; P. Wieselgren, ed., *DeLaGardiska arkivet. Handlingar ur greffliga DeLaGardiska biblioteket på Löberöd*, 20 vols. (Stockholm, 1831–44), XXVIII: 111. Cf. Hochschild, II: 191–92. See also Söderhjelm, I: 137–38.

view, the disillusioned “sound” majority of the nation only awaited firm leadership and the support of even a small Swedish-Russian force—including bands of Cossacks and Tatars, “whose appearance is bound to excite extreme terror in France”—to rise up against the Revolution and bring it down like a house of cards. The Empress Catherine’s expressed attitude toward the revolutionaries was, if anything, even more contemptuous.

Gustav’s initial plan, during the summer of 1791, nonetheless envisioned a coalition army of 100,000 to 120,000 men, which, modest as this might seem compared with the vast forces later arrayed against revolutionary and Napoleonic France, was sizable for its time and with regard to existing circumstances. A year later the Duke of Brunswick would invade France with some 100,000 Austrian and Prussian troops, against a weakened French army. Gustav’s later plan for a more restricted Swedish-Russian operation was clearly predicated upon the idea that it would exert sufficient moral pressure upon the other monarchical powers to draw them too into the fray.²⁵

Meanwhile, in seeking to understand Gustav III’s motives less tangible factors must also be taken into account. Although he could be remarkably hard-headed and calculating in matters of *grande politique*, this side of Gustav’s character stands in striking contrast to his markedly aesthetic and imaginative qualities of spirit. Beth Hennings described him as ultimately more romantic than rationalist by nature and Folke Almén wrote of his essentially “heroic” concept of kingship. Gustav saw the boldness and determination of princes as the determinant force in history and had a strong sense of his own historic destiny, as born out by the brilliant success of his desperate gambles in the coup of 1772, during the Anjala Mutiny in 1788, at the Riksdag of 1789, and at the Battle of Svenskund in 1790. “Do not forget the old coffee woman,” he wrote to Armfelt in November 1791, referring to the soothsayer Ulrika Arfvidsson, with whom he had had earlier dealings. “It would be interesting to know what that old sorceress will have to tell us.” His view of the past, as embodied in his own historical dramas, was highly mythic.²⁶ In this spirit, the chivalric rescue of the French king and his fair queen from the revolutionary dragon was clearly a fascinating scenario for the royal impresario.

Related to his abhorrence of revolution from below was Gustav’s deep concern over the alienation of most of his own nobility in 1788–89. Not only did this cause much personal grief to a monarch who gloried in the role of first gentleman of the realm; he remained convinced, as before, that the stability of a monarchical regime must rest upon the loyal support of its nobility. He insisted that in 1789 he had chastized his nobles only to save them from popular vengeance. “Had I not placed myself at the head of the faction which the nobility had then aroused against itself,” he told G. G. Adlerbeth in December

²⁵ See my *Fersen*, 89–90; Proschwitz, 351–53; L. Manderström, *Om Gustaf den Tredjes yttre politik under de två senaste åren af dess regering* (Stockholm, 1859), 74–76; Schinkel, II: 316; Åkeson, 229. Cf. Georges Lefebvre, *La Révolution française* (Paris, 1951), 261–62. For Catherine II’s reactions, see, for ex., her letters to Baron Friedrich Melchior Grimm in *Sbornik imperatorskago russkago istoricheskago obshchestva*, 148 vols. (St. Petersburg, 1867–1916), XXIII; also Aleksandr V. Khrapovitskii, *Dnevnik A. V. Khrapovitskago 1782–1793*, ed. N. Varsukov (St. Petersburg, 1901).

²⁶ Beth Hennings, *Gustav III* (Stockholm, 1957), 141; Folke Almén, *Gustav III och hans rådgivare 1772–1789* (Uppsala, 1940), 41–46, 51–52; Tegnér, *Bref till Armfelt*, 198. Cf. Sven Delblanc, *Åra och minne* (Stockholm, 1965), esp. 136–43, 191–94, 224–34.

that year, “the other Estates would have gone much further,” adding that if the Riksdag had occurred after, rather than before, the outbreak in France, “the public’s passions” would have been “harder to manage.” Following his return from Aachen in August 1791, Gustav described to the Swedish Academy how “*philosophe* and aristocrat are identical in Sweden, but represent conflicting concepts in France.” To the Marquis de Bouillé, he wrote of the Swedish nobles in February 1792:

We are trying to make them understand that in the eighteenth century it is necessary that this first order of the state be sustained by the stability of the throne and by its protection, and in not seeking to fight against it.²⁷

In a letter to Armfelt from Aachen on 14 July 1791, Gustav meanwhile revealed the interrelationship in his mind between Sweden’s internal and external situations. His new finance minister, Anders af Håkanson, had proposed the convening of a Riksdag to restore order to Sweden’s state finances, ruined by the recent Russian war. The king reacted powerfully against the “very idea,” which caused him to shudder at the thought of fresh disorders at home, in which the old spirit of faction would be stirred up by “Jacobins” to “overthrow everything.” Thus only after Louis XVI’s restoration to full power in France, “to provide me with a sure and solid support” and “the means to govern the First Estate of the Realm” in Sweden, would Gustav consider a Riksdag. Among the French *émigré* princes and their retinue in Aachen, Gustav could not but envy the hapless Louis XVI for the loyalty of his *noblesse*. Nonetheless, he envisioned that a Swedish campaign against the revolution in France would cure his own nobles of their misguided opposition: “The principles which the officers who would fight there would absorb among the French nobility, overwhelmed with the evils of anarchy and dreaming only of a monarchical government, would achieve much; and then I would have the means to control the spirits that must be bought.”²⁸

Ever paramount from the viewpoint of Sweden’s security was the need for an alliance with a major power capable of providing sizable subsidies as well as military backing. Since the seventeenth century this role had traditionally been filled by France, the European power best served by the strong Swedish state restored by Gustav III’s coup of 1772. Already in August 1789, Gustav feared that the revolution in France would result there in an ineffectual regime like Sweden’s under the crippling constitution of 1720, from which no dependable support could be expected.²⁹

²⁷ *Historiska anteckningar af Gudmund Göran Adlerbeth*, ed. Elof Tegnér, 2 vols. (2nd ed., Lund, 1892), I: 191; C. G. Nordin, *Dagboksanteckningar för åren 1786–1792*, *Historiska handlingar*, 6 (Stockholm, 1868), 176; Bouillé, II: 141.

²⁸ Tegnér, *Bref till Armfelt*, 193–96. Cf. Lydia Wahlström, “Skrifvelser från Gustaf III ur Anders af Håkansons papper,” *Historisk tidskrift*, 33 (1913): 235.

²⁹ Tegnér, *Bref till Armfelt*, 96; Åkeson, 232.

The matter of the French alliance in turn raises even more fundamental questions concerning ideal versus practical considerations in Gustav III's statecraft, as well as the consistency of his determination to take up arms against the French Revolution.

It has generally been argued by those who in the past have devoted the greatest attention to Gustav's French plans that he remained committed to the end to his anti-revolutionary crusade. Nils Åkeson stressed, in 1885–86, the king's message to the French *émigré* princes, via his envoy in Coblenz, as well as to certain of his other diplomats, not to be misled by his feigned indifference toward French affairs during the Riksdag held in January and February 1792. Alma Söderhjelm invoked in 1920 the reports from Stockholm of the French Chevalier de Gausсен. Olof Jägerskiöld pointed in 1957 to Gustav's ongoing exchange of views with Catherine II and his effort to encourage a new escape attempt by the French royal family by the beginning of 1792.³⁰ Yet none of this evidence can be considered decisive. Certain persons close to the king at the time drew other conclusions, while examination of the alliance problem in particular raises serious questions concerning the consistency of Gustav's anti-revolutionary course.

Gustav III always had other irons in the fire. From the fall of 1790, following the peace of Värälä, until the spring of 1791, when he departed for Aachen, he unsuccessfully sought election to the Polish throne. There seems evidence that the ultimate purpose of this ploy was mainly to claim compensation in the event of a second partition of Poland: presumably Norway, against Prussian compensation to Denmark. This idea surfaced again around 13 March 1792—three days before Gustav's assassination—when he received a discreet inquiry from Catherine II regarding his thoughts on the Polish situation, which aroused his lively interest.

Similar suspicions arose by the beginning of 1792 with regard to his French project. In his memoirs, G. G. Adlerbeth wrote:

In Sweden several of the king's confidants held that His Majesty was not really serious about his armament against France. Some maintained that Denmark was the real enemy against which it was intended; that France served only as a cover, and that a campaign would be mounted against Norway as soon as the season permitted.³¹

Already in December 1789, during his Russian war, Gustav wrote to Taube that he would have to demand the stiffest conditions, particularly financial, in return for renewing his existing French alliance, in view of "the little assurance

³⁰ Åkeson, 160–63, 220–21; Söderhjelm, I: 301–9; Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, 346. Cf. Lönnroth, 259, for criticism of Gausсен's evidence.

³¹ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, III: 328; Hochschild, II: 199; Schinkel, II: 182; Åkeson, 252–53; Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, 346–47; my "Gustav III and the East Baltic," 22–24, 25–26.

which the whole existence of France gives me”); meanwhile he was negotiating with Great Britain.³² After 1790, in seeking to organize an effective coalition against revolutionary France, he looked by necessity to his erstwhile enemy, Russia, for the major ally he needed. The Russian alliance would thus serve as the means to the ultimate end of restoring Sweden’s old alliance with France. Yet in his negotiations with Catherine II during the summer of 1791 the outlines of a broader scenario dimly emerge: a future tripartite alliance between Sweden, Russia, and a restored French monarchy, excluding Russia’s old ally Denmark, obviously intended to prepare the way for Sweden’s acquisition of Norway. Indeed, the Treaty of Drottningholm in October 1791 seemed to presage a diplomatic revolution in the North which did not fail to arouse apprehensions in Copenhagen.³³

For Sweden simply to participate in an anti-revolutionary coalition under other leadership would meanwhile have meant sacrificing Gustav’s own particular internal and external policy goals. Hence his unwavering determination to take and retain the initiative and his apprehensions that Austria and Prussia sought to bypass him. The emperor, he wrote to his ambassador in Madrid on 4 November 1791, hoped to dominate a weakened France, as Russia had formerly dominated both Sweden and Poland. From this perspective, his idea in early 1792 of urging the French royal family once again to try to flee Paris may be seen as a last, calculated gamble to remain in the lead when all else failed. The impulse would appear to have come from Catherine II’s letter to Gustav of 9/20 November 1791, in which she speculated that Leopold II might seek to encourage such a flight. If Gustav could not persuade Louis XVI to make the attempt, this could justify recognizing a regency under the latter’s brother, the *émigré* Comte de Provence, with whom the Swedish king had long been on friendly terms. On 20 January 1792, Gustav wrote to both of Louis XVI’s brothers, offering them asylum under his protection in Swedish Pomerania.³⁴

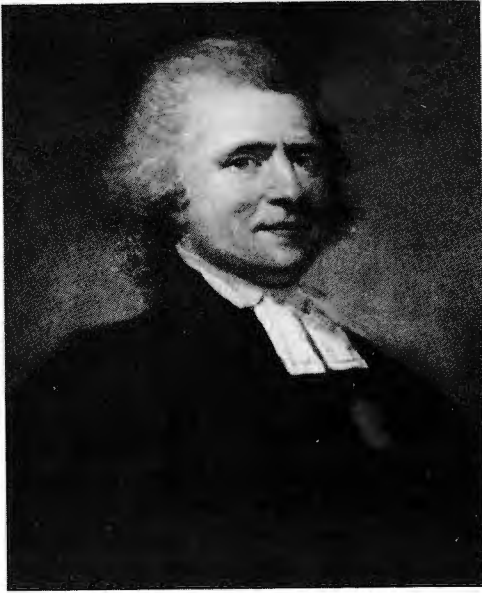
By the beginning of December 1791, certain persons close to the king nonetheless came to believe that his ardor to intervene in France was beginning to cool. On 28 October, Gustav had sent his detailed plan for a combined Swedish-Russian landing operation in Normandy to Catherine II. By the beginning of December he received her reply, dated 9/20 November, counseling against any precipitous action before gaining the cooperation of the Emperor and other powers, while assuring him of their basic similarity of views. According to the diary of Carl Gustaf Nordin, then part of the king’s inner circle, Gustav was “very satisfied with this letter,” as he had “cooled toward the French affair, to which, for political reasons, he had shown much more passion than he actually felt, to produce an effect in France and [to arouse] fear there.”

On 30 November, the king had reproached Armfelt for his and his friends’ opposition to his French plans. However, again according to Nordin, Gustav admitted the following day that they were right. “But I have been drawn so far into French affairs: I have promised the [French] princes my support. I have

³² Proschwitz, 325.

³³ See Schinkel, II, 302–9; Wahlström, “Skrifvelser,” 235; Manderström, 67; Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, 344.

³⁴ Manderström, 78; Åkeson, 152, 244; my *Scandinavia*, 195. For suspicions regarding Austria and Prussia, see Klinckowström, ed., *Fersen et la cour de France*, I: 176–79, 226, 263, 272; II: 165, 200–1; Åkeson, 232; my *Fersen*, 134, 146, 152.

Biskopen Carl Gustaf Nordin. Målning av C.F. von Breda (Foto: SKM).

Baron Taube after me. He is difficult for me to escape.” He further reflected, “It would be unreasonable for me to try to restore tranquility to the French nation while destroying it in my own.”

In consequence, Håkanson, “as though by his own accord,” sought to persuade Taube himself to urge the king to refrain from his French expedition. Taube, somewhat surprisingly, agreed, saying he could not urge such a venture unless the king had in hand the necessary means. This was precisely what Gustav lacked, and Armfelt, Håkanson, Nordin, and their friends hoped that the Riksdag to deal with the financial problem, to which Gustav had necessarily though reluctantly agreed on 18 November, would distract him from his French preoccupations.³⁵

Gustav’s behavior and private statements during these crucial days give the strong impression that he by now welcomed the chance to maneuver himself out of an untenable situation, consoled by the thought that he had done what he could. Since September at least, Catherine II had been well informed of his plans for a Swedish-Russian attack on Normandy with Spanish financial support and already then Stedingk had reported that Catherine gave every indication of opposing it. To her private secretary, A. V. Khrapovitsky, the empress had meanwhile been ridiculing Gustav’s French chimera—“We often follow him in our thoughts with his cannon boats on the Seine!” she wryly remarked in late July—and admitted to making every effort to involve the Swedish king, as well as the Austrian and Prussian monarchs, in French affairs to give her free

³⁵ Catherine II to Gustav III, 9 Nov. 1791 (o.s.), *Diplomatica, Muscovitica*, 625, RA; Schinkel, II: 313–19; Åkeson, 227–30; Nordin, 201–9 passim.; Elof Tegnér, *Gustaf Mauritz Armfelt*, 3 vols. (Stockholm, 1883–87), I: 420–26. Cf. Lönnroth, 256–57.

hands elsewhere.³⁶ Gustav may surely have suspected as much. Thus his detailed proposal of 28 October for the Normandy expedition could well have been intended to obtain clear confirmation, allowing him to save face by attributing the failure of the plan to the Russian empress. There had obviously never been any question of Sweden's facing revolutionary France alone.

Through Stedingk, the Spanish minister in St. Petersburg, Galvez, had meanwhile urged Gustav early in September to let the French Revolution destroy itself through its own excesses and to seek the good will of the dominant party in Paris to preserve the French alliance as the bulwark against Sweden's dangerous neighbor, Russia, without weakening France through war and sacrifice.³⁷

That such reflections had not escaped Gustav himself is attested to as early as 8 June 1791 when, on his way to Aachen, he wrote to Armfelt that if he were unable to help the king of France he would at least have "the satisfaction of having made an attempt to fulfill the duty of friendship toward my old ally and will only leave him to his fate on the basis of impossibility," which would then free him to consider other diplomatic opportunities. It is further born out by a seemingly incongruous passage in a lengthy memorandum he wrote to Catherine II on the French situation on 9 July 1791, in which he proposed their alliance as the core of the European monarchical host. It seemed not unreasonable to state, Gustav wrote,

that for the consideration in which this alliance would be held, (however much this might go against the principles of both sovereigns, and even be immoral!) it would be better and more useful to side with the National Assembly against the [*émigré*] princes than to remain indifferent and neutral observers of what is going to take place. For in such a case one would at least gain respect. If, contrary to all probability, the National Assembly should gain the upper hand, one might hope for a useful ally, while on the other hand if one were to remain passive, the South would leave the North out of account, which would be too impolitic . . .

"King Gustav considers this matter carefully," Nordin wrote in his diary on 31 August: either Louis XVI's restoration to full power would resurrect the French alliance or France under its new constitution would also need to seek Sweden's support. It was, he quoted the king as saying, thus "necessary that order be restored in France in one way or another, and the sooner the better."³⁸

³⁶ Stedingk to Armfelt, 3/14 July, 3/14 Aug., Stedingk's dispatches, 4/15, 14/25 July, 31 July/11 Aug., 19/30 Sept., Stedingk to Gustav III, 27 Aug./7 [Sept.] 1791, *Diplomatica, Muscovitica*, 451, RA; Manderström, 74–76; Hochschild, II: 199, 201–6; Khrapovitsky, 368, 369, 375, 386; Åkeson, 134–35; Hjärne, 514–15; Lönnroth, 257. Cf. Geffroy, II: 176–81.

³⁷ Stedingk to Gustav III, 27 Aug./7 [Sept.] 1791, *Diplomatica, Muscovitica*, 451, RA. Lönnroth, 258.

³⁸ Tegnér, *Bref till Armfelt*, 181; Schinkel, II: 307; Nordin, 177–78.

From early December, Gustav was, as Armfelt and his friends had hoped, largely preoccupied with the forthcoming Riksdag, which at length was convened on 28 January 1792 in Gävle, to avoid possible disturbances in the capital. The aristocratic opposition meanwhile played, as seen, upon fears that the king sought funds for a new war against France.

The king's papers include drafts of a curious document in Gustav's hand, in both Swedish and French versions: a declaration of fraternal greetings to the French people and its representatives from the "Council and Estates of the Swedish realm," evoking two centuries of friendship and alliance, while expressing confidence that the leaders of the new France would reveal themselves to be "new Solons and Lycurguses" by establishing "the most perfect order" out of "the disorder your enemies claim you have created." Appended, likewise in the king's hand, are the names of prominent members of the Council and Estates, some of the latter known for their earlier opposition to Gustav III and sympathies toward revolutionary France. This draft document bears the date, 28 January 1792, during the Gävle Riksdag, although nothing became of it.

It is strongly tempting to see in this nothing more than a flight of fancy on the part of the literary monarch. In view of all he had previously stated regarding not only the revolution in France but revolution in general, one may—with Nils Åkeson, who first discovered these drafts—easily read bitterness and irony between the lines.³⁹ One wonders, too, at the evocation of the Council (*råd*), since following the Riksdag of 1789 it had ceased to exist, in practice if not entirely in theory, but under the circumstances this might have had propaganda value both at home and abroad; it is known, moreover, that Gustav was speculating at that very time over further constitutional changes. Yet considering his situation and behavior through the fall, these perplexing drafts cannot be dismissed out of hand. If the prevailing spirit at the Riksdag had seemed sufficiently ominous—if it had, in Erland Hjärne's words, held forth the prospect of a "new Anjala"—it might conceivably have been arranged for a suitable member of the Noble Estate to propose such a declaration.⁴⁰ If it then gained enthusiastic support, Gustav might allow himself to be persuaded to accept it, thereby justifying a necessary change of course. This in turn might have opened the way to the conciliation with his nobility which, a half year earlier, he had written Armfelt he hoped an armed intervention in France would accomplish, while he could attribute the responsibility to others.

In the event, this strategem was not attempted. Surprisingly little opposition was apparent at the Riksdag. Gustav could well have concluded that the wounds of the past were beginning to heal and that so drastic and distasteful a measure was unnecessary. On the day the Riksdag ended, 24 February, Gustav told Armfelt, "*Le mieux, mon ami, est souvent l'ennemi du bien.*" A war against the French could once again bring Sweden to the brink of ruin, "while I only need peace to live happily." He had no money, nor was it likely that anyone would give him any. Still, both his deeply divided feelings and the strongly romantic side of his character were evident when he continued: "So I think and

³⁹ Gustavianska samlingen, 415, Uppsala universitetsbibliotek; Åkeson, 163–64n., which includes the text of the Swedish version. Cf. Lönnroth, 259–61.

⁴⁰ Cf. Hjärne, 522.

so must I think as a king; as a nobleman and bold knight I would indeed wish to take part in my own person, and perhaps I might go off to seek my fate as a private individual.” Armfelt, of course, protested against any such thought, but to the king it could still offer some wistful consolation.

Soon afterward, he again assured Armfelt that his subjects need have no fear of a new war, but added,

I still cannot help speaking heatedly, when the occasion arises, against the criminals who have ruined France and unrestrainedly showing my ill will toward those who have dissolved the bonds of society in that lovely land, as well as calling for the revenge of all sovereigns upon their heads. But the time is past when the wrath of a king was the same as a declaration of war.

When Magdalena Rudenschiöld, a lady of the court who enjoyed his confidence, expressed fears of a war with France, he reassured her, “One often speaks of things which one champions to preserve appearances, but one does not always bring them about.”⁴¹

Already on 13 January 1792, even before the Gävle Riksdag, Gustav sent Taube certain documents evidently just received from the French king and queen, who secretly encouraged by Fersen had opposed the direct use of force.

Alas, to what a weak prince have I not promised my support! [Gustav commented] . . . If I had ever pulled back from such enterprises in my life and were not myself bound by my ties with the Empress, I should be tempted to abandon the whole affair. But it will be necessary to see what the Empress will do . . .⁴²

On 28 February 1792, Gustav wrote to Fersen in Brussels, instructing him to make clear to Louis XVI’s agent, the Baron de Breteuil, that unless provided with the necessary money, “it is impossible for me to play any active part in this affair.”

If those powers most interested in the reestablishment of France see themselves deprived of the aid of a prince who alone, until now, has been able to take advantage of the irresolution of the others regarding the common good, the fault for this is entirely their own, as well as for the harmful results that may come from it.

To Breteuil himself, Gustav reiterated the same message in a letter dated 13 March 1792—the same day on which he wrote to Stedingk about opportunities

⁴¹ Tegnér, *Armfelt*, I: 426–28.

⁴² Proschwitz, 373. On Fersen and the French king and queen’s appeal to Gustav III, see Klinckowström, ed., *Fersen et la cour de France*, I: 221–22, 233–59, 261, 265–72. Cf. my *Fersen*, 143–44.

that might arise through a new partition of Poland. Although his sentiments regarding France remained unchanged, he told Breteuil, he could not realize them without a sufficient subsidy, as he had made clear to the latter already in Aachen the preceding summer. However, he added—with an unmistakable, bittersweet irony—he did not doubt that Breteuil, through his influence upon Louis XVI, “would be able to find the means... to send me the necessary funds.”⁴³

Erland Hjärne may have come closest to the truth when he held in 1929 that Gustav’s correspondence during his last three months shows no lessening of concern over the French Revolution but that one need not doubt the evidence of contemporaries that he came to feel strong and well-justified apprehensions over his plans to intervene.⁴⁴ Head and heart pulled in opposite directions.

If there is, meanwhile, a red thread running through Gustav III’s reactions to the revolution in France, it must surely be sought in his constant preoccupation with the security of his realm. In 1772 and 1789 he had strengthened the Swedish state by increasing royal authority; internal revolt either in Sweden or in its traditional ally, France, would, conversely, weaken Sweden’s position. Alliance with Russia might, in the long run, do the same; in October 1791 Rutger Fredrik Hochschild feared that through the Treaty of Drottningholm “we have been sold to the Russians,” an idea the king since childhood had regarded with “loathing and contempt.”⁴⁵ Yet in the short run this might conceivably accomplish the opposite, by restoring a strong French monarchy and, it might be hoped, by breaking the old Russian-Danish encirclement, most effectively through Sweden’s acquisition of Norway.

What the future might have held, had Gustav III’s life not been cut short at this point, can only remain a matter of conjecture. Armfelt later reflected that had he lived, “we would have seen at Haga the philosopher of *Sans Souci*,” recalling the older and wiser Frederick II of Prussia, Gustav’s uncle, following the trials of the Seven Years’ War. In the “affairs of France”—as in much else—Gustav III had not meanwhile made things easy for the historian, and to Baron Taube he once confided, in January 1790, “My principle is Richelieu’s maxim that in Europe’s troubles it is always necessary to keep throwing out new ideas, if only to increase the confusion.”⁴⁶

Sammanfattning

Bland samtida regenter utmärkte sig Gustav III genom sin omedelbara reaktion mot franska revolutionens utbrott 1789. Orsakerna kan sökas i hans förkärlek för traditionell fransk kultur samt i hans politiska filosofi och erfarenhet. I februari 1792 medgav han förtroligt att han själv med framgång såväl lett som bekämpat ”revolutioner”. Hans avoghet mot den amerikanska revolutionen varslade om hans senare reaktion mot den franska.

⁴³ Åkeson, 247, 251.

⁴⁴ Hjärne, 520–22.

⁴⁵ Hochschild, II: 205.

⁴⁶ Tegnér, *Armfelt*, I: 429; Gustav III to Taube, Haga, 5 Jan. 1790, Evert Taubes samling, I, RA. Cf. Gunnar von Proschwitz, ed., *Gustaf III. Mannen bakom myten* (Höganäs, 1992), 381–82. This collection of the king’s correspondence in Swedish translation, which appeared after the completion of my article, contains a number of previously unpublished letters—including the one cited here—not found in von Proschwitz’s earlier *Gustave III par ses lettres*, none of which, however, modify my findings.

Under kriget mot Ryssland, fram till sommaren 1790, kunde Gustav endast passivt följa händelserna i Frankrike. Därefter visade han ambition att framträda som en "Agamemnon" mot den revolutionära "hydran". Från och med det franska kungaparets flyktförsök i juni 1791 gjorde han energiska försök att organisera ett allmänneuropeiskt korståg under sin egen ledning. När detta misslyckades fram på hösten, satte Gustav sitt hopp till ett närmare förbund med Ryssland och Spanien, och planerade en svensk-rysk landstigning i Normandie. För att leda hans uppmärksamhet bort ifrån Östersjöområdet uppmuntrade Katarina II hans franska projekt, dock utan att bestämt lova understöd. Mot slutet av 1791 tycktes kungens planer rinna ut i sanden.

Att det blev så är nu efteråt knappast förvånansvärt. Man kan undra hur Gustav ens kunnat ta en sådan idé på allvar. Han insåg dock från början den djupa fara som franska revolutionen innebar för alla krönta huvuden. I Sverige hade han själv utfört en vittgående social revolution ovanifrån. Men med en anarkisk omstörtning nerifrån – ett farligt exempel för alla länder – kunde han ej kompromissa. Liksom de flesta tidiga motståndare till revolutionen var Gustav övertygad om att upprorsmännen utgjorde en feg och egoistisk kabal, som lätt kunde kullkastas av en relativt begränsad militär aktion stödd av det "sunda" flertalet av det franska folket. Gustavs romantiska uppfattning om kungligt ledarskap och om sitt eget öde spelade tydligen en viktig roll härvidlag. Genom ett framgångsrikt ingripande i Frankrike hoppades kungen kunna omskola sin egen upproriska adel och återvinna dess tillgivenhet. Inte minst behövde Sverige en allierad bland stormakterna, helst ett återställt Frankrike.

Alliansfrågan ställde ideella kontra praktiska motiv på prov, såväl som ståndaktigheten i Gustavs franska planer. Historieskrivningen har i regel betonat kungens beslutsamhet. Dock kom flera välinformerade samtida att tvivla på den. Ännu viktigare är, att kungens handlande och förtroliga uttalanden visar att han aldrig förbisåg de praktiska aspekterna. Alltid hade han alternativa utvägar till reds, ända tills han i mars 1792 mördades av adliga fiender inspirerade av upproret mot kunglig despoti i Frankrike. Svenska rikets säkerhet tycks ha utgjort den "röda tråden" i Gustav III:s invecklade franska politik i slutet liksom i början av hans regering.

Recensioner

Medeltidsproblem

Fokus på kvinnor i medeltidskällor: Rapport från symposiet "Kilder till kvinnehistoriske studier i nordisk middelalder", Isegran september 1990, red. av Berit Jansen Sellevold, Else Mundal, Gro Steinsland (Skara 1992, 111 sid., personreg. saknas).

En grupp forskare intresserade av kvinnor under nordisk medeltid har sedan 1979 arrangerat symposier om olika aspekter av medeltida kvinnohistoria. Det sjätte symposiet behandlade källmaterialet för denna typ av historia och de åtta föredrag som då hölls (på danska, norska och svenska) har sammanställts i denna intressanta bok. Inget av föredragen sysslar primärt med personhistoria, men flera författare reser intressanta frågor om källor som också används av personhistoriker.

Hedda Gunneng påpekar i sitt inlägg att flera metodiska problem rörande medeltida diplom ännu är olösta. Frågan om vilka som "normalt" kunde förväntas fästa sina sigill vid ett diplom är t. ex. outredd, trots att medeltidsgenealoger ofta använder argument baserade på närvaron av vissa personers sigill. Birgit Sawyer fortsätter sin diskussion av kvinnor som runstensresare medan Gabriela Bjarne Larsson diskuterar de nordiska lagarnas bestämmelser om kvinnlig arvsrätt, hemgift och morgongåva. I en av de två uppsatserna som behandlar isländsk litteratur argumenterar Elsa Mundal för att kvinnor har deltagit i formandet av en del av den tradition som finns nedtecknad i sagorna.

Lena Peterson sammanfattar kunnigt sin egen och andras forskning i nordiskt källmaterial rörande den för personhistorikern viktiga frågan om medeltida metronymika (t. ex. Marinasson och Kristinasson). Denna typ av namn var aldrig speciellt vanlig; Peterson har endast funnit ca 200 exempel bland de 100 000 medeltida svenskar vars namn är kända. Hon diskuterar flera möjliga orsaker till att en person använde metronymika men ansluter sig försiktigtvis inte till någon förklaring. Hon föreslår dock att den nedgång i antalet metronymika som kan observeras

mot slutet av medeltiden i alla de nordiska länderna hänger samman med att – såsom John Kousgård Sørensen har visat beträffande danskt namnskick – bruket av metronymika mot slutet av medeltiden blev en konvention från att tidigare ha varit praktiskt eller emotionellt betingat. Om detta är riktigt (och det verkar åtminstone rimligt) borde man ju kunna dra slutsatsen att metronymika tidigare användes av just praktiska och emotionella skäl. Forskningsresultat som Peterson citerar stöder denna hypotes i det att de visar att modern till en metronymikon-bärare ofta var bättre känd än fadern, vilket i sin tur kunde bero på att hon tidigt blev änka eller att hon tillhörde en mer betydande släkt. – Man bör i sammanhanget nämna de ytterst få medeltida exemplen på namn som slutar på "-måg". Ett sådant namn kan ju komma i bruk först efter bärarens giftermål och det snarast av praktiska skäl för att enkelt identifiera bäraren.

Anders Winroth

Nordvästra Stor-Stockholm under medeltiden

Det medeltida Sverige, 1:7. Bro, Färingö, Adelsö, Sollentuna. Av Olle Ferm, Mats Johansson och Sigurd Rahmqvist (Stockholm 1992, 387 s., ill., kartor).

Efter ett häfte om Norra Roden (1972; jfr PHT 1971–72, s. 172 f.), fyra om Tiundaland (1974–88; jfr PHT 1974, s. 118, 1982, s. 9 ff., 1984, s. 140, och 1988, s. 36 f.), ett häfte om Lyhundra och Sjuhundra i Attundaland (1986; jfr PHT 1986, s. 99 ff.) och två häften om sydöstra Småland (1987–90; jfr PHT 1987, s. 116 ff., och 1991, s. 85 ff.) har detta verk nu med sitt hittills näst omfångarika häfte fortsatt behandlingen av Attundaland och därmed kommit in på det nuvarande Stockholms förståder. I Sollentuna härad ingick sådana med Stockholm numera inkorporerade förorter som Bromma och Spånga, och även Färingö tingslag – Svartsjölandet och Lovö – hör ju numera till de områden

som till stor del bebos av folk med sitt arbete i Stockholm. Det nya häftet är sålunda av största intresse även för hembygdsintresserade stockholmare.

Johansson har bearbetat 1500-talets landskapshandlingar för hela området, medan medeltidsmaterialet bearbetats av Ferm för Bro och Sollentuna och av Rahmqvist för Färingö och Adelsö.

Bro och Sollentuna bildade inte någon administrativ enhet utan har sammanförts av geografiska skäl. Namnen har kunnat beläggas 1298 som "Brohundære" resp. "Solendahundære". "Solenda hærædh" nämnes tidigast 1370 och "Bro hærædh" 1382. 1361 kallas fastlandsdelen av Bro för "Brohaluahundære". Den andra halvan var "Feringhø thinglagh", nämnt 1425. Adelsö socken hörde under medeltiden till Trögd's härad i Fjädrundaland men räknas fr. o. m. 1540 till samma fögderi som Färingö tingslag, till vilket fr. o. m. 1544 även hörde Ekerö, som tidigare tillhört Svartlösa härad i Södermanland och därför ej är med i detta häfte. I början av 1550-talet tillkom Färentuna härad, som omfattade Färingö tingslag jämte Adelsö och Ekerö.

Till det värdefullaste i "Det medeltida Sverige" hör, att man får uppgifter om vilka de kamerala jordnaturerna var enligt 1500-talets jordeböcker. I de tidigare undersökta delarna av Uppland har konstaterats, att ursprunglig kronojord i större utsträckning endast fanns i Gamla Uppsala by med 16 jordeboksenheter, Husby i Vendel med 6 och Husby i Skederid med 4. I det nu behandlade området observerar man 8 jordeboksenheter kronojord i Husby i Bro och 6 i Järva i Sollentuna, medan kronojorden på Adelsö omfattade 17 jordeboksenheter av inalles 42 och i Färingö tingslag inte mindre än 107 jordeboksenheter av totalt 268, varav 28 i Munsö, 25 i Sänga, 20 i Färentuna, 17 i Skå, 16 i Hilleshög och 1 i Lovö.

Centrum för denna stora kronodomän var Svartsjö i Sänga, på 1350- och 1360-talen kallat Konungsnäs. Det kan beläggas tidigast 1310, då hertigarna Erik och Valdemar daterade brev där. 1344 donerade Valdemars änka Svartsjö till ett av henne då grundat kanonikat vid Uppsala domkyrka, men redan 1345 bortbyttes Svartsjö till konung Magnus (en hänvisning på s. 210 till del 1:5 skall ändras till 1:2). Då denne 1357 måste överlåta Stockholms slott med större delen av Svealand till sin son Erik, undantogs han bl. a. Konungsnäs med Trögd's, Håbo och Bro härad samt Färingö och Lovö. 1441 förlänade konung Kristoffer Svartsjö med all kronans

egendom på Färingö och Lovö till Karl Knutsson (Bonde), vars jordebok över kronans och skatteböndernas jord på Färingö (C 11 i Riksarkivet) 1977 publicerades av O. Bjurling. Denna jordebok, som Bjurling liksom tidigare F. Dovring daterat till 1450-talet eller omkring 1450, har nu genom jämförelse med ett par pergamentsbrev i Riksarkivet kunnat dateras till tiden mellan 5 oktober 1451 och 29 januari 1455. Efter Karl Knutssons flykt till Preussen livstidsförlänades Svartsjö till döttrarna i dennes andra äktenskap. Uppgifter om Svartsjö ingår i dottern Magdalenas make Ivar Axelssons (Tott) uppbörds- och utgiftsbok 1480–81 för Färingön (C 10 i Riksarkivet). Såväl där som i ett brev från 1481 nämns Ivar Axelssons utgifter för att mura och förbättra kronans gård Svartsjö. Senare livstidsförlänades Svartsjö med Färingö av konung Hans till Sten Sture d. ä. 1497 och av riksrådet till riksföreståndaren Svante Nilsson 1505.

De långvarigaste sätesgårdarna inom denna del av Uppland tillhörde medlemmar av lågfrälset. Knut Haraldsson (Låssa-ätten) skrevs 1450 till Säby i Låssa, där sannolikt redan hans farfar Olof Haraldsson i Låssa bott 1395–1400 liksom 1438 mellanledet häradshövdingen i Bro Harald Olofsson i Låssa, vilken i Anreps och Elgenstiernas ättartavledditioner med orätt uppgivits som anfader till ätten Soop (jfr Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa, s. 317, not 352). Den sistnämndes bror häradshövdingen i Sollentuna Birger Olofsson skrevs 1424 till Tranbygge i Västra Ryd och 1432 till Granhammar i samma socken, som 1450 var sätesgård för hans svärson Nils Mickelsson. 1458–82 bodde i Granhammar Erik Gregersson (Örnflycht), som följdes av sin son riksrådet Peter Eriksson 1479–97 och dennes sonson Bengt Arentsson 1560.

En annan långvarig sätesgård för en lågfrälse släkt var Ulvsunda i Bromma, som beboddes av Björn Olofsson 1347–55, Björn Jönsson (Pukehorn) 1423–32, dennes son Jöns Björnsson 1436–37 och sonson Björn Jönsson 1456–87, den sistnämndes svärson Bengt Karlsson (sparre över blad) 1493–1506, dennes svärson Olof Björnsson (halvmåne) 1515–20, Björn Jönssons svärson Peder Erlandsson (Bååt) 1527 och dennes son Björn Pedersson omkr. 1560.

Säby i Sänga (nu Sänga-Säby) var sätesgård för Lars Matsson (stjärna) 1450, Mats Larsson (stjärna) — troligen hans son — 1472–87 och Erik Matsson (stjärna) 1514. Att den sistnämnde var son till Mats Larsson framgår av en i "Det medeltida Sverige" för-

bisedd 1500-talsuppteckning i Riksarkivet, som är tryckt som bilaga till artikeln Granhammar i C. A. Klingspor och B. Schlegel, *Uplands herregårdar* (1881).

Ådö i Låssa var sätesgård för Mats Nilsson (3 vädurhorn) 1441–58, Olof Pedersson (3 vädurhorn) 1467–83, dennes svärson Anders Jakobsson (Banér) 1501 och hans dotter Anna Andersdotter – änka efter först Måns Gren, sedan Jon Jonsson skrivare – 1522–35.

I övrigt har inom området observerats ett tiotal sätesgårdar av kort varaktighet. Bland dem framträder tidigt särskilt ett par med högfrälse ägare, den för sitt deltagande i ett uppror mot konung Magnus "ladulås" bekante Filip Finvidssons (Rumby-ätten) Runby i Ed 1276–1308 och marsken Karl Ulfssons (Sparre av Tofta) Tofta på Adelsö 1358–1405; en enda gång, 1441, kan dennes dotterson sedermera konung Karl Knutsson (Bonde) beläggas ha skrivit sig till Tofta.

I käll- och litteraturförteckningen saknar man Jan Eric Almqvists skrift *Säteriet Kersö och dess innehavare 1287–1924* (1924), vilken bl. a. innehåller faksimil av det brev av år 1288 som citerats på s. 204. För fullständighetens skull hade även bort nämnas existensen av Gunnar Hallströms populariseringar *Mäläröarnas historia*. En bok om forntid och medeltid (1969; ny uppl. 1970) och *Samhällshistoria från Mäläröarna*. En bok om forntid och medeltid (1972).

Hans Gillingstam

Biskopsbiografier

Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII, series VI: Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia, tomus II: Archiepiscopus Lundensis. Comitibus Odilo Engels, Tore Nyberg, Stefan Weinfurter, curavit Helmuth Kluger (Stuttgart 1992, 123 s., personreg. saknas men torde tryckas i en senare del.)

Ett tyskt forskningsteam har sedan 1976 arbetat på biografier över alla kända biskopar verksamma före 1198 i den västra, latinspråkiga delen av kristenheten. Målet är att ersätta de sedan länge obsoleta biskopslängder som benediktinen Pius Bonifatius Gams publicerade 1873–1886.

Redan den fjärde publicerade delen berör Norden; den behandlar Lunds kyrkoprovins (efter 1164), nämligen ärkebiskoparna i Lund och biskoparna i Århus, Børglum, Odense,

Ribe, Roskilde, Slesvig och Viborg. Boken innehåller också historiker över varje biskopssäte. Framställningen är monstergillt grundlig med uttömmande käll- och litteraturhänvisningar. Allt talar för att detta kommer att förbli standardverket för den som söker uppgifter om den tidiga medeltidens danska kyrka. Som sig bör är denna för en internationell publik avsedda publikation avfattad på det internationella lärdomsspråket, latin.

Anders Winroth

Östgötakloster

Kristin Parikh: *Kvinnoklostren på Östgötaslätten under medeltiden. Asketiskt ideal – politisk realitet* (Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis, 26; Lund 1991; 208 s.).

Denna bok bygger på genomgång av bl. a. ett stort antal både tryckta och otryckta medeltidsbrev samt uppgifter i 1500-talets landskapshandlingar om de olika klostrens i rätardömen indelade gods, redovisade s. 196–201 som bilagor till kartor s. 162–195 över klostrens godsbestånd.

Resultaten av dessa studier presenteras för Vreta kloster s. 46–59, Askaby kloster s. 60–63 och Skänninge kloster s. 72–91. För Vadstena klostrets godsförvaltning saknas både kartor och materialredovisning, eftersom uppgifter tidigare publicerats bl. a. i L. A. Norborgs doktorsavhandling 1958, här kompletterad med kapitel om Den heliga Birgitta och Vadstena kloster s. 103–124 och om Ideal och realitet i Vadstena kloster s. 125–140. I övrigt består boken av en inledning s. 7–17 samt kapitel om Klosterrörelsens asketiska ideal s. 18–30, Kvinnoklostren på Östgötaslätten s. 31–45, Släktkonfederationer s. 64–71, Kvinnliga gynnare s. 92–102, Ägande och gåvogivande. En socialhistorisk mentalitetsanalys s. 141–148 och Ingiften i praktiken s. 149–159 samt en engelsk Summary s. 160–161 och en förteckning över tryckta källor och litteratur s. 202–207.

Särskilt de avsnitt som specialbehandlar de olika klostren innehåller åtskilligt av intresse för personhistoriker, varför man beklagar, att personregister saknas. Det förefaller emellertid som om författaren i fråga om personhistoria och genealogi tagit alltför lätt på sin uppgift och ofta inte gått längre i studiet av litteraturen än till Jan Ranekes Svenska medeltidsvapen, 1–3 (1982–85). Släkttavlorna i detta heraldiska pionjärbete innehåller

emellertid så många fel att det för genealogiska uppgifter ej borde användas utan kontroll i den litteratur till vilken Raneké hänvisar. Parikh borde i stället ha utnyttjat det främsta genealogiska uppslagsverket i fråga om medeltiden, Äldre svenska frälsesläkter, 1–3 (1957–89). Ehuru alla dessa tre häften citerats (s. 207) i hennes litteraturförteckning, har av tryckåren där angivits endast 1957 och 1965, och några hänvisningar till ifrågovarande verk har jag ej funnit i hennes notapparater. Ett ännu viktigare uppslagsverk, Svenskt biografiskt lexikon, saknas helt i litteraturförteckningen. Om hon använt dessa båda uppslagsverk, skulle hon t. ex. inte upprepade gånger (s. 76, 82 och 86) ha påstått, att den heliga Birgittas morfar var Johan Elofsson (Elofssonernas ätt). Av dem framgår nämligen, att det var östgötalagmannen Bengt Magnusson (Folkungaättens lagmansgren), med vars dotter Birgittas far Birger Persson (Finstaätten) gifte om sig efter Johan Elofssons dotters död.

Författarens bristande grundlighet har förorsakat, att man inte kan lita på hennes uppgifter om vilka personer som hörde till hög- resp. lågfrälset. Ett belysande exempel är då hon (s. 68) till högfrälset hänför abbedissan i Askaby kloster Margareta Haraldsdotter (på s. 61 med orätt kallad "Henriksdotter"). Om hennes ursprung uppges, att hennes far "tillhörde Håkan Bryniulfssons ätt, medan hennes mor förmodligen var Märta Bosdotter, som tillhörde den småländska högfrälseätten Natt och Dag. Märtas far var rd., rr. Bo Bosson". Källan för uppgiften om fädernehärsamlingen är Ranekes verk (s. 192), som saknar källhänvisning av intresse i detta sammanhang. Av ett brev av den 21 juni 1394 (Svenska riks-archivets pergamentsbref, 2, 1868, nr 2723) framgår, att Håkan Bryniulfssons bror Harald hade en dotter vid namn Märta, den svenska motsvarigheten till det latiniserade Margareta, och i registret till Svenska riks-archivets pergamentsbref (1872), s. 256, har ifrågasatts, om hon är identisk med abbedissan, vilket torde vara grunden för Ranekes uppgift. Om Märta Bosdotter (Natt och Dag) är enligt Äldre svenska frälsesläkter (s. 203) känt, att hon var gift 1368 med Kristofer Michelsdorp, som levde ännu 1374, och 1381 med Algot Magnusson (Sture). Eftersom Harald Bryniulfsson endast är känd genom brev från åren 1304–1323 (Äldre svenska frälsesläkter, s. 117) och Bo Bosson (Natt och Dag) ej är känd tidigare än 1336 (Sveriges medeltida personnamn, 1, 1967–76, sp. 420), förefaller det otroligt, att den senares dotter Märta Bosdotter skulle ha

kunnat vara gift med Harald Bryniulfsson. Märkligt är i sammanhanget, att Parikh (s. 62) nämner, att ifrågovarande abbedissa 1413 kompletterar en sin farbrors donation enligt SD, nr 1819. Där finns den mig veterligt enda kända källan för hennes härstamning. Enligt detta brev var farbrodern en präst, "herra Niclis i Twnom". Då det ej förefaller troligt, att denne i övrigt okände person skulle ha kunnat vara bror till den hundra år tidigare levande Harald Bryniulfsson, måste identifieringen av abbedissan med Harald Bryniulfssons dotter vara oriktigt liksom abbedissans högfrälse börd.

Ofta nämner Parikh, om de personer, vilkas mellanhanden med klostren behandlas, tillhört det stormannaparti som gjorde uppror mot konung Magnus Eriksson under ledning av hans son Erik, här genomgående (se t. ex. s. 57, 65, 88 och 89) kallad "kronprins Erik", ehuru han redan 1344 som barn fått kungatitel. Dessa uppgifter, vilkas vikt i klostresammanhang är diskutabel, härrör från författarens utnyttjande av docenten Lennart Sjöstedts doktorsavhandling Krisen inom det svensk-skånska väldet 1356–1359 (1954). Den uppges emellertid i hennes litteraturförteckning vara författad av "L. Sjödin", på s. 57 kallad "Lennart Sjödin", och denna förväxling uppträder även på s. 88, not 67, 89, not 73, och 90, not 84. Ibland tycks författaren alltför hastigt ha studerat Sjöstedts bok. Hon förväxlar t. ex. bröderna Nils Danes och Nils Turesson (Bielke; s. 88 och 91) och påstår, att det var den förre i stället för den senare som var bland upprorsmännen. På s. 89 uppges officialis generalis Jon Kristineson (sparre) ha varit "kronprins Eriks substitut för drotsämbetet", ehuru av den citerade s. 233 i Sjöstedts avhandling framgår, att det var Eriks far kung Magnus som gjorde Jon Kristineson till officialis generalis (högste ombudsman) redan 1344, samma år som den minderårige Erik fick kungatitel; se även min biografi över Jon Kristineson i Svenskt biografiskt lexikon, 20 (1973–75), s. 365 f. På s. 88 uppges, att Nils Abjörnsson (Sparre av Tofta) var bland upprorsmännen, ehuru Sjöstedt (s. 213) uttryckligen framhåller hans "fasthållande vid kung Magnus" under upproret. På samma sida påstår Parikh, att denne Nils Abjörnsson var bror till Nanne Abjörnsson (sparre), ehuru Nanne Abjörnssons bror med samma förnamn ej förekommer i källorna efter 1349 enligt C. Härenstam, Finnveden under medeltiden (1946), s. 294, och alltså troligen var död, då upproret bröt ut.

Sjöstedt är inte den ende författare för vars

omnämmande Parikhs akribi inte räckt till. På s. 13 kallas sålunda Salomon Kraft för "Samuel", och på s. 15 påstår hon, att det var professor Herman Schück (född 1925) som redan 1916 skrev om Petrus de Dacia; det var givetvis hans farfar professor Henrik Schück.

Jag kan inte här gå in på alla felaktiga uppgifter i Parikhs bok. Det bör emellertid påpekas orimligheten i hennes påstående (s. 50 och 64), att Birger jarls svårson Sigge Gutormsson skulle ha varit son till 1100-talsjarlen Gutorm. Likaså är det uteslutet, att den Ulfhild Birgersdotter som nämnes av Birger jarl 1265 i DS, nr 500, skulle kunna vara jarlens dotter, såsom Parikh (s. 51) ifrågasätter. I detta brev kallas hon nämligen "Ulvidis Birgeri *quondam* filia" dvs. hennes far Birger var död (jfr M. Hammarström, Glosarium till Finlands och Sveriges latinske medeltidsurkunder, 1925, s. 214).

Stötande är, att Parikh ofta påför medeltida kvinnor manliga patronymika såsom "Kristina Nilsson" (s. 56), "Kristina Olofsson" (s. 58), "Margareta Larson" (s. 60), "Margareta Gustavsson" (s. 86 och 99), "Margareta Turesson" (s. 91) och "Ingegärd Elofsson" (s. 92). Förvånande är också sådana språkformer som "götländska" (s. 94, 99, 100 och 125) och "östgötiska" (s. 84 och 86).

Hans Gillingsstam

Vasaätten i skev belysning

Kolme kuningasta Turun linnassa. Gustav Vasa, Erik XIV, Johan III. Tre konungar på Åbo slott. Turun maakuntamuseo, näyttelyesite 17. Åbo landskapsmuseum, utställningskatalog 17 (Åbo 1993; 136 s., ill.).

Det som gör en recension i denna tidskrift motiverad är att själva utställningskatalogen (s. 109–135) försetts med en omfattande inledning, bestående av fyra uppsatser, liksom utställningskatalogen tvåspråkiga med finska till vänster och svenska till höger på varje sida.

Statsarkeologen Carl Jakob Gardberg, som 1985 i boken "Tre Katarinor på Åbo slott" skrev om sedermera Johan III:s frilla Karin Hansdotter, densammes första drottning Katarina Jagellonica och Erik XIV:s änka Karin Månsdotter, har författat den uppsats som närmast anknyter till själva utställningen. Den har rubriken Gustav Vasa, Erik XIV och Johan III på Åbo slott (s. 7–24). Den förstnämnde besökte Åbo slott i september 1530 och under ryska kriget 1555–56, då han tillsammans med sonen Johan vistades i Finland under tre månader, varav ungefär halva tiden på Åbo slott. Tre dagar före sin hemresa utnämnde han Johan till hertig av Finland.

Denne residerade sedan på Åbo slott tills halvbrodern Erik XIV lät fängsla honom 1563. Efter sin avsättning satt Erik XIV med sin familj i fängelse på Åbo slott 1570–71, och 1573–77 var hans gemål Karin Månsdotter fånge där.

Museets chef, docenten Osmo Rinta-Tassi, som också skrivit förordet, medverkar med en uppsats om Finlands förvaltning under Gustav Vasas tid (s. 25–41), och docent Arne Losman publicerar här uppsatsen Erik XIV och Johan III i böckernas värld (s. 43–63). Hans uppsats är den enda som är försedd med notapparat. Det kan tilläggas, att sekreteraren Rasmus Ludvigsson, vilken var den ene av de båda män som 1568 förtecknade Erik XIV:s bibliotek (s. 55), i sina släktböcker har talrika hänvisningar till i denna förteckning och i förteckningarna över Johan III:s bibliotek nämnda kontinental historieverk (se PHT 1974, s. 94 f.).

Den fjärde och längsta uppsatsen, Vasaättens härkomst (s. 65–106), är författad av fil. kand. Christopher von Warnstedt och har sådan karaktär att den kräver mer kommentarer än de övriga. Den saknar notapparat men avslutas med en litteraturförteckning (s. 105–106). Där finns egendomligt nog ingen hänvisning till min digra doktorsavhandling *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden* (1952–53), ehuru uppgifter ur densamma förekommer på flera ställen i Warnstedts uppsats. Bl. a. har han (s. 78) tillgodogjort sig min utredning (s. 123, not 38) om hur sen den flerstades även i utställningskatalogen och dess uppsatser förekommande benämningen "Gustav Vasa" är. Man observerar också Warnstedts uppgifter (s. 73), att Vasaättens stammoder var syster till den i ätten Sparre av Tofta ingifte östgötalysmannen Nils Jonsson (Rickebyätten) och systerdotter till marsken Erik Kettilsson Puke, släktförhållanden som var okända före min utredning (s. 145–158).

Warnstedt diskuterar utförligt Vasaättens äldste kände stamfader Nils Kettilssons ursprung. Att denne vid sitt första framträdande 1355 var hövitsman på Stockholm uppfattar Warnstedt som att han var "rikets näst efter riksmarsken främste militär" (s. 69). Denna uppfattning kan jämföras med att de flesta av kung Magnus' stockholmsfogdar enligt Lennart Sjöstedt, Krisen inom det svensk-skånska väldet 1356–1359 (1954), s. 228, "synes ha rekryterats från Mälardalskapens lågfrälse". Nils Ahnlund, Stockholms historia före Gustav Vasa (1953), s. 176, uttrycker detta med orden "Magnus Erikssons stockholmsfogdar tillhörde i all-

mänhet den mellansvenska väpnarklassen eller det besuttna lågfrälset” och påpekar, att ”personalbytena på posten voro täta”, och att ”den antiaristokratiska linjen i det kungliga programmet” är tydlig. Dessa personalbyten har utförligast redovisats av Birgitta Fritz, Hus, land och län, 2 (1973), s. 148, till vars framställning kan läggas, att Nils Kettils-sons närmaste efterträdare, Anund Hemmingsson (Likvidsönernas ätt), kan beläggas som fogde på Stockholm redan 8 december 1357 (DS 5830), vilket ytterligare bekräftar Nils Kettils-sons korta period där. Warnstedts påstående, att Nils Kettilsson ”kan ha varit riksråd åtminstone en kortare tid”, motsäges av att han ej förekommer i Sten Engströms (Bo Jonsson, I, 1935, s. 270–301) minutiösa utredning om denna tids riksråd.

Sin uppfattning om Nils Kettils-sons höga sociala ställning vill Warnstedt (s. 70 f.) underbygga genom identifiering av honom med en person med samma namn, som 1344 efter en Cecilia Pedersdotter ärvde gården ”Elyamar” (DS 3793), enligt Warnstedt identiskt med ”en av Södermanlands ännu i dag mest kända sätesgårdar”, Älghammar i Björnlunda socken i Södermanland. Detta Älghammar blev dock sätesgård först 1599 enligt J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1960), s. 104. G. Lundberg, Bälinge socken under medeltiden (1976), s. 54, har utrett, att det 1344 nämnda ”Elyamar” är identiskt med Älghammar i Bälinge socken, där flera andra i samma brev nämnda gårdar är belägna. Därmed bortfaller Warnstedts argument för identitet mellan den 1344 nämnda Nils Kettilsson och Vasaättens stamfader, nämligen att Vasaättens äldsta medlemmar ägde gods i ”*nordvästra Södermanland*” (s. 71), ty Bälinge ligger i *sydöstra Södermanland*. Oriktig är också Warnstedts uppgift (s. 70), att den i brevet 1344 nämnda arvlätaren Cecilia Pedersdotter skulle ha varit brorsdotter till drotsen Magnus Ragvaldsson och dotter till riksrådet Peder Ragvaldsson. Hans uppgift återgår tydligen på Claes Annerstedts i X 58 d, p. 383, Uppsala universitetsbibliotek, referat under rubriken ”Peder Ragvaldssons ätt” av en 1500-talsregist i U 269 a, p. 40, i nämnda bibliotek av ett annars okänt brev från 1328 om en Anders Hemingssons änka Cecilia Persdotter. Annerstedt tycks ha missförstått denna regist, som visar, att Peder Ragvaldssons änka till Cecilia Persdotter återställt jord som Anders Hemingsson bytt bort till Peder Ragvaldsson.

Warnstedt vill göra gällande, att vasavapnet är en variant av den heraldiska liljan, som

enligt honom (s. 66) ”under äldre medeltid var särskilt vanlig inom stormannasläkterna i Östra Närke med angränsande delar av Södermanland och Västmanland”. Påståendet stämmer inte med Jan Ranekes (Svenska medeltidsvapen, 2, 1982, s. 469–488) redovisning av liljevapen, och det är betydande för Warnstedts metod, att hans enda bild av vasavapnet (s. 67) visar ett sigill för Gustav I, ej något av de äldre sigill av annat utseende, av vilka jag i min avhandling (s. 786 ff.) publicerat foton. Hans försök (s. 71 f.) att hävda, att Vasaätten ursprungligen inte var uppländsk, faller på att Nils Kettilsson vid sina jordbyten nästan alltid byter bort jord just i Uppland (min avhandling s. 163 f.).

Ett studium av sådana moderna uppslagsverk som ”Äldre svenska frälsesläkter” och ”Det medeltida Sverige” visar, att Warnstedts påstående, att den svenska adeln (s. 65) och särskilt den uppländska (s. 68) dog ut i digerdöden, är rena fantasier. Det finns intet som tyder på att Sverige ens tillnärmelsevis drabbats så hårt av digerdöden som Norge; hur svåra följderna blev där har instruktivt visats av Grethe Authén Blom i hennes nya arbete Norge i union på 1300-talet (1992), 2, s. 543–573; jfr även O.J. Benedictow, Plague in the late medieval nordic countries (1992).

Warnstedts skildring av Vasaättens öden under den senare medeltiden (s. 73–78) kan i stort sett betraktas som ett försök till popularisering av mina forskningsresultat, även om man reagerar för sådana anakronismer som ”*riksmarsk*” och ”*riksdrot*” (s. 73) och för att han med orätt kallar Erik Karlsson (Vasa) för riddare (s. 76; jfr min avh., s. 649).

Ett liknande försök att skriva en popularisering är Warnstedts framställning om kung Gustav och hans barn (s. 78–104). De overhäftigheter som kännetecknar hans behandling av Nils Kettilsson gör emellertid, att man ibland undrar över vissa detaljer och beklagar, att notapparater saknas. Särskilt gäller detta uppgiften (s. 93), att en dittills förbisedd samtida anteckning hösten 1992 skulle ha påträffats, enligt vilken Erik XIV, ”när Magnus vägrade skriva på dödsdomen över brodern Johan i början av juni 1563, förgick sig genom fysiskt våld mot honom”. Ännu mer undrande blir man, när Warnstedt insinuerar, att detta våld skulle ha förorsakat hertig Magnus’ sinnessjukdom. Warnstedt, som ju är en ättling till hertig Magnus, borde med källhänvisning publicera den anteckning han åsyftar.

*Hans Gillingstam (med tillägg av
Jan Liedgren)*

Rikskansliet 1560–1592

Under sin tid som riksarkivarie igångsatte Helge Almquist två stora arbeten rörande det svenska kansliväsendet. Dels upplade han, huvudsakligen själv, en samling fotostatkopior av kanslistilar från 1527 till 1840 (delvis längre), som i huvudsak var färdig 1931. Dels ombildades och förtecknades under ledning av Tor Berg en arkivserie "Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser" (KKMS), som gick fram till Karl XIV Johans tid. Den var färdig 1937 och kompletterades 1940–45 med en brevskrivarförteckning. Redan tidigare hade Lars Sjödin påbörjat sina undersökningar av handstilar i medeltidsbrev och andra handlingar även under 1500-talets första decennier.

När lundensaren Ivan Svalenius efter sin docentavhandling "Georg Norman" (1937) sökte ett nytt forskningsobjekt, valde han att vidga sina kunskaper om kanslipersonalen under Georg Normans tid till hela 1500-talet och att samtidigt klargöra tillkomsten och tillförlitligheten hos den serie av riksregistraturband, som tillkommit sedan 1520-talet. En kort översikt över det senare problemet hade för tiden 1523–60 givits av Ernst Nygren i hans stadsprivilegieutgåva 1932, och några bidrag för tiden 1592–1611 hade Sven Ulric Palme meddelat i en exkurs till sin avhandling 1942.

Man hade kanske kunnat tro, att riksarkivet med glädje skulle hälsa Svalenius' planer till vetenskaplig bearbetning av det källmaterial, till vilket fotostatviten och förteckningen över den nya KKMS voro portar. Så blev emellertid inte alls fallet. Institutionsegoismen tog överhand. En framställning av Svalenius, som tidigare varit landsarkivtjänsteman, om att för dessa forskningsar läppas in i magasinerna i RA med KKMS m. m. och i KA med Råntekammarböcker m. m., vilket skulle spara tid både för honom och för vaktmästarpersonalen, avslogs utan vidare. Ingen utom RA:s personal kunde få röra sig fritt i magasinerna, och jag hörde antydning, att sådana forskningar lämpligen borde förbehållas riksarkivets tjänstemän. Svalenius fick skjuta sitt projekt på framtiden och främst ägna sig åt sitt lektorat i Malmö.

Efter sin pensionering har Svalenius emellertid kunnat fullfölja sin gamla tanke och kunnat fästa en rad viktiga forskningsresultat på papperet. Och nu kunde äntligen riksarkivets ledning inse vikten av att arbetet blev fullbordat och publicerat. Åt förste arkivarien James Cavallie uppdrogs att övervaka renskrivning och att tillse, att källhänvisningarna blevo fullt aktuella m. m. Som vol. 7

i serien "Skrifter utgivna av Riksarkivet" har utkommit *Rikskansliet i Sverige 1560–1592* (Stockholm 1992, 290 s., ill., personreg.).

Formellt gäller boken rikets kansli under Erik XIV och Johan III. Kansliets och kansliarbets organisation utredes med resultat, som i hög grad komplettera och även korrigera Nils Edéns grundläggande docentavhandling från 1899. Svalenius visar, hur Erik huvudsakligen övertagit kanslipersonalen från kung Gustaf och hur kåren splittrats i Jöran Perssons vänner och fiender, hur Johan väsentligen nyrekryterar kansliet med sina gamla tjänare och påfallande många från Finland, och hur flera inom Johans kanslistat vid tronskiftet 1592 voro katoliserade eller eljest anhängare av Sigismund och därför passade illa för samarbete med hertig Karl. Högedelns kritik av sekreterareregimentet diskuteras av Svalenius; en väsentlig förutsättning för detta var enligt förf., att de unga adelsmännen inte voro hånade att skaffa sig den gedigna universitetsutbildning, som var naturlig för framåtsträvande präst- och borgarsöner och var en förutsättning för de ofrälse sekreterarnas inflytande.

Personhistorikern kastar sig naturligtvis först över avsnittet "Biografiska anteckningar". För att begränsa bokens omfång har Svalenius i åtskilliga fall nöjt sig med att hänvisa till sina egna eller andras artiklar i Svenskt Biografiskt Lexikon eller annorstädes. Särskilt har han bemödat sig om att visa släktförbindelser mellan olika kanslitjänstemän samt mellan dem och borgerskapet i Stockholm eller det högre prästerskapet. Bland allt det nyttiga nya kan man naturligtvis hitta något misstag. Så har Svalenius (s. 111) förbisett, att Herman Schück (redan i *Ecclesiae Lincolniensis*, 1959, s. 585) avlivat Messenii felidentifiering av ordinarius i Linköping Nicolaus Canuti med dominikanen Nicolaus Huith. Förf. visar helt riktigt, hur sekreteraren Sigfrid Henriksson Sarffue (s. 157 ff.) var gift med Elin Königsdotter, syster till sedermera ärkebiskopen Petrus Kenicius, och därmed blev styvfar till köpmansdottern Anna Andersdotter från Gävle. Anna var dock ej gift med fogden på Kungsör Olof Hising utan med dennes son Mikael Hising, borgmästare i Köping och stamfar för ätten Hisinger. En bror till Mikael H. var kyrkoherden i Fellingsbro Carolus Olai Hising, och det var dennes dotter Malin, som blev gift med Johannes Rudbeckius och mor till Olof Rudbeck.

Förf:s ingående och långvariga handstilsstudier ha visat, att somliga handstilar i Helge Almquists fotostatsamling blivit felidenti-

fierade, och detta inte bara i sådana fall, där det är fråga om flera personer med samma förnamn och farsnamn. Han kan ge exempel på felläsningar av en bjässe som Lars Sjödin (s. 42 not) och har icke övántat beslagit rec. med felidentifiering av handstilar (s. 64 not). Boken innehåller foton av ett femtiotal av de viktigaste kanslitjänstemännens handstilar.

Mycket viktiga för alla historiker är resultaten av granskningen av 1500-talets registraturband. Vissa delar av dessa ha kompletterats så sent som 1609 – 11 efter då tillgängliga koncept, som kanske icke resulterat i brev i den formen eller med den dateringen. Liknande misstag ha icke heller undvikits, när banden renskrivits eller kompletterats ett par tre år i efterhand. Eftersom förf. känner skrivarnas handstilar, blir kritiken desto säkrare. ”Det svenska riksregistraturet måste alltså utnyttjas med viss försiktighet, vilket ej minst gäller dateringarna” (s. 81). Det påminner mig om att arkivrådet Johan Axel Almquist en gång på 1940-talet förklarade för mig, att han inte tog det så hårt, när kritiker anmärkte, att dateringarna i ”Frälsegodsen” av donationsbrev inte alltid stämde med riksregistraturet, ty hans dateringar grundade sig på avskrifter av originalbrev, riksregistraturet däremot på koncepten!

Jan Liedgren

Kungliga hovpredikanter

Carl Henrik Martling: *I Guds och konungens tjänst. Några hovpredikantsöden från äldre tid* (Skrifter utg. av Samfundet Pro Fide et Christianismo 15; Stockholm 1992, 153 s., ill., personreg.).

Alltsedan Gustaf I:s tid har de svenska kungarna haft präster i sin hovstat och det har funnits en särskild organisation för det kyrkliga livet vid hovet. Sedan medeltiden har Stockholms slott haft ett eget kapell. Alltjämt finns en särskild, icke-territoriell församling, Kungl. Hovförsamlingen, till vilken enligt 1992 års kyrkolag skall höra medlemmarna av kungahuset samt den som tjänstgör eller tjänstgjort vid kungliga hovstaterna eller de kungliga staberna samt deras make och hemmavarande barn jämte sådanas efterlevande. Hovförsamlingens upptagningsområde omfattar numera hela landet och den har idag ca 330 medlemmar.

Gudstjänstlivet i hovförsamlingen ombesörjes av det s. k. hovkleresiet, dvs. det till hovet hörande prästerskapet; detta består av tre kategorier: en överhovpredikant, tre ordinarie hovpredikanter och ett tjugotal tjänst-

görande e. o. hovpredikanter. En av hovpredikanterna har ett omedelbart ansvar för pastoralvården och är kyrkoherde med titeln ”pastor i Kungl. Hovförsamlingen”; de övriga tjänstgör i den söndagliga högmässan i Slottskapellet enligt särskild turordning. Överhovpredikanten och de ordinarie hovpredikanterna ingår i det med stiftens domkapitel parallella ledningsorganet Hovkonsistorium; hela denna kyrkliga struktur står vid sidan av stiftsorganisationen. Tidigare hörde under hovkonsistorium också Skeppsholmsförsamlingen, gardesförsamlingarna och de andra numera avskaffade militärförsamlingarna i Stockholm. Befattningarna inom hovkleresiet utnämnes av konungen i hovet och under dennes ”enskilda styrelse”, efter sedvanan dock på förslag av överhovpredikanten. Det brukar finnas en eller ett par hovpredikanter bland prästerskapet i varje stift.

Överhovpredikanten är hovkonsistoriets preses och räknas i kyrkligt avseende som ”biskops vederlike”; på kung Carl XVI Gustafs initiativ bär överhovpredikanten numera ett bröst Kors av guld, likt, men inte förväxlingsbart med biskoparnas kors.

Hovkleresiets och hovförsamlingens historia är föga utforskad och församlingens äldsta historia mer eller mindre höljd i dunkel. Redan 1799–1814 utkom ett herdaminne för denna grupp av präster, ”Svenska kongl. hofkleresiets historia” i tre band, författat av hovpredikanten Aron Westén och omfattande tiden 1523–1800. Ett tillägsband för 1800-talets första halvsekel utgavs 1850 av hovpredikanten Carl Wenström. Därefter är intet gjort.

Det säger sig självt att det under seklers gång i detta kyrkans och kungahusets gemensamma sammanhang funnits en lång rad dynamiska och färgstarka personligheter, stora teologer och kyrkomän, men naturligtvis också fogsamma herrar. När den nuvarande överhovpredikanten Carl Henrik Martling för ett par år sedan ombads att, vid en församlingsafton i Hovförsamlingen, berätta om några hovpredikantsöden från äldre tid började han sätta sig in i en del av sina tidigare ämbetsbröders personhistoria. Som den borne berättare Martling är kunde han sedan ”inte motstå frestelsen att gå vidare” och resultatet har han nu samlat i föreliggande behändiga bok.

Det är därvid femton hovpredikanter fram till 1800-talets början som Martling valt ut och vars levnadsöden han skildrar. Förf. är docent i praktisk teologi och tidigare kyrko-sekreterare i Svenska kyrkans centralstyrelse.

I denna bok gör han inte anspråk på att komma med egna forskningsresultat; att "alla vetenskapliga och historiska ambitioner har i detta sammanhang varit kompilatorn främmande" får en anspråkslös markering i förordet. Det betyder att förf. i sin framställning inte bedrivit egen arkivforskning, utan i stället begränsat sig till att ur den tryckta litteraturen — främst den gamle Westéns arbete och de olika stiftens herdaminnen — lyfta fram en rad prästöden ur historiens dunkel. Detta gör läsningen inte mindre underhållande. Urvalsprincipen har varit det spektakulära; det är det särpräglade och anekdotiska som är det nöjsamma när man berättar.

Ett speciellt intresse bland bokens mini-biografier tilldrar sig de framställningar som skildrar de hovpredikanter som kommit kungen särskilt nära. Johannes Nicolai Ofeegh (d. 1574) var från Noraskog i Bergslagen och hade studerat i Wittenberg innan han efterträdde Olaus Petri som kyrkoherde i Storkyrkan. Han kom i nära kontakt med Gustaf I och anlätades av denne också mot kroppsliga åkommor. I SkS:s "Historiska handlingar" (1905) finns återgiven hans berättelse om kungens sista stunder och död. Som präst och läkare bistod han honom vid dödsbädden. Martling lyfter fram skildringen från dess rätt undangömda plats i litteraturen och publicerar Ofeeghs berättelse i nutida svensk översättning. På sitt sätt är det en gripande berättelse om hur den eljest så maktfullkomlige kungen genom syndabekännelse och kyrkans nådemedel förbereder sig för sin död. Ofeegh — hans namn skall väl uppfattas som ett självpredikat: 'den som inte är feg' — har eljest sitt namn i den svenska kyrkohistorien som ärkebiskopen Laurentius Petris starkt kalvinistiskt influerade kombattant i den s. k. liquoristiska striden på 1560-talet; det var ärkebiskopens lutherska linje som gick segrande ur den diskussionen.

Georg Wallin d. ä. (1644—1723) var överhovpredikant hos Karl XI och Karl XII och blev slutligen biskop i Härnösand. Om Karl XI:s dödsberedelse 1697 skrev Wallin en redogörelse som Martling också citerar i all dess utförlighet. Som dokument är den värdefull. Även om framställningen efter tidens sed och ämnets vikt för en nutida läsare är en smula pompös ger den ändå en tydlig inblick i hur man vid denna tid uppfattade frågorna om livet, döden och evigheten; härigenom har skildringen också allmängiltigt relevans. Wallin är en intressant företrädare för den karolinska prästtypen.

En hovpredikant med ett spännande livsöde är Michael Eneman (1676—1714), ban-

brytaren för orientexpeditionerna under Karl XII:s dagar. Som student i Uppsala hade han blivit intresserad av orientaliska studier och disputerat i Greifswald innan han begav han sig till kungens kvarter i Altranstädt. Genom kontakter med Olof Hermelin blev han både hov- och fältpredikant och kom hastigare än han kunnat ana med hären till Bender. Därifrån sändes han till Konstantinopel med en ambassad till sultanen. Där fanns det en mängd slavar som var svenska undersåtar, ingermanlänningar och liver, som sålts dit av ryssarna. Eneman stannade som deras präst i två år och kom i nära kontakt med de kristna patriarkerna. Därifrån for han sedan via Smyrna, Alexandria, Kairo och berget Sinai till Jerusalem. Före sin utresa hade Eneman förlovat sig med Olof Rudbecks 14-åriga dotter Catharina och han skrev utförliga resebrev hem — dock tydligen inte så mycket till henne, som mera till den blivande svärfadern. Martling citerar utförligt och nöjsamt ur dem och ur den tryckta reseberättelsen och läsaren får inblickar i både Enemans förtjusning och skepsis inför det han såg. När han på resan hem 1713 kom till Cypern möttes han av underrättelsen att han av Karl XII utnämnts till professor i orientaliska språk vid Uppsala universitet; redan då var han emellertid drabbad av sjukdom. Utnämningen kom för alla inblandade som en överraskning och hade skett utan att kungen frågat vare sig rådet eller universitetskonsistoriet till råds; den utgör ett exempel bland många hur kungen velat belöna en trogen hovpredikant. Eneman skyndade hem; han anlände till fosterlandet den 5 augusti 1714, installerades den 26 september, gifte sig på dödsbädden den 29 september och avled den 5 oktober. Han skulle då, som Martling uttrycker det, just "börja en akademisk bana, som lovade att bli mer lysande än de flestas".

Sina livsöden indragna i Karl XII:s krig hade också Magnus Aurivillius (1673—1740), kungens själasörjare och sedermera superintendent i Karlstad, som var med om kalabaliken i Bender och Jöran Nordberg (1677—1744) som var präst bland krigsfångarna i Tobolsk under den pietistiska väckelsen där. En annan hovpredikant från ett senare tidsskede som ur glömskan blir framdragen av Martling är Carl Edvard Taube (1746—1785), Gustaf III:s biktfar och ett paradexempel på det gustavianska styrets förkärlek för att lyfta fram unga adelsmän till ledande kyrkliga tjänster; hovpredikanten Fredrik von Schwerin i Sala är ett annat belysande fall. Taube blev, hart när i ett svep, prästvigd, hovpredikant, överhovpredikant

och pastor primarius och blott några få år senare utnämnd till den förste innehavaren av det märkliga, av Gustaf III inrättade s. k. ordensbiskopsämbetet. En fotnot i kyrkohistorien fick Taube när kungen 1784 befann sig i Rom på sin italienska resa och han nedkalldes dit för att meddela denne sakramentet; denna lutherska mässa var den första offentliga evangeliska gudstjänsten i Rom någonsin.

I sitt urval av hovpredikantsöden går Martling inte längre fram i tiden än till mitten av 1800-talet; han går inte utöver den tidsgräns Westén & Wenström drog upp och han följer sina källor rätt nära. Den siste av de skildrade är Henrik Johan Gummerus (1774–1836), prästen som under folkresningen på Åland 1808 tog det militära kommandot med sådan kraft och kläm att ryssarna slogs på flykten. Gummerus kunde till Stockholm inleverera ett antal krigsfångar och där avhämta tapperhetsmedalj i guld att bäras i svärdsordens band.

Det är beklagligt att förf. sätter sin hitre tidsgräns så pass tidigt. Under 1800-talets senare del och början av vårt eget sekel finns en rad intressanta hovpredikantsöden väl värda att skildra. Med dem skulle vi ha mött en annan typ av präster än de som läsaren nu får möta. Under slutet av 1800-talet t. ex. berördes hovet av den nyevangeliska väckelsen. Också det märktes i skaran av hovpredikanter. En centralgestalt i Stockholms kyrkliga liv vid denna tid var den lågkyrkliga hovpredikanten Gustaf Beskow (1834–1899), drottning Sofias själasörjare. Det finns rikt material för att belysa den senare svenska kyrkohistorien genom hovpredikanternas livsöden.

Det är en lättsam, lättläst och läsvärd bok Carl Henrik Martling ställt samman. Han har fyllt sitt syfte att ge läsvänliga och roande bilder från en gången tid. Genom hans hovpredikantsbiografier får man dessutom ofta se ett kyrkohistoriskt skede blyxtbelyst. Den är ett lättillgängligt komplement till Westéns & Wenströms svåråtkomliga historik över det svenska hovkleresiet.

Oloph Bexell

Konungarne av pfalziska huset

Anders Florén, Stellan Dahlgren, Jan Lindegren: *Kungar och krigare. Tre essäer om Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII* (Stockholm 1992, 239 s., ill., personreg.).

Under en lätt utmanande titel har tre marxistiskt influerade uppsalahistoriker för-

fattat en volym med essäer om stormaktstidens tre Karlar på den svenska tronen. Att historiematerialistiska forskarmödor ägnas biografier över tre krigarkungar är ett tecken så gott som något på ett nytt intresse för historiska levnadsteckningar, låt vara att författarnas motiv inte främst varit inomvetenskapliga utan mera att genom den biografiska framställningsformen nå ut till en bredare läsekrets än eljest. Några renodlade biografier är det heller inte som framläggs. Men författarna hyser ett klart och påfallande positivt intresse för de tre monarkerna.

Bokens förord förklarar, att syftet med framställningarna "sträcker sig från att skriva en populariserande översikt, en sammanfattning av en dominerande vetenskaplig ståndpunkt, till att nytolka ett historiskt skeende. De tre uppsatserna rör sig inom detta spektrum men tyngdpunkterna i dem är olika" (s. 8). Anders Floréns essä om Karl X Gustav är en utmärkt presentation av sitt föremål, som skickligt placerar kungen i hans tids- och miljösammanhang. Men mot enskilda detaljer i texten kan man invända. Framställningen meddelar (s. 58 f.), att någon avrustning av de svenska stridskrafterna inte skedde efter westfaliska freden 1648. Det sägs också att det var för dyrt att förlägga trupperna i hemlandet, att deras närvaro i provinserna skulle leda till spänningar och att man därför måste använda dem i ett nytt krig, dvs. det polska, som inleddes 1655.

Det är riktigt att de tyska värvade trupperna var så dyra, att Sverige endast hade råd att vidmakthålla dem i större omfattning om de kunde försörjas av någon annan, antingen genom subsidier från någon allierad eller genom rekvisioner i fiendeland. Men inom ett par år efter fredsslutet 1648 var nästan alla värvade förband i svensk tjänst upplösta. Och de inhemska, mestadels utskrivna, förbanden blev inte billigare av att sändas ut i krig. Det var de stora värvningar som inleddes 1654, inte förr, som i praktiken gjorde det omöjligt att avstå från krig 1655. En poäng ur kungabiografisk synvinkel är att Karl X Gustav var den drivande kraften bakom rustningarna 1654–55 och att han naturligtvis visste, att han därigenom gjorde kriget oundvikligt.

Karl X Gustav förenade politisk begåvning, handlingskraft och arbetskapacitet med en stark dragning till bordets nöjen. Floréns kunskaper i mentalitetshistoria och om historiskt vardagsliv är honom till god hjälp i beskrivningen av hur Karl Gustav förberedde sitt makttillträde genom överdådiga gästgäster, vilkas syfte var att bygga upp en krets av

personligen tillgivna anhängare, klienter. Håri lyckades han väl, dessvärre drabbades han också av vad Florén kallar "den okontrollerade viktökningens öde" (s. 39). Som Florén påpekar var tidens hälso- och kostmedvetande visserligen lågt, men Karl Gustav gick i fråga om mat- och kanske särskilt dryckesvanor så pass långt, att även samtidigt fann det anmärkningsvärt. Emellertid kan jag ingalunda följa Florén, när han som argument för att Karl Gustav var på väg att uppnå "klotets perfekta form" meddelar att hans längd var 170 cm och midjemåttet 100 cm. Karakteristiken av kungens kroppsform är nog inte förfelad, men räknestycket går inte ihop. Av allt att döma är midjemåttet för lågt angivet. F. ö. var Karl Gustav inte omedveten om vådan av överdrivet drickande, men när han vid ett tillfälle 1659 yppar oro för sin hälsa ser han roten till det onda i sitt rökbegär ("Rauchen Lust"; se A. Stade, "Carl X Gustafs brev till drottning Hedvig Eleonora", Aktuellt och historiskt 1968, s. 13).

Karl XI och hans tid behandlas av Stellan Dahlgren, som vänder sig mot den numera rätt vanliga synen på kungen som okunnig och lättpåverkad. För Dahlgren framstår Karl som en skicklig inrikespolitiker och administratör: "Det mest karakteristiska för honom var inte att han ibland var lättledd eller vacklande utan att han strävade efter att handla rationellt — — — Karl XI spelade ofta ut experterna mot varandra för att behålla sin handlingsfrihet" (s. 138; se även s. 92, 110). Härav följer att Karls personliga betydelse både för enväldets införande och för dess utveckling framstår som avsevärd: "Det kan tänkas att ett studium av hans uppfostran och utbildning kan ge en del av förklaringen till att enväldet kom att införas" (s. 87; se även s. 94). Den främsta förklaringen till att enväldet segrade 1680 ses dock i den föregående omvandlingen av det svenska samhället (s. 95).

Tyngdpunkten i Dahlgrens studie ligger inte heller på skildringen av människan Karl XI, utan på en diskuterande och levande rundmålning av det svenska samhället under 1600-talets sista år. Inte bara nyligen avslutad utan också pågående forskning beaktas. Däribland är naturligtvis även författarens egna undersökningar av den svenska ekonomiska politiken under senare delen av 1600-talet (se bl. a. förstudien "Johan Claesson Ris Singh och tillkomsten av hans skrifter", PHT 1992, s. 96 ff.). Intressant är Dahlgrens hypotes att enväldsregimens politik, inte bara i ekonomiska frågor utan överhuvudtaget, överensstämde med de principer som förfäk-

tades av kameralisterna. Beteckningen avser några tyska och österrikiska ekonomer. Dessa hade utvecklats i samhällsteori, som vid 1600-talets slut var på frammarsch på kontinenten. Som ideal framstod en stark stat, i vars hägn en disciplinerad befolkning tillväxte och produktionen utvecklades. Till skillnad från tidens dominerande ekonomiska system, merkantilismen, ville kameralisterna underordna handeln under produktionen, samtidigt som de var mest intresserade av att utveckla handeln inom landet. Inom utrikespolitiken rekommenderade kameralisterna en inriktning på fred och försvar. Dahlgren anser det uppenbart att tankar av detta slag, jämte övertygelsen om kungamaktens religiösa kallelse, vägledde Karl XI i hans praktiska verksamhet. Och även om kungen själv knappast läst de kameralistiska författarna, var de kända i hans omgivning (s. 143).

Dahlgren påpekar, att regleringen och homogeniseringen av civilförvaltningen, som också innebar att karriärvägarna formaliserades, ledde till att det gamla klientväsendet försvagades. Klientssystem av det slag Karl X Gustav byggt upp under sin tronföljartid försvann mer och mer, även om det finns exempel på dem även under Karl XI:s regering (s. 136). Det Dahlgren säger är riktigt; de högsta statstjänstemännens möjligheter att gynna personer på flera håll inom statsapparaten minskade efter 1680. Emellertid fanns fortfarande stort utrymme för vissa ämbetsmän, t. ex. överstar, att inom sina egna avgränsade revir gynna karriärerna för beroende personer, oavsett formella meriter. Åtminstone ter det sig så i dagens forskningsläge; förändringarna i klientväsendets strukturer under 1600-talet är otillräckligt studerade.

Florén och Dahlgren bedömer sina Karlar som dugliga kungar, med reellt personligt inflytande på det historiska skeendet, och ser på deras personer med förståelse, man frestas säga en sorts uppskattning. Minst ett steg längre i positiv värdering går Jan Lindegren i sin Karl XII-studie, som är bokens mest okonventionella uppsats. Genom att "systematiskt bygga upp olika maktmedel och att inse för andra dolda möjligheter samt slutligen handla med en makalös konsekvens" satte Karl XII "verkligen djupa spår i samhällsutvecklingen, djupare än någon annan svensk gjort vare sig förr eller senare" (s. 224). Lindegrens mål är dock inte att plädera för Karl XII som positiv symbol, utan att studera honom som historisk person och historisk aktör. Det är det den omfattande forskningen om Karl XII enligt Lindegren inte har gjort; forskningsfältet är genompolitiserat,

och de skilda forskningstraditionerna är svårt belastade av utomvetenskapliga hänsyn. Därför är forskningen om kungen och hans tid, menar Lindegren, utifrån moderna vetenskapliga kriterier i praktiken svårt eftersatt. Men bland kompetenta forskare på området nämns Sven Grauers och Folke Wernstedt (s. 152, 160, 174 f.).

Lindegren ägnar inte särskilt mycket utrymme åt de yttre dragen i Karl XII:s liv eller åt presentationen av det svenska samhället under hans tid. Framställningen är koncentrerad på en idérik och stimulerande analys av 1718 års norska fälttåg, varur Lindegren inte bara utvinnet militärhistoriska resultat av stort intresse utan också ger viktiga bidrag till den karolinska enväldsstatsens karakteristik. Som avstamp undersöker Lindegren 1705–06 års fälttåg i Polen, ”vilket formade sig till Karl XII:s största militära framgång, som märkligt nog är så gott som bortglömt i svensk historieskrivning” (s. 181). Fälttåget vanns inte på slagfältet, menar Lindegren, utan genom att fienden utmanövrerades och frantogs underhållsmöjligheterna. Med all respekt för Lindegrens analys måste väl dock sägas, att om Carl Gustaf Rehnschiöld och inte den sachsiske generalen von der Schulenburg lidit ett förödande nederlag vid Frau-stadt den 3 februari 1706 — ett regelrätt fältslag, i Carl Bennedichs och Generalstabsverkets ögon ett tidigmodernt förintelseslag — så hade det rimligen försatt Karl XII i ett mycket svårt läge. Fälttåget vanns genom snillrika strategiska operationer, men också genom skicklig ledning av välövad och motiverad trupp på slagfältet.

Lindegrens viktigaste empiriska resultat i studien av norska fälttåget 1718 är påvisandet av den utomordentligt avancerade svenska underhållstjänsten. Som logistisk prestation var den enastående i samtiden: den frigjorde nämligen truppen från nödvändigheten att leva av krigsskådeplatsens tillgångar. Och detta var en förutsättning för ett storskaligt anfall genom det fattiga och glest befolkade Norge. Ett av fälttågets mål var, i Lindegrens tolkning, att slå ut norska armén och därmed avvärja ett betydande hot mot Sveriges västgräns. Men framförallt syftade Karl XII till att erövra de områden som var centrum för den norska trälasthanteringen, ty utan tullinkomsterna från denna skulle Danmark inte ha råd att fortsätta kriget (s. 211). Lindegren understryker den totala och systematiska resursmobilisering, som skedde inför Karl XII:s norska fälttåg 1718, ”åtgärder inom snart sagt alla samhällsområden”, inte bara förändringar av den militära organisa-

tionen utan exempelvis även nödmyntssystemet, trafikregleringen och den kungliga ikonografen. ”Bakom denna omvandling stod en person — Karl XII — — Han tänkte det totala kriget” (s. 216 f.).

Lindegrens tolkning av Karl XII:s sista år som ett skede av enastående nydaningar, långt före sin tid, är spännande och i huvudsak övertygande. Däremot kan man ifrågasätta hans ovan citerade omdöme, att kungen satt djupare spår i samhällsutvecklingen än någon annan svensk. Vore inte t.ex. Axel Oxenstierna en bättre kandidat till ett sådant hedersomnämmande? Ty Karl XII misslyckades ju, eller dog innan han hade lyckats i sina strävanden. Stormaktsväldet föll. Och som Lindegren själv påpekar, ”nästan hela reformverket gick i graven med kungen” (s. 170).

Florén, Dahlgren och Lindegren har lyckats väl i sitt uppsåt att skriva en bok som på ett fruktbart sätt rör sig mellan den populariserande översikten och den vetenskapliga nytolkningen. Boken är välkommen och den stimulerar, både till med- och mothåll. Som ett svar från de professionella historikerna på den handske, som Herman Lindqvist och Sten Rentzhog kastat, manar den till efterföljd.

Björn Asker

Landshövding på 1600-talet

Sven Hartelius: *Hans Strijk. Landshövding i Härnösand 1645–1653* (Skrifter utgivna av Sundsvalls kulturnämnds förlagskommitté 5, Sundsvall 1992).

Ingenjör Sven Hartelius har varit verksam som rektor och lärare i naturvetenskapliga ämnen i olika skolor i Sundsvall. Efter pensioneringen har han med framgång ägnat sig åt lokalhistorisk fritidsforskning. 1983 gav han ut en uppmärksam bok om Skarpe udds fiskelagare. Han har också lagt ner mycket möda på att ta fram Medelpads fornstrandskartor.

Under arbetet med fiskeskriften stötte Hartelius i Barsvikens fiskarkapell strax söder om Härnösand på ett porträtt av en okänd herreman från 1600-talet. Lokalbefolkningen kunde inte ge besked om vem målningen föreställde. Efter åtskilligt detektivarbete kom Hartelius fram till att porträttet föreställde landshövding Hans Strijk. Sannolikt är det en kopia av ett nu förkommet originalporträtt och utfört av konterfejaren Erik Hansson Brunek, verksam i Härnösand på 1650-talet. Upptäckten ledde till ett djup-

gående intresse för Strijk och har nu avsatt en alldeles utmärkt liten skrift om 1600-talshövdingen. Den bygger på en ganska omfattande arkivinventering i lokala och centrala arkiv och är mycket njutbart illustrerad med samtida kartor, porträtt och faksimilåtergivningar av korrespondens m. m. Flera av kartorna har ritats av författaren.

Redan 1588 började ståthållarna på de kungliga slotten att kallas för landshövdingar. Först genom 1634 års regeringsform blev deras ämbetsuppgifter närmare fastställda. De skulle "hava ögat på justitien, krigsväsendet, skjötsten, lantregeringen och räntorna", dvs. skatterna.

Hans Strijk var under åtta år landshövding över det kortlivade Härnösands län, som bestod av Jämtland, Medelpad och större delen av Ångermanland. Strijk var av tysk-baltisk härkomst. I likhet med många andra av den tidens höga ämbetsmän var han även krigare och storgodsägare. Han hade deltagit i flera kampanjer på kontinenten. Huvudgedomen var Skogs-Ekeby i Västerhaninge socken strax söder om Stockholm. Men Strijk hade också gårdar på flera andra håll i Mellansverige, åtskilliga donerade av drottning Christina. Det var ju på den här tiden, strax före reduktionen, som adelns godsinnehav var som störst.

Det var ingen lätt uppgift Strijk ställdes inför när han utnämndes till landshövding i Härnösand. Jämtland skulle införlivas med riket och landsdelen var fattig. De nygrundade städerna Sundsvall och Härnösand var knappast mer än fiskarbyar. Lite uppgivet konstaterade Strijk att borgarna "föda sigh mest medh fiskiande och när det slår fel sitia dee i stoor eländighet och fatigdom".

Men Strijk tog snabbt ett fast grepp om händelserna. Försumliga fogdar, borgare och bönder hölls efter. Han avsatte postmästaren i Sundsvall och varnade postbönderna att inte följa bestämmelserna i 1636 års postordning. De fick inte "fördrijsta posten eedt öj-neblek". Och när borgarna i Sundsvall dröjde med att flytta stadens centrum från åkroken enligt Tessins stadsplan ingrep Strijk med kraft. Bl. a. bötfälldes förre borgmästaren och riksdagsmannen Sten Michelsson. Landshövdingen sökte också främja Sundsvalls utveckling genom att temporärt förbjuda marknaderna i Torp och Borgsjö.

Strijk ställde sig dock inte alltid på borgarnas sida. Det fanns gränser för hans tidstypiska stadsmerkantilism. Att landshövdingens porträtt hänger i Barsvikens fiskarkapell beror på att han 1646 stödde fiskebönderna i Häggdånger under en tvist med fiskerskapen

i Gävle och Härnösand. Byamännen tillerkändes rätt att efter eget skön utarrendera sina fiskerättigheter. För Strijk var det helt uppenbart att bönderna ägde den primära fiskerätten. Han skrev att "ingen sig fördrista på Rogstad och Skedomas ägor att fiskia uthan rätt ägandes tillstånd, lof och minne; den der warden beslagen härmot äganden af egen wilia någon orätt tillfoga, skall efter Lag straf-fad blifwur".

Författaren har funnit ytterst få brev där människan Strijk och hans personliga förhållanden träder oss till mötes. Ett sådant är från 1652 och riktat till ärkebiskopen. Recensenten tolkar detta brev på ett annat sätt än Hartelius. Inledningens "huusfru" skall med all sannolikhet läsas som "hustru" och inte som husfru i modern bemärkelse. Vad Strijk ber om i brevet är nämligen något i 1600-talets Sverige mycket ovanligt: skilsmässa (åtskilnad och perpetuum divortium) från sin hustru Britta Skytte. Hon anklagas för att redan under Strijks tid vid armén i Tyskland ha varit otrogen (haft för omgenge outsläckeligh kärleeks bränn och olofligh wenskap) med en bonde Erik Persson.

Britta Skytte tillhörde emellertid den svenska högadeln och Strijk var inflyttad lågadel. Ärkebiskop och konsistorium har tydligen inte fäst något avseende vid Strijks anklagelser. När Strijk avlider året efter inlagan inbjuder Britta Skytte rikskanslern Axel Oxenstierna att närvara vid begravningen i Riddarholmskyrkan och därigenom bevisa "sahlig liket den yttersta tienst".

Hartelius avslutar sin i övrigt så förtjänstfulla skrift med en malplacerad jämförelse mellan Strijks och förre landshövdingen Bertil Löfbergs ämbetsåligganden. Den borde ha utgått. Strijks och Löfbergs kalendarier är sannolikt lika "svarta". Men där stannar jämförelsen. Dagens landshövdingekår rekryteras bland avdankade politiker, fackpampar och centralbyråkrater, som stannat i karriären. Åliggandena är främst representativa. Mannen på gatan har svårt att på rak arm namnge våra landshövdingar. Annat var det förr. Landshövdingen hade makt och myndighet och kallades regelbundet till Stockholms slott för att stå till svars för sitt fögderi. Efter Gud och konungen kom landshövdingen.

Lars-Göran Tedebrand

Bilder av Erik Dahlbergh

Stormaktstid. Erik Dahlbergh och bilden av Sverige. Red.: Leif Jonsson (Skövde 1992, 247 s., ill.).

När den historiskt intresserade allmänheten tagit del av historikern Peter Englundss trilogi över Erik Dahlbergh (1625–1703) kommer han utan tvekel att vara en av de kändaste figurerna i Sveriges historia. Bortglömd har han dock aldrig varit. Den som söker hans minnesmärke kan väl inte inskränka sig till att se sig omkring, men som upphovsman till Suecia-verket och till en långvarig historikerstrid om tåget över Bält 1658 har han förblivit känd i vida kretsar. Också gatuskyltar i bl. a. Stockholm, Göteborg, Malmö, Lund och Jönköping vidmakthåller minnet av den företagsamme mannen.

Hans karriär och verk är också av ovanligt format. Son till en relativt låg civilämbetsman, tidigt föräldralös och utan inflytelserika släktingar nådde han, som han själv framhåller i sitt postuma bidrag i föreliggande antologi, "de högsta digniteter uti Septentrionerne och under Norr-Polen" (s. 95). Som greve, kungligt råd, fältmarskalk och generalguvernör hade han nått toppen på det karolinska Sveriges karriärstege. Mången framgångsrik karolinsk karriärst är dock glömd idag. Som redan antytts bygger Erik Dahlberghs berömmelse till stor del på andra faktorer än hans ämbetsmannagärning.

Detta visas på ett mångsidigt sätt av de tretton övriga bidragsgivarna till antologin. Några belyser Dahlberghs verksamhet som kartograf, fortifikatör, arkitekt och konstnär. Andra behandlar mer allmänt stormaktstidens kulturella liv och därmed bakgrunden till en del av Dahlberghs livsverk. Texterna håller i allmänhet hög klass, var och en på sitt fält. Nyttiga introduktioner till sina ämnesområden är – bland andra – Arne Losmans "Förlagshuset Merian och Sverige" (s. 51 ff.), Börje Magnussons bidrag om Suecia antiqua et hodierna (s. 97 ff.) och Kenneth Kartaschews "Erik Dahlbergh som fortifikatör. Fortifikationens ståndpunkt under 1600-talet" (s. 145 ff.). Uppsatsraden avslutas med Anna-Brita Lövgrens sakkunniga skildring av Dahlberghs verksamhet som landshövding, kungligt råd och generalguvernör (s. 203 ff.).

Boken om Erik Dahlbergh har tillkommit med anledning av 1992 års sommarutställning på Läckö slott. Sådana museipublikationer är numera rätt vanliga: Utställningshandledningen kompletteras, separat eller i samma trycksak, av en rad uppsatser. I generens natur ligger att det sällan är några vetenskapliga nyheter som presenteras. Men i bästa fall är uppsatserna koncisa och sakkunniga resuméer av forskningsläget. Därigenom kan de ha betydelse inte bara som forskningsinformation till museibesökarna, utan också

som en hjälp för de alltmer specialiserade fackhistorikerna att orientera sig inom området, som inte är deras egna. Ibland kan museiboksuppsatser bli flitigt citerade i den historiska facklitteraturen. Exempel på detta utgör Sven A. Nilssons artiklar "Militärstaten i funktion" och "Den karolinska militärstaten" i Livrustkammarens publikationer "Gustav II Adolf – 350 år efter Lützen" (1982) och "Tre Karlar" (1984) (se rec. av Å. Kromnow i PHT 1983, s. 83 f., och B. Fredriksson i PHT 1985, s. 24 ff.). Boken om Erik Dahlbergh innehåller inget för fackhistorikerna så användbart bidrag som något av dessa båda, men det kan man knappast heller begära.

Eftersom uppsatserna är tänkta som komplement till en museiutställning, är det naturligt att flertalet av dem handlar om de sidor av Dahlberghs verksamhet, som kan åskådliggöras med bevarade föremål, exempelvis kartor och ritningar. Vad historikern kanske ändå kan tillåta sig sakna i volymen är en analys av Dahlberghs syn på sig själv och av den bild han ville ge samtid och eftervärld. Ämnet berörs på flera ställen, men ges ingen samlad behandling. Dahlbergh bekymrade sig ju inte bara om den uppfattning samtiden, och särskilt överheten, fick av hans insatser vid t. ex. tåget över Bält. I likhet med många av sina samtida lade han också ned mycken möda på att söka påverka de efterkommandes bild av honom och hans gärning. Ett exempel utgör hans tidigare nämnda bidrag till denna antologi, "En kort och sanfärdig berättelse öfwer Grefwe Eric Dahlbergs lefwernes lopp – – – som i stället för Personalierne wid dess dödeliga afgång och christeliga jordafärd kan upläsas" (s. 85). En vetenskaplig analys av denna och av Dahlberghs andra självbiografiska skrifter skulle kunna utgöra ett intressant bidrag till 1600-talets mentalitetshistoria.

Björn Asker

Karl XII ur tysk synvinkel

Jörg-Peter Findeisen, *Karl XII. von Schweden. Ein König, der zum Mythos wurde* (Berlin 1992, 276 s., ill.).

Ett uttalat syfte med den tyske professorn Jörg-Peter Findeisens Karl XII-biografi är att presentera nyare skandinavisk forskning för en tysk och en tyskspråkig publik. För en svensk läsare, uppfostrad i andra historiografiska traditioner än de som utgått från några av Karl XII:s huvudmotståndare, det kungliga Preussen, det kurfurstliga Sachsen och

Hannover samt det kejserliga Ryssland (Findeisen är en östtysk historiker, väl insatt i rysk forskning) ställer sig saken anorlunda.

Biografin skildrar Karl XII:s liv och leverne på ett sätt som ur ett svenskt perspektiv känns mycket välbekant. Alla de händelser och episoder som man förväntar sig att finna efter att ha läst en del Karl XII-litteratur återfinns på sin sedvanliga plats och allt är utstofferat precis som sig bör. Detta är givetvis helt i sin ordning med tanke på en tysk publik även om en svensk läsare säkert har större glädje av Ragnhild Hattons biografi.

Men vissa delar av Findeisens framställning är ändå av stort intresse även för svenskar. Viktigast av dessa är den korta historiografiska skiss som ges i förordet rörande de olika Karl XII-uppfattningarna som möter på tysk botten, de ovan nämnda traditionerna inklusive den ryska som i det gamla Östtyskland tydligen uppnådde en dominerande ställning. Detta tema är i sig synnerligen spännande och på det hela taget okänt i Sverige. Till dels berörs naturligtvis en av traditionerna – den som utgår från Hannover – i sin engelska tappning av Hatton och helt obekant är naturligtvis inte heller Fredrik II:s och Clausewitz' uttalanden om Karl XII. Men det hade varit spännande om Findeisen, som uppenbarligen har förutsättningar att skriva om allt detta också hade gjort det. Alltså om han medvetet och systematiskt hade sökt att ställa de olika bilderna mot den som han målar upp på grundval av modernare skandinavisk forskning. Som det är stannar framställningen vid en motbild, vilket naturligtvis är helt i sin ordning givet framställningens syfte.

Motbilden är som sagt uppbyggd av alla traditionella byggstenar. Ett problem i sammanhanget är naturligtvis att dessa byggstenar ofta är bräckliga och motsägelsefulla. Den svenska Karl XII-forskningen har som bekant även den haft en rad andra syften än att belysa personen ifråga. Visserligen förefaller exempelvis svensk forskning oftast bygga på en mer solid dokumentarisk grund än den ryska men det betyder inte att den därmed har nått upp till den vetenskapliga nivå som förutskickades av Harald Hjärne för snart 100 år sedan. Alldeles speciellt tydliggörs problemen i samband med Karl XII:s sista regeringsår. Ett belysande exempel är när Findeisen på grundval av svensk forskning skall försöka skriva om 1718 års fälttåg mot Norge. Han noterar där bland annat att såväl arvprins Fredrik som general Meijerfeldt under försommaren 1718 menar att Norge skulle vara ett mindre lyckat anfallsmål och

att de svenska vapnen istället borde vändas mot Tyskland. Varefter han så konstaterar att Karl XII emellertid slutligen bestämde att general Armfelt i början av augusti överraskande skulle marschera mot Trondheim. Men detta senare hade alltså bestämts långt tidigare, vilket framgår redan av Gustaf Petris 75 år gamla undersökning om Armfelts karoliner.

Just rörande detta fälttåg gör emellertid Findeisen en intressant observation. Han konstaterar nämligen att de ideologiska förberedelserna var omfattande och pekar därvid på att Karl XII vid ständigt återkommande tillfällen inlät sig i samtal med enkla svenskar och norrmän. På andra håll i boken lyser emellertid liknade insikter, om att det kungliga utpräandandet kanske var ideologiskt motiverat, med sin frånvaro. Tsar Peter och kung August förklaras exempelvis som varande praktälskande individer medan Karl var måttfullheten och enkelheten personifierad. Också detta var ideologiskt motiverat, som framgår av den senaste forskningen på området, vilken dock Findeisen inte hunnit ta del av när hans arbete låg färdigt. Men ändå: valet av de avslutande illustrationerna är mindre lyckat. Den typiska Karl XII-ikonografin – de enkla porträtten utan kungliga symboler – lyser så gott som helt med sin frånvaro, vilket gör att den slående skillnaden mellan Karl XII och andra samtida furstar tonas ned.

Avslutningsvis: Jörg-Peter Findeisens arbete riktar sig till en tysk publik med tysk bildning och därför är det något orättvist att bedöma den som om boken vore något annat. Förhoppningsvis när boken en betydande läsekrets i Tyskland men i Sverige är det nog främst Karl XII-experten som har skäl att ta del av den. Samtidigt antyds även ur vårt inhemska perspektiv i någon mån en mycket spännande infallsvinkel, nämligen att systematiskt analysera och presentera olika tyska Karl XII-uppfattningar och ställa dem mot svenska, varav det finns minst två sinsemellan mycket olikartade varianter. Men det vore givetvis att spränga biografins form och i väntan på att så sker kan konstateras att det fortfarande finns plats för nya Karl XII-biografier och inte minst nya angreppssätt som går utöver de gamla invanda fåroarna.

Jan Lindegren

Ur-statskalender i faksimil

Andreas Jochim von Henel: *Det anno 1729 florerande Swerige. Med inledning av Axel Norberg och personregister.* [Utg. av]

Sveriges släktforskarförbund (Göteborg 1993, XV + 438 s., personreg.).

Den första statskalendern utgavs 1679 i Frankrike under titeln "Almanach royal". Under 1700-talets första årtionden blev liknande kalendrar ganska vanliga. Sveriges båda första motsvarigheter utgavs i egen regi av majoren Andreas Jochim von Henel: "Den nu för tiden florerande widtberömd kongl. residence-staden Stockholm" (1728), innehållande bl. a. en förteckning över kronans ämbetsmän i staden, och "Det anno 1729 florerande Sverige" (1730), till sin uppläggning motsvarande en verklig statskalender. 1729 års kalender fick en uppföljare för året 1735 (tr. 1736). A. J. von Henel utgav också matriklar över ledamöterna vid 1726/27 och 1734 års riksdagar. Henel och hans kalendrar har tidigare presenterats av Axel Norberg i denna tidskrift (PHT 1988, s. 14 ff.). När nu ur-statskalendern för året 1729 utkommer i faksimil inleds utgåvan av en förkortad version av Norbergs artikel; läsaren får härigenom en utmärkt vägledning i hur kalendern kan användas.

"Det anno 1729 florerande Sverige" består av fyra delar. I den första förtecknas ämbetsverk m. m., landshövdingedömen och biskopsdömen. Andra delen, som är den mest omfattande, innehåller namnlängder över riksråden samt ämbetsmän och betjänte inom civil-, militär- och eklestikstaterna. Under krigskollegium redovisas samtliga regementen och kompanier, under landshövdingedömena förtecknas lantstaten och under biskopsdömena redovisas eklestikstaten. I verkets tredje del återfinns tjänstemän vid extra ordinarie deputationer, kommissioner och förrättningar, t.ex. lagkommissionen. I fjärde delen uppräknas de utländska sändebuden. Kalendern avslutas med en innehållsförteckning. Däremot saknas personregister i 1730 års utgåva. Ett sådant register finns däremot i 1993 års edition; det återgår på ett register som upprättades vid landsarkivet i Göteborg 1942–44 och omfattar ungefär 10 000 personer, med uppgift om yrkestitel.

Det skall understrykas, att "Det anno 1729 florerande Sverige" erbjuder inte bara personuppgifter, utan också en detaljerad översikt av det svenska rikets administrativa indelning. Kalendern omfattar utom det svenska moderlandet också Finland, vars förvaltning ju var helt integrerad med Sveriges, och de nordtyska besittningarna, dvs. Svenska Pommern och Wismar. Vad gäller officerarna vid de indelta regementena och prästerna upplyses vilket boställe de fått sig tilldelade.

Förutom ämbetsmän på aktiv stat redovisas också exspektanter.

Axel Norberg har själv haft stor nytta av von Henels kalendrar i sitt arbete med utgivning av prästeståndets riksdagsprotokoll 1723, 1726/27, 1731, 1734 och 1738/39 (1975–86); han bedömer kalendrarna som på det hela taget mycket pålitliga (s. II f.). Kalendrarna har också använts av t. ex. Gunnar Artéus för hans "Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige" (1982) och av Sten Carlsson i "Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865" (1949, 2:a uppl. 1973); de betecknas av Carlsson som "förträffliga arbeten" (1973, s. 75). Det är följaktligen välkommet, att von Henels kalender för 1729 nu blir lätt tillgänglig; att den försetts med personregister ökar i hög grad dess användbarhet. Självklart är utgåvan av värde inte bara för yrkeshistoriker och utgivare av otryckta riksdagsprotokoll, utan för en vid krets av historiskt intresserade, släktforskare och andra.

Björn Asker

Gustaf III som vi aldrig sett honom

Marie-Christine Skuncke: *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran* (Stockholm 1993, 362 s., ill., personreg.).

"Drottningholms slott i juni 1749. Den nye franske ambassadören, markis d'Havrincour, har just anlänt till Sverige. Han mottas i audiens av gamle kungen, Fredrik I, av kronprinsparet, Adolf Fredrik och Lovisa Ulrica – men också av den treåriga arvprinsen, den blivande Gustaf III. Ambassadören förs till barnets våning och säger en liten komplimang. Han försäkrar Gustaf om vilket intresse den franske monarken Ludvig XV hyser för honom och hur det kommer att föga Hans Majestät att höra att han är så stor för sin ålder och vid så god hälsa. Treåringen svarar att han sätter stort värde på konungens godhet och ber d'Havrincour framföra hans vördnadsfulla hälsning."

Marie-Christine Skuncke (MS) inleder sin bok med en ögonblicksbild av Gustafs första offentliga framträdande på franska språket. Det är inte svårt att se scenen med den lille treåringen och ambassadören framför sig. MS är en lysande berättare. Men också en skicklig analytiker: vi får veta mycket om "vad som sker i det som synes ske". Hon låter oss se och förstå att barnet Gustaf är av begränsat intresse, för ambassadören och det franska hovet men också för sina närmaste.

Gustaf framstår som en bricka i ett politiskt spel. Vi ser honom uppträda i olika roller, i offentligheten, på den politiska scenen, i studiekammaren, vid hovfester. För privatlivet fanns ingen plats. Han spelade ständigt teater, hos MS inte så mycket på den kulturella scenen som utanför denna, på "den stora världens teater". Den europeiska kulturpersonligheten Gustaf III kan ännu blott anas.

Det är i främsta rummet Den Stora Rollen, hjälterollen—kungarollen, som här åter igen spelas upp, i Erik Lönnroths efterföljd. Hur denna stora roll byggdes upp under Gustafs barndom och tidiga tonår är en huvudlinje i studien. MS visar hur prinsens förste guvernör Carl Gustaf Tessin lade grunden till den heroiska kungarollen, identifikationen med de tidigare Gustaverna. Det är tydligt, att Tessin under Gustafs första år hoppades mycket på att den lille arvprinsen skulle bli den hjältefurste som skulle rädda landet från partisplittring och annat elände.

Också prinsens informator under första hälften av 1750-talet, Olof von Dalin, byggde med stöd av föräldrarna upp den "stora", heroiska rollen. Dalin fann det "förenligt med sitt bästa att arbeta för en stark kungamakt", skriver MS. Det är annars modern, Lovisa Ulrica, som framstår som den verkligt drivande kraften bakom prinsens s. a. s. offentliga fostran. Den mer privata sfären, förhållandet till modern etc., har författaren i huvudsak avstått från att fördjupa sig i, samtidigt som hon ger exempel på hur den kungliga familjens offentliga och privata liv griper djupt in i varandra — det är svårt att dra gränser.

Att det var allmängods under 1700-talet att ett barn lärde sig efterbilda stora mönstergestalter har redan Sven Delblanc påpekat. Men MS pekar på att Gustaf också måste ha haft en utpräglad dramatisk läggning. Hans böjelse för teatern uppmuntrades av både modern och Tessin. Författaren menar att tendensen till rollspel förstärktes av de motstridiga budskap som han ställdes inför: den heroiske hjältekonungen å ena sidan och frihetstidens parlamentariska statskick å andra sidan. Hon återger ett talande vittnesbörd från C. G. Tessin: "Jag har känt ett barn som vid 7 års ålder ägde fyra olika karaktärer: en inför sin Moder, en annan inför sin Guvernör, en tredje inför sin Vän, och slutligen en fjärde inför sin Kammartjänare. Vad blir väl detta barn? Förställt!"

Efter upprepade konfrontationer mellan rådet och ständerna å ena sidan och hovet å andra sidan, som kulminerade med det miss-

lyckade kungliga kuppöversöket sommaren 1756, stod monarkin lågt i anseende och kritiken mot den tioårige kronprinsen var mycket bister. Det är ingen ände på hans fel och laster när han beskrivs under katastrofåret 1756, skriver MS. Tessin byttes ut mot en ny guvernör, Carl Fredrik Scheffer, som hade ständernas — men inte Lovisa Ulricas — förtroende. Samtliga kronprinsens lärare, utom informatorn i kristendom G. C. Schröder, tvingades bort.

Sex år senare, under riksdagen 1760—62, var tongångarna helt andra. Ständerna beslutade att en medalj skulle slås med anledning av Gustafs femtonårsdag. Men viktigast av allt: kronprinsen förklarades 1762, blott sextonårig, för myndig och fick tillträde till rådet och kollegierna. MS ser förändringarna nästan helt i ljuset av den politiska utvecklingen: ständerna ville till varje pris vara hovet till lags. Det styrande hattpartiet hade försvagats och var i behov av hovets stöd. Samtidigt hävdar hon att Gustaf inte kan ha varit en intellektuell nolla. Allt tal om snillegåvor och utmärkte egenskaper från såväl lärarnas som ständernas sida kan inte ha varit helt hämtat ur luften. Panegyriken har trots allt sina gränser, menar hon. Kronprinsens skrifter vittnar också om intelligens och "utmärkte kunskaper i historia".

Gustafs retoriska fostran är en framträdande del av studien. Den plats som retoriken intog är ju också typisk för den tid och den samhällsklass som det här är fråga om. MS pekar bl. a. på ceremonierna kring Gustafs inträde i rådet. Och hur betydelsefullt var inte det tal som Gustaf höll till ständerna i juni 1771 i samband med tronskiftet! Gustaf hade verkligen lärt sig den retoriska läxan! I sina "Slutord" pekar MS på hur skickligt den nye kungen utnyttjade retoriska konsgrepp. Han var personlig, vände sig direkt till åhörarna. Han var kort och koncis. Han myntade slagord som etsade sig direkt in i de närvarande ("Född och uppfödd ibland Eder", "den förste Medborgaren ibland et fritt Folk" etc). Han byggde upp en känsla av närvaro, intensitet, äkthet.

MS visar, att det talade liksom det skrivna ordet för Gustaf III var ett centralt politiskt redskap. Han försummade inte ett tillfälle att uppträda i egen person. Under hela sin uppväxt uppträdde han på offentlighetens scen. "Låghalt och med sned panna", säger MS, "saknade han fysisk skönhet, men han hade utstrålning, kunde fångsla och röra publiken."

Det är en enastående fångslande bok, lättillgänglig men samtidigt väl dokumente-

rad, en bok som förtjänar att bli en klassiker. Läs den!

Bo Hammarlund

Karlberg under mer än tvåhundra år

Karlberg. Slott och skola. D. 1–3. Red.: Erik Norberg, Bengt M. Holmquist, Bo Kjellander (Stockholm 1992, 470 + 346 + 492 s., ill., personreg.).

Minnesskrifter om militär organisations- och personhistoria utkommer i betydligt större omfattning än liknande arbeten rörande den civila delen av statsapparaten. Skillnaden förklaras väl av att de försvarsanställda identifierar sig med den egna organisationen och dess historia på ett sätt som är ovanligt hos anställda vid civila myndigheter. Krigsskolans 200-årsjubileum den 23 maj 1992 firades bl. a. med utgivning av ett ambitiöst historieverk i tre delar, vars uppläggning delvis erinrar om den skrift som för några år sedan ägnades Bodens fästning (se rec. av G. Åselius i PHT 1991, s. 103 f.).

Karlbergverket är både omfångs- och innehållsrikt, med skilda teman för de tre delarna. Första delen behandlar officersutbildningen 1792–1992, med en tillbakablick på äldre perioder. Den andra handlar om Karlbergs byggnader och konst och tar sin kronologiska början med Karlbergs förste byggherre, riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm. Tredje delen, med temat Människor och miljö, är inte lika hårt sammanhållen; här finns t. ex. Leif Törnquists studie av kadettuniformen och Lars Ericsons av idrotten på Karlberg. Dessutom ingår matriklar över skolans chefer 1792–1992 och dess lärare 1936–1990, således en uppföljning av Thorsten Wennerströms "Kungl. Krigsakademien och Kungl. Krigsskolan åren 1792–1935. Personhistoriska uppgifter" (1936). Bortsett från förorden innehåller volymerna inte mindre än 35 uppsatser, med 24 författare. Överhuvudtaget är verket imponerande som redaktionell prestation; också formgivningen och bildurvalet håller hög klass. Käll- och litteraturlösläggningarna är föredömligt utförliga.

Som redan torde ha framgått är verket av intresse från flera synpunkter; väl främst militär- och konsthistoriska, men också allmänt utbildnings- och kulturhistoriska. Den personhistoriska aspekten tillgodoses inte bara genom de nämnda matriklarna. De övriga uppsatserna innehåller ett rikt biografiskt stoff, tillgängligt med hjälp av personregistren.

Bedömningen av de enskilda artiklarna måste naturligtvis skifta. Några bidrag är rätt

tunglästa; detaljer som inte i nämnvärd grad för framställningen framåt har tillåtits ta stort utrymme. Emellertid ter sig det mesta i Karlbergverket mycket gediget, och den specialintresserade beklagar naturligtvis inte mängden av sakupplysningar. Uppsatsförfattarna kan ofta luta sig mot en modern vetenskaplig litteratur, frukter av det på senare år förnyade intresset för militärhistoria. En viktig referens är t. ex. Åke Bernströms avhandling om den svenska officerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet till 1920 (1988; se rec. av B. Asker i PHT 1988, s. 63 ff.). Göran Göranssons syn på "Officersideal i Sverige under 400 år" (del 1, s. 391 ff.) återgår för en del av perioden på hans doktorsavhandling "Virtus militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718" (1990). Mot vissa av hans slutsatser har jag invändningar. När Göransson menar (s. 412) att officerarnas behov av studier underströks på Gustav II Adolfs tid, medan det under de senare Karlarna var "endast ancienniteten som räknades", vill jag hävda att det är en missbedömning. Sverige torde aldrig tidigare haft en teoretiskt så välutbildad officerskår som vid stora nordiska krigets utbrott år 1700 (se HT 1992, s. 210 ff.).

Bland de uppsatser som är såväl upplysande som njutbara att läsa vill jag särskilt nämna två. Mats Hellspongs "Kadetttraditionerna på Karlberg" (del 3, s. 149 ff.) åskådliggör, hur traditioner med våldsinslag efterhand minskar i betydelse under 1800-talet medan traditioner som kännetecknas av utklädsel och teaterupptåg växer i omfattning. De berömda Karlbergshalarna var vid 1800-talets början och mitt anspråkslösa tillställningar, som fick en del av sin karaktär genom att många av de dåtida kadetterna var i de lägre tonåren och "förmodligen mer intresserade av konfekten än av damerna" (s. 189). Kring sekelskiftet var balerna däremot prestigebundna och solenna, med noggrant utvalda damer ur Stockholms societeten. Senare har de åter blivit mindre formella. Hellspong menar att balerna både återspeglar det högre borgerskapets disciplinering under den oskariska epoken och officersyrkets demokratisering under 1900-talet.

Vad gäller pennalismen på Karlberg menar Hellspong, att dess våldsammare yttringar främst hör hemma i tiden fram till 1860-talet. Utbildningen förvandlades då från en flerårig skola till en kortare kurs, studentexamen krävdes för antagning och kadetternas medelålder höjdes avsevärt. Ännu möttes en yngre och en äldre kurs på Karlberg men bara några månader, medan de tidigare "rukorna" levat

under de äldres press i flera år. Samhällsandan ändrades också, och därmed skolleningens inställning. Karlbergs chef åren 1821–39, den mångsidige J. P. Lefrén, var verksam inte bara för den pedagogiska förnyelsen på Karlberg utan också en drivande kraft i 1825 års stora uppfostringskommission och i direktionen för Nya elementarskolan. Men kadetternas inbördes förhållanden lade han sig i endast vid särskilt ömmande fall; nötningen mellan kamrater ansåg han nyttig för karaktären. På 1850-talet hårdnade däremot ledningens attityd. Särskilt energiskt tycks kamratförtrycket ha motarbetats av Karlbergs chef åren 1861–65, sedermera finansministern Gustaf Lagercrantz. Något som synes framgå av Hellspongs exempel är att högadliga ynglingar ur släkter som Oxenstierna och Wachtmeister alls icke skyddades av sin börd, inte ens så långt tillbaka som vid 1800-talets början. Också de kunde få stryk (s. 153, 194).

I Bure Holmbäcks "Den kultiverade militären. Några anteckningar om Karlberg i litteraturen" (del 3, s. 303 ff.) belyses den rikhaltiga litteraturen om och kring Karlberg. Där finns byggnadshistoria och konsthistoria, politisk historia och utbildningshistoria, militärhistoria och socialhistoria, liksom ett stort antal biografiska verk. Holmbäcks studie innehåller också utblickar mot många områden. Stort utrymme ges åt J. P. Lefrén och hans skrifter liksom åt memoarlitteraturen. Av de mer än tiotusen kadetter som passerat utbildningen på Karlberg har ett drygt tjugotal utgivit sina memoarer. De flesta författarna har nått de högsta militära graderna, ett par gjorde framgångsrika civila karriärer. Holmbäcks studie av hur memoarlitteraturen behandlar författarnas Karlbergstid är inte bara ett bidrag till den svenska officersutbildningens historia utan också en nyttig översikt av den svenska militära memoarlitteraturen under perioden.

Holmbäck överblickar också de minneskrifter, som utgivits av en del Karlbergskurser, och noterar Karlbergsmotiv i skönlitteraturen. Ur denna lyfter han fram den numera knappast läste Gotthard Sundberg (1859–1937), f. d. officer och författare till två romaner med motiv från det samtida militärlivet: "det finns glömda författare, som det är en glädje för läsaren att upptäcka" (s. 355). Till Holmbäcks litteraturhistoriska uppsats är fogad en "Skiss till en Karlbergsbibliografi" (s. 361 ff.), som bidrar till Karlbergsverkets stora värde som referens för kommande forskning.

Björn Asker

Ett skaldeöde

Elisabeth Mansén: *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala* (Lund 1993, 429 s.).

Hela 1800-talet igenom får de borgerligt-akademiska livsformerna i Uppsala sin prägel av romantiken, alltifrån dennas yrvakna och hetsiga former i seklets början, över dess höga, mogna, allmänt erkända kulmen några decennier längre fram till dess sena, långt utdragna, vemodiga slocknande i sen- och efterromantik. Också kommer det oavlatligt fler och fler nya bidrag till vår kunskap om 1800-talets Uppsala, observationer avlästa ur nya vinklar om t. ex. sjukvårdens organisation och nya sociala initiativ på det området, om studentsången och familjemusiken och skilda strömningar inom hemkulturen, om nationslivets förändringar och de olika ämnesföreningarnas utveckling etc. En av de senaste nyheterna är en diger avhandling (inom idé- och lärdomshistoria i Lund) av Elisabeth Mansén. Hon har tagit på sig ett omfattningsrikt beting och en del överlappningar i förhållande till tidigare litteratur av ofrånkomliga, men det finns åtskilligt nytt och viktigt mellan de svarta pärnarna. Redan den hittills något töckniga bilden av Thekla Knös (1815–80) får tydligare drag, delvis med hjälp av olika konstnärer bl. a. en viss, också för Svenskt Konstnärslexikon okänd Ernst Florell som har klarare blick för TK:s karakteristika än vad den eviga Maria Röhl hade haft eller en silhouettklippare vars produkt på pärmen förlaget påpassligt fast blekt förgyllt för att svara till boktiteln.

Tack vare skedet känsla för traditionen och dess därv framsprungna bevarandeinstinkt är det arkivaliska materialet på Carolina och i andra depåer flödande rikt, och Mansén har troget tagit vara på det. Vi får sorgfälligt besked t. o. m. om var de enskilda möblerna stod i änkeprofessorn Alida Knös' och dottern TK:s gemensamma våning eller hos Malla Silfverstolpe där hon under en period efter moderns bortgång var inneboende. Viktigare ändå är att vi blir sammanförda med en rad av TK:s vänner som besökte modern och henne då deras hem fungerade som en sorts filial till Mallas salong. Till herrarna som varit TK:s vänner alltifrån sin studenttid och som förblev hennes förtrogna brevvänner sedan de lämnat Uppsala hör flera rikskändisar som Curry Treffenberg och Gunnar Wennerberg, till vilka TK:s tonfall är muntra och ogenerade. Brevet till Curry är fler än 150, själv tycks han ha varit en betydligt lojare korrespondent. Ingen av de båda nämnda har varit påtänkt eller själv sett sig

som äktenskapskandidat, vilket däremot varit fallet både med den norske poeten Andreas Munch och med folkuppfostraren och trädgårdsivraren Olof Eneroth. En yngre generation av TK-vänner bildade medlemmarna av namnlösa sällskapet; särskilt nära stod henne Pontus Wikner. — TK:s mest betydelsefulla kvinnliga vänner, så öga mot öga som i brev, var Fredrika Bremer, Betty Ehrenborg, Agnes Geijer-Hamilton och kanske särskilt Lotten von Kraemer, i framtiden De Nios grundare. Hon fick ta emot mer än 700 brev från TK, och mellan dessa båda finner Mansén en litet konspiratoriskt laddad vänskap, bestämd av skrivande kvinnors gemensamma behov av förtroenden.

I Svenska Akademien stöddes TK:s författarskap av bl. a. den trogne familjevänner Atterbom, och där mottog hon 1851 stora priset för den episka romanscykeln Ragnar Lodbrok. Detta verk har givetvis inte tillkommit oberoende av Frithiofs saga, men det är fullt möjligt att beteckna det inte som en efterbildning av utan som en kvinnlig replik till Tegnér's verk. Också TK:s mindre, lyriska dikter prisbelönades av akademien. Hon medverkade vidare i en rad andra olika publikationer och var en flitig översättarinna. Allt som allt hade hennes produktion som präglades av vad Mansén kallar idealrealismen en betydande och erkännansam läsekrets, också i Finland. Till hennes sympatiskt inställda kontakter där hörde, visar det sig, utom Topelius också Fredrika Runeberg.

Att TK:s kanske aldrig direkt lysande men lugnt och tryggt framskridande bana omsider ändades i djup tragik, har länge varit bekant, men i avhandlingen meddelas en rad nya upplysningar om detta sorgliga öde. Det var i början av året 1868, som skaldinnans allmänstillstånd utan skönjbar anledning försvagades till stort bekymmer för hennes vänner, som konstaterar sömnlöshet, oro och upprepade tillfällen av förvirring. Av en psykiatrisk expert, professor Gustaf Kjellberg, förklaras hon i maj 1869 vara i behov av hospitalsvård, och med stöd av denna attest föres hon till S:t Sigfrids sjukhus i Växjö, där hon kommer att tillbringa sina sista 11 år.

Till de gåtor som är förbundna med denna dystra epilog, hör redan dess lokalisering. Varför utspelas den i Växjö? Kjellberg tjänstgjorde på Ulleråker, och med tanke på TK:s livslånga oavbrutna hemhörighet i Uppsala förefaller det absurt att hon flyttas ner till Småland i stället för att tas om hand på Ulleråker med många vänner samt nära och kära miljöer inom räckhåll. Har man menat att det i själva verket bara skulle riva upp patien-

ten att ha dessa positiva tillgångar på så nära håll men i realiteten vara avskuren från dem? Mansén ställer inte problemet men betonar däremot Växjös många kvaliteter, vacker natur, omtänksam personal etc. Det är dock häpnadsväckande att den flitigt citerade sjukjournalen ingenstans förräder någon medvetenhet om att patienten är en erkänd, framstående författare som kanske redan genom att fördes med papper och skrivdon skulle kunna lockas ut ur sin överksamhet. Journalföraren klagar över att hon inte vill syssla med något handarbete. I den reflexionen ligger en regress långt tillbaka i kvinnohistorien: det i grunden upprörande är att det från hela Växjötiden inte finns en enda skriven rad av TK:s hand, inte en brevstump, inte en vers, inte en trevande ansats till en berättelse. Vad är det som har hänt henne? Vad är det hon flyr ifrån?

Staffan Björck

Naturvetenskaplig nordism

Nils Eriksson: *"I andans kraft, på sanningsstråt..."*. *De skandinaviska naturforskarmötena 1839–1936* (Göteborg 1991, 512 s., personreg.).

I en mäktig volym har idéhistorikern Nils Eriksson uppmärksammat en märkligt bortglömd institution, de skandinaviska naturforskarmötena. Vid 19 tillfällen samlades stora delar av Nordens vetenskapsmän till möten, som upplevde en tid av klang och jubel på 1800-talet för att insomna några år före det senaste världskriget.

Eriksson skildrar utförligt naturforskarmötenas förhistoria, där den direkta förebilden fanns i Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte, och de engelska och franska motsvarigheterna. Han ger utförliga uppgifter om mötesformer och diskuterar de åsikter om vetenskap och vetenskapens uppgifter som kommer oss till mötes i de tryckta förhandlingsprotokollen. I ett stort kapitel redogör han för den fortgående professionaliserings- och differentieringen inom olika discipliner, som medförde att specialfora för diskussioner skapades och som successivt och tillsammans med själva det faktum att det blev allt mer otymligt att samla företrädare för alla naturvetenskaper till meningsfullt tankeutbyte ledde fram till att 1936 års möte blev det sista, en omgångsform sörjd och saknad av till synes ingen.

Det är en lång tidsperiod och stora temata Eriksson har tagit sig före att skildra. Han har också haft ambitionen att ge fylliga bak-

grundsteckningar och i den habilt skrivna texten tenderar ibland de refererande partierna att bli väl utförliga. Men det är oftast motiverat att ge introduktioner till frågor specifika för de olika länderna, särskilt som arbetet primärt är skrivet för svensk publik. I princip rör det sig om Sverige—Norge—Danmark. Finland var visserligen representerat, sporadiskt fram till 1860 och därefter alltid med den minsta gruppen utom 1936, då mötet för första gången hölls i Helsingfors och det finska inslaget förefaller genomgående föga framträdande. I övrigt alternerade värdskapet mellan de övriga huvudstäderna och vid två tillfällen, första mötet 1839 samt 1923, samlades man i Göteborg. Förf. är väl inläst på den internationella litteraturen och har arbetat med uttryckt primärmaterial i form av bl. a. de sporadiskt bevarade handlingar som mötena lämnat efter sig.

Något biografiskt bisyfte finns inte, men man saknar en närmare utredning om vilka som verkligen deltog och vilka intressen (som inte behöver sammanfalla med discipliner) de representerade. En sådan är emellertid tungrodd dels på grund av att deltagarförteckningarna inte är helt tillförlitliga, dels och främst på grund av det stora deltagarantalet, som mest 740 personer i Köpenhamn 1929. Uppgiften att undersöka hur mötena fungerade som inspirationskälla på det rent personliga planet är naturligtvis också den svår för att inte säga omöjlig. Ändå blir det ofta bidrag till vetenskapsmäns biografi, särskilt i den utförliga skildringen av det första mötet. Här presenteras den som Eriksson utnämner till egentlig initiativtagare, Christianialäkaren Christian Egeberg, liksom detta mötes övriga tillskyndare och kritiker, bland de förra Sven Nilsson och Carl Palmstedt, Chalmersska slöjdskolans ledare, och bland de senare J. J. Berzelius. I flera intressanta passager visas hur påfallande måna monarkerna var om att skänka och skänkas glans genom umgänget med vetenskapsmännen. Skildringen av när Oskar II använde 1873 års möte för att sprida sin starkt idealistiska uppfattning om vetenskapens ändamål kolorerar ytterligare den tavla Germund Michanek målat av majestätet. En särskild poäng hos Eriksson är att han ger utrymme inte bara åt den vetenskapliga utan också åt den punschunderstödda retoriken. Symbolvärdet i den senare behöver inte nödvändigtvis vara mindre.

Det är ändå främst i programuttalanden kring vetenskapens roll som Eriksson söker finna dess förändrade uppgift: Hans Christian Ørsted, kemisten Lars Svanberg och

medicinarna Peter Panum och Axel Key är bara några av dem som passerar revy i fylliga referat av inlägg som sällan tidigare har behandlats och som oftast är inlägg i en vidare diskussion om bildningsideal och yrkesutbildning.

I ett avslutande kapitel tar Eriksson upp naturforskarmötenas roll inom skandinavismen, såväl den politiska som den "andliga". Det intressantaste är här de oftast kapsejsade projekten med skandinavisk täckning. Det var fråga om gemensamma tidskriftsföretag, insamlande av data om sjukdomars utbredning och övergripande farmakopéer. Ett område där reella resultat nåddes var gemensamma mått- och viktsystem, där mötenas diskussioner och beslut föregrep utvecklingen och verkade pådrivande på myndigheterna.

Sammantaget har Nils Eriksson givit väsentliga bidrag till vår kunskap om vetenskaplig kommunikation och institutionalisering i Norden. Det är också tydligt att hans arbete kan användas som utgångs- och replikpunkt för detaljstudier i de skilda vetenskapernas utveckling.

Anders Burius

En östgötsk bibliotekarie

Allan Ranius: *Levin Christian Wiede* (Linköpings Biblioteks Handlingar. Ny Serie band 14, Linköping 1993, 155 s., ill., personreg. — Även separat under titel *Bibliotekarie Wiede*).

Bibliotekarien, folkminnes- och fornforskaren, genealogen, kyrkoherden Levin Christian Wiede (1804–1882) tillhör inte den svenska lärdomshistoriens tungviktare. Musikhistorikern Jan Ling har i sin 1965 utgivna licenciatavhandling analyserat Wiedes visuppteckningar och i översikten över den alltid aktuella diskussionen om Birkas rätta läge skymtar hans namn, men uppslagsverken tiger. Wiedes nutida kollega som bibliotekarie vid linköpingsbibliotekets stiftsavdelning har ägnat sin företrädare en till synes traditionell och föga spännande biografi. Men det första intrycket bedrar. Ranius grundar sin framställning på omfattande och väldokumenterad arkivforskning men tyglar med mästarskap långrandiga protokollsformuleringar och utnyttjar källorna till pregnanta citat. Den jord- och gäldbundne Wiede skildras stundom med nästan anglosaxisk lätthet.

Komministersonen Wiede — Levin efter anfadern, domprosten Levin Möller — fick

på grund av faderns ansträngda ekonomi växa upp hos morfadern, som var kyrkoherde utanför Västervik. Efter prästvigningen tillbringade Wiede 15 år på konsistorii skjutskärna innan han 1845 utnämndes till stifts-bibliotekarie. Han tillträdde tjänsten två år senare och innehade den till 1869, då han blev kyrkoherde. Framställningen fokuseras kring Wiedes verksamhet som bibliotekarie och Ranius har därmed skrivit den kanske fylligaste yrkesbiografien över en svensk bibliotekarie. Samtidigt är den ett led i en större skildring av linköpingsbibliotekets öden och Ranius anlägger därför ett brett perspektiv: biblioteket — och i någon mån bibliotekarien — som det lärda livets nav i provinsmetropolen. Han tecknar — alltför kortfattat — en situationsbild av bokstaden Linköping vid 1800-talets mitt och ger sedan interiörer från de hälsovådliga bibliotekslokalerna i domkyrkotornet och visar på den relativt livliga låneverksamheten och det flitiga utnyttjandet av bibliotekets rika handskriftssamling (som Ranius f. ö. i dagarna givit ut en katalog över). Anders Fryxell, Carl Gustaf Styffe och andra svenska forskare gjorde åtskilliga besök, men också åtskilliga utländska lärde fann vägen dit.

I mycket stannade Wiedes initiativ som bibliotekarie vid ansatsen, delvis beroende på tidens bristfälliga biblioteksteknik. Hans försök att skapa en komplett katalog över beståndet var tämligen lama och han hukade under de invällande bokmassorna, — under hans tid mer än fördubblades biblioteket, från 20 000 till 50 000 band. Också handskrifterna skänkte han sitt intresse men utan konkreta resultat. Hans arbete med en förteckning över diplomerna gav honom dock både tillfredsställelse och gjorde dem mer lättillgängliga för forskningen. — Under hela sin tid på biblioteket stod Wiede i tät kontakt med Kungliga Bibliotekets chef G. E. Klemming och delgav denne problem och förhoppningar. I början motsatte sig Wiede ståndaktigt Klemmings välkända försök att lotsa det sällsynta äldre svenska trycket till KB i utbyte mot planschverk, men med tiden gick han, om än något motvilligt, med på sådana transaktioner.

Ett lärt bibliotek hade, åtminstone i provinsen, kvar en aura av 1600-talets "Kunstkammer" och Wiede ordnade och gjorde förteckningar över de fornsaker, "curiosa" och naturalier som fanns — och fortfarande delvis finns, Linköping kan ståta med det enda kuriosakabinettet vid ett svenskt bibliotek. Störst intresse ägnade han mynt- och medaljsamlingen, där han bedrev inten-

siv köp- och bytesverksamhet.

Bibliotekarieämbetet var förenat med undervisningsskyldighet i "lärdomshistoria" och franska, en död paragraf som på Wiedes tid innebar undervisning i modersmålet på gymnasiet. Föga engagerad men vänlig och överseende fullgjorde han detta onus, och när han dessutom vid stadgad ålder gift sig och fått försörjningsbördla tvangs han till åtskilliga vikariat som församlings- och fängelsepräst, och som biskopens domesticus hade han det tydligen allt annat än muntra ansvaret för biskopsuppbörderna. Mer i sammanhang med bibliotekariatet var ställningen som tryckfrihetsombud och som bokauktionator och de tidsödande uppdrag att avskrivna handskrifter som han tvangs att åtaga sig. Enda möjligheten tycktes honom vara att söka pastorat. Ranius beskriver den tröstlösa vandringen mellan 24 provpredikningar innan Wiede på sitt sextiofemte år valdes till kyrkoherde i Västra Husby. Förf. analyserar inte orsaken till motigheterna i befördringsväg, men det tydligt märkbara draget av bokvurm och den allmänt bleka apparitionen torde ha legat Wiede i fatet. Han hade emellertid stiftsledningens och särskilt biskopen E. G. Brings stöd. Här hade Ranius kunnat citera biskopens ord i brev till ecklesiastikministern F. F. Carlsson 1865 (RA), i vilket han utber sig för Wiede och finner det sökta pastoratet lämpligt eftersom det ligger nära Linköping och man därmed även fortsättningsvis kan profitera av det "levande lexikonet".

Men Wiede fick ingen sorgfri ålderdom. De ekonomiska problemen fortsatte, processmakare i församlingen gav honom administrativa svårigheter och han gav sig änyo ut att provpredika. De sista åren satt han som ganska förnöjd kyrkoherde i Ekebyborna och kunde umgås med den liberale politikern och brukspatronen Carl Fredrik Bergstedt och — kanske viktigare — använda dennes dyrbara bibliotek.

Wiede framstår som tidstypisk i sin forskargärning. Han såg Ydrekingen, Leonard Fredrik Rääf, som ett ideal, "den svenska fornforskningens nestor", men hade ett relativt svalt vetenskapligt umgänge med honom. Johan Haqvin Wallman, nyromantisk lektor i Linköping och senare kyrkoherde, blev Wiedes föredöme redan när han som gymnasist var en av grundarna av det götiskt-romantiska "Sällskapet för forntida minnen" med Wallman som välvillig beskyddare. Sin för eftervärlden troligen viktigaste vetenskapliga insats påbörjade Wiede också som skolgosse genom upptecknande av folkvisor, och nya uppteckningar gjordes i flera repriser under

hans liv. Han planerade att ge ut visor i billig tryck som komplement till I. A. Arwidssons påkostade Svenska fornsånger och som motiv till dalkullornas skillingtryck, men av detta blev intet. Efter åtskilliga decenniers glömska har uppteckningarna med början på 1930-talet rönt allt större uppskattning, inte minst därför att också melodierna oftast har tagits med av den ordentlige Wiede. Också hans arbete om folkseder i Vånga socken, som Richard Dybeck offentliggjorde utdrag ur, har sedan det i vår tid publicerats visat på upphovsmannens skicklighet.

Under bibliotekarietiden inriktades Wiedes intresse mer till runstenar och fornminnesvård. Med största noggrannhet ritade han av runstenar och kunde på 1870-talet i tryck redovisa det imponerande resultatet av egna och andras inventeringar i Östergötland. Den kanske viktigaste kontakten på detta område blev Bror Emil Hildebrand, vilken som riksantikvarie försökte ge Wiede ekonomiska möjligheter att bedriva fältforskningar. Att ägna sig åt rena utgrävningar ”i förfädrens stoft... har alltid förekommit mig motbjudande” ansåg dock Wiede när han ombads att göra sådana. Han blev på uppmaning av Dybeck också initiativtagare till Östergötlands fornminnesförening och lade ned åtskillig energi på medlemsvärvning, föredrag och inventeringar och inte minst på den tidskrift som efter mycket besvär utkom med ett enda häfte.

Sin av samtiden mest uppmärksammade insats gjorde Wiede i den beramade Birkafrågan, där han för Nils Månsson Mandelgren, som var hans förtrogne i antikvariska spörsmål, och som hade argumenterat för Visby som Birkas plats, sökte påvisa att Söderköping var den rätta. Tesen, som stöddes på rent skriftliga vittnesbörd, presenterades 1876 i en skrift, som snabbt såldes ut. Den genomgående negativa kritiken gav honom inspiration att utarbeta en ny upplaga, som emellertid aldrig trycktes. En av hans få ytterligare inlägg i frågan blev en tidningspolemik med Strindberg.

Slutligen är bara att nämna Wiedes bidrag till den personhistoriska forskningen. Flera av Östergötlands rikaste slottsarkiv, som Ekenäs' och det mörnerska på Thorönsborg, var under 1800-talet föremål för nära nog systematisk förstörelse, och Ranius ger betydande utdrag ur Wiedes värtaliga anteckningar om detta och skildrar hans egna ganska kraftlösa försök att agera. Det genealogiska intresset gav under bibliotekstiden till resultat kompletteringar till Johan Schenmarks prästhistoriska samlingar för stiftet. Även om

forskningen sällan bedrevs utanför de källor som fanns tillgängliga på biblioteket och resultatet måhända inte är så märkvärdigt är Wiedes genealogiska samling med signum B 140 på Stiftsbiblioteket det i dag i särklass flitigast utnyttjade Wiedematerialet. Ranius underlättar också användandet genom att publicera (s. 131–149) ett namnregister över de däri ingående över 2000 släktnamnen. Mer svårångad men kanske också mer betydelsefull var Wiedes insats som vägledare åt gymnasisten Victor Örnberg, när de kamperade ihop bland luntorna på biblioteket, som Wiede senare uttryckte det.

Många av Wiedes insatser kan var och en för sig i eftervärldsperspektiv – och säkert också för hans samtid – te sig tämligen misslyckade, men sammantagna formar de ett imponerande livsverk. Allan Ranius har arbetat med kritisk distans till sin huvudperson men reser ändå ett äreminne över honom.

Anders Burius

Svensk försäkringshistoria personifierad

Karl Englund: *Skandiamän och andra försäkringsmän 1855–1970. Femtio biografiska studier* (Stockholm 1993, 331 s.).

Svensk försäkring är ett övermat historiskt forskningsfält, detta framträder särskilt tydligt vid en jämförelse med den uppmärksamhet som ägnats de närbesläktade bankerna.¹ Ur personhistorisk synpunkt är försäkringsbranschen lika underförsörjd som många andra sektorer inom det enskilda näringslivet. Det är därför en glädjande händelse att Försäkrings AB Skandia valt att uppvakta sin femtioårsjubilerande VD och koncernchef Björn Wolrath (f. 1943) med en festskrift helt ägnad branschens personhistoria. Upphovsmannen, fil. dr Karl Englund, är väl hemmastadd på området, med bl. a. en doktorsavhandling om arbetarförsäkringsfrågan och ett nära 700-sidigt verk ägnat Skandiakoncernens framväxt i bagaget.² Ej heller saknar författaren i sammanhanget relevanta anor, hans far utgav på sin tid en samling om 25 stramt hållna biografier över kända för-

¹ För en försäkringshistorisk forskningsöversikt se N. Björklund, *Brandförsäkring på den svenska landsbygden 1820–1880* (Företagsminnen 1992, Årsmeddelande från Föreningen Stockholms Företagsminnen, 1993).

² K. Englund, *Arbetarförsäkringsfrågan i svensk politik 1884–1901*, Uppsala 1976, samt dens., *Försäkring och fusioner*, Stockholm 1982.

säkringsmän.³ Det nu föreliggande arbetet är betydligt mer ambitiöst, både vad gäller biografernas antal och utformning, och framförallt åtskilligt djävare i sina slutsatser.

Englunds personurval är grundat på ett idéhistoriskt snarare än företagshistoriskt betraktelsesätt och han fångar väl den säregna blandning av avancerad matematik och bondfångeri som gett branschen dess karaktär. En viktig grupp är de försäkringsmän som rekryterats från forskarsamhället, oftast matematiker eller astronomer. Hugo Gylden (1841–1896), Anders Lindstedt (1854–1939) och Edvard Phragmén (1863–1937) är de namnkunnigaste inom denna kategori, som dock finns relativt väl företrädd i annan biografisk handbokslitteratur. Mer spännande är det att möta en äventyrare som C. G. von Koch (1818–1876), en storförskingrare som Elis Fischer (1834–1889) eller varför inte den maniske chefen för Svensk Lif, säljgeniet Johan Bäckman (1850–1904), vars ståtliga palats vid Norrmalmstorg utgör ett välbekant blickfång för alla som väntar på bussen. Merparten av Englunds biografier ägnas dock mer solida personer, företagsledare och organisatörer med Thules Sven Palme (1854–1934) och Ragnar Blomquist (1878–1963), Tryggs Adolf af Jochnick (1870–1943) och Skandias Pär Ulmgren (1879–1952) i spetsen.

I sina biografier uppehåller sig Englund nästan helt vid de behandlade personernas insatser just som försäkringsmän. Samlingen artar sig på så sätt till en roande och populär översikt över de senaste 150 årens svenska försäkringshistoria. En nackdel med det valda angreppssättet är dock att bilden kan bli både skev och ofullständig av de personer som gjort viktiga insatser även utanför branschen. Det kan finnas skäl att ställa sig skeptisk när t.ex. statsrådet Carl Johan Malmstens (1814–1886) politiska gärning avfärdas som ett fiasko. Englunds skrivsätt är ofta underhållande och han tvekar inte att ge utrymme även åt ett färgstarkt anekdotmaterial. Inte sällan anar man hos författaren en nostalgisk längtan till punschens och cigarrlådnans tidevarv.

I ett arbete som detta finns det små möjligheter att redovisa underlag och argument för de slutsatser som slås fast. Läsaren får härvidlag lita på författarens omdöme och goda vilja. Risken för att förfalla till panegyrik är överhängande och helt undviks väl inte faror-

na på den punkten. I gengäld lägger Englund inte fingrarna emellan när han anser sig ha fog för kritik, så t. ex. ifråga om ”ärkefusionären” (författarens beteckning) Pehr Gyllenhammars (1901–1988) makalöst snabba internbefordran av en son med likartat namn och intresseinriktning. Den mest kritiska biografen får annars den siste Thulechefen, Alvar Lindencrona (1911–1981), trots att författaren anstränger sig för att finna ljuspunkter i den mörka bilden. Ett av kraven för att bli upptagen bland de 50 utvalda är att den aktiva tjänsten skall ha varit avslutad omkring 1970. En och annan av dagens försäkringsmän kanske har skäl att ägna den orädd Englund en tacksamhetens tanke för denna avgränsning?

Andreas Tjerneld

En reformators minnen

Sigfrid Wieselgren: *Minnen från mina fångvårdsår*. Red.: Hans Blomqvist (Stockholm 1992, 95 s., personreg.).

Den sjunde verksamheten över ”Styrelsen över fångelser och arbetsinrättningar”, senare Kungl. Fångvårdsstyrelsen, Sigfrid Wieselgren sammanställde efter sitt första verksamhetsår hösten 1886 en lista över 17 önskvärda förbättringar inom den svenska fångvården. Föreliggande minnen är till allra största delen en redogörelse för hur Wieselgren under sina närmare 25 år som chef för detta verk genom idogt arbete lyckades genomdriva de flesta av sina önskemål.

Wieselgren sammanställde sina minnen under sitt sista verksamhetsår på lediga stunder och han avled endast ett halvår efter sin pensionering 1910. Manuskriptet förvaras idag hos Kriminalvårdsstyrelsen, men har redan tidigare cirkulerat i avskrift bland forskare. Detta manuskript har nu genom Hans Blomqvist, Carl Magnus Rosell, Kurt Sköld och Rönnells antikvariat i Stockholm publicerats i oavkortat och oförändrat skick. Det har också försetts med ett personregister samt vissa ordförklaringar.

Wieselgren föddes 1843 i Västerstads församling i Skåne och var son till den store nykterhetsförkämpen Peter Wieselgren. År 1869 disputerade han i Uppsala på avhandlingen ”Om svenska riddarhuset och dess ätter”. Efter i Lund 1870 avlagd hovrättsexamen verkade han sedan som vice häradshövding och tredje rådhuskanslist i Göteborg till 1874, då han utnämndes till sekreterare i samma stads poliskammare. År 1884 avancerade han till justitierådman. Hans utnämning till chef för Fångvårdsstyrelsen 1885 skedde,

³ K. Englund, *Märkesmän inom svenskt försäkringsväsen. Biografiska snabbteckningar*, Stockholm 1945.

som framgår av minnena, inte utan vissa kontroverser.

Han är annars troligen mest känd som författare till det hittills enda existerande standardverket rörande den svenska fångvårdens historia, "Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar. Ett bidrag till svensk kulturhistoria" (1895). Mindre bekant är kanske hans politiska gärning som ledamot av andra kammaren åren 1875–1887 och av första kammaren från 1888. Han publicerade också flera skrifter inom nykterhetspolitikens område liksom en biografi över sin far och ett antal skönlitterära verk. Av personhistoriskt intresse är de 1907 utgivna minnena från hans tid i Uppsala, "Vårt Uppsalaliv. Minnen från 1860-talet" (1907).

De nu publicerade minnena är inte främst intressanta som en skildring av Wieselgrens privata liv och omständigheter. De innehåller få notiser av personlig karaktär och de få glimtar man får av författaren visar en nitisk ämbetsman, full av patos för sin självpåtagna uppgift som reformator av den svenska fångvården. Det framkommer att han ofta drev sig själv till utmattning och att han trotsade en ständig ohälsa under sitt trögna arbete.

Det intressanta i skildringen av fångvårdspolitiken under 1800-talets sista årtionden och 1900-talets första år ligger främst på det idéhistoriska planet. Under 1840-talet hade fångvården reformerats, till stor del som ett resultat av Oskar I:s insatser, och man hade antagit en politik som strävade mot avskaffandet av gemensamhetsfängelserna, där alla typer av fångar blandades. Istället skulle cellfängelser inrättas där fångarna kunde hållas skilda från varandra och ges tillfälle till ånger och bättring. Detta gick dock långsamt och då Wieselgren tillträdde, fanns fortfarande ett antal gemensamhetsfängelser, där förhållandena var allt annat än humana.

I minnena får man bakgrunden till ett par av de stora reformer som genomdrevs på Wieselgrens initiativ. Här kan bl. a. nämnas en utsträckning av cellstraffsanvändningen och utökande av gränsen för cellstraffet från två till tre år 1892, reformeringen av arbetsdriften vid fängelserna, införandet av villkorlig dom, tobaksförbudet i fängelserna, reformer i behandlingen av minderåriga förbrytare och vanartiga barn, och inte minst åtgärder som skulle förhindra övergrepp mot kvinnliga fångar från fångvaktarpersonalens sida. Han arbetade även för att begränsa eller avlägsna den gamla vanfrenjdsåföljden som under namn av "förlust av medborgerligt förroende" ännu existerade som påföljd i sam-

band med vissa lagöverträdelser.

Många av reformerna krävde lång tid innan de kunde genomdrivas och det politiska motståndet var ofta starkt. Wieselgren ger en god bild av det inom- och utomparlamentariska spelet i riksdag, departement och utskott. Något som framkommer och knappast varit allmänt känt, är hur aktivt Oskar II deltagit i genomdrivandet av reformerna. Redan i samband med utnämningen av Wieselgren till chef för Fångvårdsstyrelsen agerade konungen till hans förmån och utövade även vissa påtryckningar på denne för att få honom att acceptera posten. I de inte ovanliga konflikterna mellan den sittande justitieministern och Wieselgren ingrep också majestätet aktivt till stöd för den senare. Uppenbarligen såg Oskar II sig böra följa i sin faders spår när det gällde intresset för fångvårdens humanisering.

Förutom reformarbetet, ges i minnena också ett antal porträtt av de tjänstemän som arbetat inom Fångvårdsstyrelsen under Wieselgrens tid som chef. Dessa är ofta inträngande och personhistoriskt intressanta. Det av utgivarna upprättade personregistret gör det lätt att lokalisera de berörda personerna i texten. Genom utgivningen av Wieselgrens minnen har den svenska fångvårdsforskningen fått lättare tillgång till en text som är av central betydelse för förståelsen av de reformer som genomfördes under hans chefskap.

Ann Hörsell

Nya rön om vår in- och utvandring

Invandring till Sverige har pågått i alla tider (jfr PHT 1993:1–2), men vi brukar främst tänka på medeltidens stadstyskar och stormaktstidens valloner när vi talar om invandrare i äldre tid. Också bland fackhistoriker är det tämligen okänt att en omfattande arbetsinvandring pågick också under frihetstiden. Den traditionella föreställningen är att Sveriges kontakter med utlandet drastiskt minskade efter debaclet under Karl XII. Istället visar det sig att en synnerligen medveten arbetskraftsimport bedrevs av statsmakterna och att ca 4 000 utländska specialister inflyttade under perioden 1739–65. Bakom värvandet av främst textilarbetare låg frihetstidens politiker som enligt merkantilismens idéer ville strypa importen och gynna exporten. Därför spreds 1739 års liberala manufakturprivilegier över Europa i flamländska, franska och tyska översättningar i förhoppningen att utländska företagare och arbetare skulle vilja

satsa på Sverige. Särskilt intressant ansågs textilindustrin och 1742 års förbud mot import av kläder, siden och "allehanda lyxvaror" följdes av stora anslag via Manufakturkontoret till faktoriägare som ville värva skickliga industriarbetare på kontinenten. Inte mindre än en halv miljon daler silvermynt utbetalades 1739–66 till arbeidskraftsvärvande fabriker. De flitigaste kunde värva hundratals arbetare på ett enda år.

Ann Hörsell har undersökt Manufakturkontorets arkiv på Riksarkivet och forskat fram uppgifter inte bara om de fabriker som rekryterade textilarbetare från utlandet utan också namn, yrke, hemort, religion och ålder för en stor del av arbetsinvandrarna. Uppsatsen är publicerad i Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1992, den femte i ordningen och en påkostad och ambitiös skrift som fått titeln *Migration. Utvandrare och invandrare i gångna tider*, red. Bengt Hjörd (Stockholm 1992, 185 s., ill., ej personreg.).

Hörsells uppsats visar att en stor del av de från kontinenten rekryterade textilarbetarna var kvinnor – ca 30% av 700 invandrare 1759–63 var antecknade som spinnerskor. Ofta inflyttade dock hela familjer, där männen var vävare, kvinnorna spinnerskor och även barnen kom in i den svenska textilproduktionen. Dennas väldiga betydelse omvitnas av att den på 1740-talet sysselsatte 85% av 16–17 000 manufakturarbetare.

Ylleindustrin var naturligt nog dominerande bransch, vilket sannolikt är en av anledningarna till att en så stor del av gästarbetarna kom från ylleindustricentrumet i och kring Aachen. I slutet av uppsatsen publicerar Hörsell en inte minst för släktforskaren intressant förteckning över ca 800 utländska textilarbetare i Stockholm 1759–63.

Under denna period kulminerade arbetskraftsimporten – 1761 anslags 60 000 daler silvermynt till värvarna på kontinenten. Bland de aktiva arbetskraftsimportörerna var Jonas Alströmer i Alingsås som föranstaltade att vävare reste till Stettin, Frankfurt och Breslau. En annan framstående organisatör var svenska sändebudet i Haag, 92-åriga envoyén och friherren Joachim Fredric Preis, som lade upp strategin i de industriellt så betydelsefulla Nederländerna.

Eftersom staterna på kontinenten ogärna förlorade sina industriarbetare kriminaliserades värvandet med påföljd att de svenska värvarna ständigt levde under arresteringshot. Att förhållandena härhemma, trots frånvaron av kontinentens ständiga gissel, kriget, och värvarnas fagra löften var nog så vidriga har Per-Anders Fogelström beskrivit i roma-

nen "Vävarnas barn". Efter Sveriges involvering i sjuårskriget 1756–63 föll dessutom argumentet om freden och arbetsinvandringen sjönk drastiskt under 1760-talet.

Släktforskning kring zigenare behandlas i den inträngande studien "Resande-anor" av Lars Lindgren och Bo Lindwall. Från den förras släkt har exemplet på en kommenterad zigenisk antavla med sex generationer och Vimmerby som centralort tagits fram. Den är resultatet av årlånga forskningar och ger fascinerande inblickar i en jagad och hunsad folkspillas dramatiska livscyklar. De människor som själva kallar sig resande eller romano (rom = människa, mano = folk) har i Sverige omväxlande betecknats som zigenare, tattare, skojare, fanter, kältringar m. m. De mest använda benämningarna, tattare och zigenare, är låneord från tyskan. Enligt Victor Rydbergs "Singoalla" fanns zigenare i Sverige redan under medeltiden, men deras existens här är först belagd i Olaus Petris Svenska krönika från 1512. Tvivelsutan är zigenarna ett vandringsfolk från öster som under medeltiden dök upp på kontinenten. "De resande" har alltid fört ett kringflackande liv. Eftersom de gifte sig inom den egna gruppen, ofta med mycket närstående släktingar, har zigenarblodet hållits påfallande "rent" genom tiderna. Man försörjde sig som häktmakare, kramhandlare, lumpsamlare, förtennare, valackare, hästhandlare och andra vanligtvis ringaktade sysslor och kom ofta i delo med rättvisan på marknader och anorstädes. Tjuveri, "signeri", "trolldom", förfalskningar och slagsmål var vanliga åtalpunkter, medan grövre våldsbrott påfallande ofta begicks inom den zigeniska gruppen.

"De resandes" migratoriska livsstil gör det svårt att påträffa dem i vår folkbokförings huvudkälla, församlingslängden. Däremot har folkbokföringen noterat födsel och död bland zigenarna. Genom att leta inom ett stort område – i detta fall Småland – har författarna lyckats kartlägga en zigenarsläkts historia. Särskilt viktigt är det informationsmaterial som uppkom genom passtvänet för inrikes resor och bestämmelserna om laga försvar, d.v.s. att en vuxen måste bevisa att han eller hon hade arbete eller var försörd. Forskningen i landskansliernas passjournaler eller förhörsprotokoll med lösdrivare har särskilt mycket att ge dem som släktforskar bland zigenare. En annan källa är justitiekanslerämbetets fånglistor och material från de fångelser, där zigenarna så ofta hamnade, t. ex. fångelsepredikanternas journaler. Från fånglistorna kan man gå vidare till häradsrätternas domböcker, som ofta ger personupp-

gifter om de åtalade och deras omgivning. En sådan energisk forskning har givit Lindgren och Lindwall ett material som kastar nytt ljus över zigenarnas mörka historia.

Häromåret fick Sveriges släktforskarförbund en 700-sidig kyrkogårdsinventering från gruvstaden Silverton i Colorado. Faktasamlingen om 2 600 begravningar 1871–1990, med personuppgifter som ofta kompletterats med dödsrunor från ortstidningen, hade dataförts av svenskamerikanskan Freda Carley Peterson som på begäran dessutom tog fram de 110 uppgifter som bevisligen gällde svenskar. Släktforskarföreningens sekreterare Elisabeth Thorsell har publicerat det svenska utdraget i uppsatsen "En kyrkogård i Colorado".

Vid 1870-talets början blev Silverton, 3 000 meter upp i Klippiga bergen i sydvästra Colorado, ännu en av platserna i de amerikanska gruvrusherans färgstarka historia – stadsnamnet markerade den metall som blev magneten för denna rush. Silverton förvandlades till en "silver-mining boom town". Bland inflyttarna befann sig en del svenskar; de flesta kom efter 1882 då järnvägen anlagts. Till skillnad från så många andra av Amerikas gruvstäder har Silverton inte förfallit till spökstad. Med ett tusental invånare är den häradscentrum och inkörsport till den berömda San Juan National Forest.

När man tittar närmare på uppgifterna om döda och begravda svenskar framträder som väntat gruvarbetarna. Många dog i för gruvarbetare typiska sjukdomar och olyckor som stenlunga och gruvras. Kyrkogårdsinventeringen ger lapidariska antydningar om många tragedier. Onekligen skulle man vilja veta mer om svensken med det amerikaniserade namnet Thomas G. Andrews, han som den 15 mars 1885 begick självmord och efterlämnade dottern Goldie samt åldrig moder i Chicago. Andrews hade varit fredsdomare, restaurangägare, handlare m. m., anlänt 1850 till Amerika, deltagit i inbördeskriget och flyttat västerut efter att ha utblottats genom Chicagos brand hösten 1871.

Som sig bör får Svenska Emigrantinstitutets arkivarie Lars-Göran Johansson inleda boken med den för migrationstemat grundläggande uppsatsen "Nycklar till utvandringens källmaterial". I sin genomgång av emigrationsforskningens förutsättningar ger Johansson också en historik över Svenska Emigrantinstitutets arkivuppbbyggnad. Förvärvs- och bevarandefunktionerna har prioriterats och inte minst genom Johanssons egna insatser har Sverige fått ett världsunik dokumentationscentrum kring den stora utvandring-

en. Institutets förnämsta satsning var mikrofilmningen av de svenskamerikanska kyrko- och föreningsarkiven genom vilken ungefär var tredje svenskamerikans personhistoria blivit dokumenterad. Arkivsamlandet har följts av det viktiga registreringsarbetet, vilket länge skett manuellt men där en av den svenska arkivvärldens bästa dataanläggningar numera står till förfogande. Personellt sett har Emigrantinstitutets resurser alltid varit otillräckliga, men genom samarbete med Göteborgs landsarkiv och en lång rad emigrationsforskande eldsjälhar landet runt har imponerande resultat inhöstats. 1990 bildades en samarbetsgrupp för de forskare som registrerar utvandrare och under Johanssons ledning har enhetliga regler för dataregistreringen utarbetats. Det mest omfattande registreringsarbetet utfördes dock innan datorn slagit igenom. Under det lyckliga 1960-talet, då samhällskuggarna snurrade för högtryck, var det lätt att få AMS-medel till registreringsarbeten. Nu däremot när arbetslösheten, inte minst bland ungdomar, är förskräckande saknas medlen till de beredskapsarbeten som skulle gagna både sysselsättning och forskning.

Institutets envetna strävan att samla ett så rikt forskningsmaterial som möjligt har också resulterat i inköp av landets samtliga församlings- och flyttninglängder på mikrokort (150 000 st.) fram till mikrofilmingsgränsen 1895. Allteftersom senare längder kompletteringsfilmas är ambitionen att det svenska kyrkobokföringsmaterialet för hela emigrationsperioden fram till 1930 skall bli tillgängligt i Utvandrarnas Hus.

Ulf Beijbom

100-årig sångarglädje i Svensk-Amerika

Det har sagts att svenskarna i Amerika länkas samman starkare av sången än av språket. Numera är det inte så många svenskamerikanner som talar svenska till vardags. Ett och annat honnörsord fungerar som etniska signaler i festsammanhang, men annars har invandrarspråket slutgiltigt vikit undan för engelskan. Svenska sångens vingar skimrar däremot som guld mot en oföränderligt klarblå sky. Fortfarande samlas mans- och damkörer till veckorepetitionerna i någon väl indansad "svenskhall" eller till konsert kring jul eller midsommar. Allt fler sångarsyskon är numera "non-Swedish" och förstärker knappast orden de sjunger. Men vad gör det när sångarglädjen alltid står högt i tak? Körledaren eller någon inkallad "oldtimer" ser till att

orden klingar något så när svenskt. I första hand är det dock de fullödiga melodierna och stämningarna från forna dagar som eldar på sångarglädjen. Det finns ingenting som tyder på att den svenska sången i Amerika kommer att gravsättas på samma stillsamma sätt som invandrarspråket. Svensk körmusik är ett grundmurat begrepp, också bland sångintresserade amerikaner. Därför sjungs Wennerberg, Lindsblad och Söderman inte bara av svenskamerikanska college- och kyrkokörer utan av tiotusentals sångintresserade, vare sig de är svenskättlingar eller inte.

Den organiserade svenska sången har aktingsvärda anor i USA. I historiskt ljus framstår den verkligen som en av grundpelarna för den emigrantgemenskap vi vanligtvis kallar Svensk-Amerika. Förra året firade Svenskamerikanska sångarförbundet hundraårsjubileum, vilket skedde med svensk-amerikanens ingrodde känsla för fester, vackra tal och i detta fall naturligtvis skönsång från kust till kust. Emigrationsforskaren Lilly Setterdahl i East Moline, Illinois hade långt dessförinnan fått uppdraget att skriva sångarförbundets historik, det varaktigaste vittnesbördet om jubileet.

A Century of Song. American Union of Swedish Singers 1892–1992 är en mer än 300-sidig redovisning för årlånga forskningar i föreningsprotokoll, tidningar och sångprogram. I synnerhet ger oss Setterdahls gedigna bok levande inblickar i sångens liv bland våra emigranter. Denna välklingande folkrörelse kan dateras till det egentliga begynnelseåret för mer omfattande svensk emigration eller 1846, när Svenska Quartettsångarna organiserades i Boston av baronen, f. d. sjöofficern, genremålaren, kompositören och pianovirtuosen Wolmar Barnekow, utan tvekel den mest omtalade av dåtidens lätträknade bostonsvenskar. Nästan exakt 40 år senare skulle en annan emigrantbaron, gymnastikdirektören Nils Posse introducera Lings gymnastik i den gamla kulturstaden. Högadeln gjorde sig bemärkt också i Svensk-Amerika!

I Chicago instiftades 1859 Sällskapet BB som blev pionjär för sångföreningarna i Amerikas största svenskmetsopol. Den kyrkliga sången bland Chicagos svenskar har ändå äldre rötter i församlingslivet – svenskkyrkor grundades redan vid 1840-talets slut. Ingenstädes i Amerika utvecklade sig den svenska körsången som i Chicago. Den äldsta svenskföreningen Svea tog 1868 initiativ till en kör och året efter grundades sällskapet Frejas kör, som följdes av bl. a. Svenska sångarsällskapet, Svenska Gleeklubben och Svithiods sångsällskap. Ingen mindre än

Christina Nilsson konserterade med Sveakören i den grandiosa Farwell Hall under sitt bejublade Chicagobesök hösten 1871. Frejakören hade rykte om sig att vara USA:s bästa svenska manskör och konserterade ofta för tusenhövdad publik. Freja upphörde 1881 men återuppstod några år senare och kom att bli ryggraden i Chicagos ganska så förvirrande svenska sångarhistoria. Svenska Gleeklubben skördade stor framgång under sin dirigent John Örtengren. Mest bestående blev den 1882 organiserade Svithiod Singing Club, liksom Sveakören en utväxt från en sällskapsförening. Svithiod var aktivt under ett hundratal år och åtnjöt stor prestige, inte bara genom de årliga konserterna på Chicago Orchestra Hall utan kanske ändå mer i kraft av sitt mondäna klubbhus, vars goda ekonomi länge upprätthölls med hjälp av spelmaskiner. Också undertecknad har gästat gamla Svithiod Hall och njutit Chicagos bästa smörgåsbord, men då var de enarmade banditerna avlägsnade! Den svenska körsångens organisation i Chicago hade paralleller, fast blygsammare, i andra svenskstäder som Rockford, Minneapolis och New York.

Lilly Setterdahl har räknat ut att ett 40-tal svenska manskörer och kvartetter föregick Svenskamerikanska sångarförbundet. Behovet av samverkan antog först skandinaviska förtecken och United Scandinavian Singers in America grundades 1886. Ett femtiotal körer samverkade, men unionstidens konvulsioner blev för svårsmälta för skandinaverna på andra sidan Atlanten och gemenskapen rämnade. Den starke mannen bakom ett ”rent” svenskamerikanskt sångarförbund var tidningen Nordstjernans ägare och redaktör Charles K. Johansen med rötter i Kalmar. Johansen, som presiderade för sångarsällskapet Lyran i New York, blev organisationens första sekreterare. American Union of Swedish Singers höll sitt första sångarting i samband med 1893 års världsutställning i Chicago. Vid detta tillfälle gavs tre konserter med solisterna ”Lunkan” Lundquist, Carolina Österberg och Conrad Behrens från Operan i Stockholm. En bättre start hade sångarförbundet inte kunnat önska sig – konserthalens 6500 platser var fyllda alla tre gångerna!

De publika framgångarna under Columbianska världsutställningen gav mersmak och i fortsättningen kombinerades förbundsstämmer och konsertframträdanden vartannat år till 1897 och därefter vart fjärde år utom 1922–30, då man åter höll sångarting vartannat år. De svenskamerikanska sångartingen blev storartade tillställningar med frackklädda manskörer på de nationella scenerna i

Chicago, New York, Minneapolis, Philadelphia och andra kongresstäder. Man ville också få kontakter med hemlandet och arrangerade därför konsertturnéer genom Sverige. Den första anordnades under stora ekonomiska uppoffringar 1897 men blev stor succé med audiens hos vältalaren Oscar II och kritikerrosor i pressen. Nya bejublade sångturnéer drog genom "gamla landet" vid tio tillfällen mellan 1910 och 1989. Växjö hörde till de städer som besöktes. I samband med 1897 års turné blev sångarna guidade genom staden och bjudna på middag i Järnvägsrestaurangen, där borgmästaren höll ett långt tal om Växjös förträffligheter. Konserten hölls i läroverkets aula som var fullsatt. Svenskamerikanska sångarförbundet blev storebror åt Svenska sångarförbundet som grundades 1909. Svenskamerikanerna deltog i fyra rikssvenska sångfestivaler och 1924 utsågs deras sångarförbund till ett distrikt inom det rikssvenska — mig veterligen enda gången när en svenskamerikansk företeelse blivit oförbehållsamt erkänd här hemma!

De femton föreningar som 1892 bildat Svenskamerikanska sångarförbundet, fick ständigt bereda plats åt nya medlemmar. Statistiken är som så ofta i Amerika dålig, men Lilly Setterdahl har räknat ut att minst 200 sångsällskap varit medlemmar under årens lopp. Kulmen nåddes alldeles vid massmigrationens slut 1929, då 79 körer var aktiva medlemmar. 1909, ungefär vid den tidpunkt då antalet svenskfödda amerikaner var som störst, sjöng 648 sångare i 32 svenskamerikanska körer. Organisationen som ju skulle täcka hela det väldiga invandrarlandet, ansågs redan 1897 tillräckligt vidlyftig för en uppdelning på ett östligt och ett västligt distrikt. Under årens lopp fortsattes uppspaltningen på distrikt. Från 1917 fanns t.ex. Minnesotadistriktet och 1924 anslöts Stilla havsdistriktet, vilket sedan 1905 sjungit i det självständiga United Swedish Singers of the Pacific Coast.

Utan kvinnligt stöd hade de sjungande männen sannolikt inte kunnat ljuda så skönt. Som alltid i det till en början mansdominerade svenskamerikanska föreningslivet utgjorde hustrur, fästmör och andra damer stödtrupper tills de i kraft av sin inte minst ekonomiska outhärdlighet erövrade föreningarna inifrån. Karlakarlarna, ofta iklädda vikingattribut, protesterade tyst kring rök- och punschbord och lyckades i det längsta hålla sångarförbundet tillslutet för kjoltyg. Första kvinnokören, Seattle's Women's Chorus, anslöts 1978 men först 1986 ändrades stadgarna så att kvinnokörer fick full likvärdighet med

manskörerna. Numera finns sju kvinnokörer i sångarförbundet.

Den sannolikt betydelsefullaste föreningslänken mellan de över en kontinent utspridda sällskapen och medlemmarna var Musiktidning som den sjungande redaktören i Minneapolis Victor Nilsson 1906 startade i sin hemstad. Den hade föregåtts av det misslyckade försök till förbundstidning som Charles K. Johansen 1894 startat på sitt tryckeri i New York. Sedan 1924 har Musiktidning publicerats i Chicago, till in på 1950-talet helt på svenska men på senare tid i ökande grad på engelska. Flera av redaktörerna har också varit boktryckare, en idealisk kombination.

Lilly Setterdahl kan i detalj berätta om repertoarerna vid sångarstämmor och turnéer. Inte oväntat framstår Gunnar Wennerberg som favoritkompositören. Hans "Hör oss, Svea" blev något av signaturmelodi. Den oftast anlitade solisten var den svenskamerikanska storsångerskan Marie Sundelius, känd från Metropolitan i New York. Men också storheter från Sverige som Jussi Björling och sonen Rolf har sjungit med svenskamerikanska körer. Lilly Setterdahl har gjort ett imponerande forskningsarbete. Jubileumsboken kan förvisso bli tröttdande i sin detaljrikedom, men som dokumentation av den käraste och äldaste folkrörelsen bland svenskamerikanerna kommer den att stå sig långt efter det att glättigare historieframställningar mulnat bort under likgiltighetens damm.

Ulf Beijbom

Svensk-amerikansk "oral history"

Berättarkungen. Ivar Anderssons amerikahistorier. I urval och med inledning av Ulf Beijbom (Växjö 1992, 271 s., ill.).

Det muntliga berättandet har en gammal tradition i Norden. Det är en förutsättning för de isländska sagorna och sentida författarskap som Selma Lagerlöfs och Zachris Topelius. Idag är konsten att berätta en god historia nästan utdöd. En av de sista stora berättarna i vårt land var Ivar Andersson (1899–1987) i Ulvaboda, kyrkhults socken, i Blekinge. Den minnesgode kommer ihåg honom från Lasse Holmqvists "Bialitt", specialreportaget "Mannen i skogen" och åtskilliga andra radio- och tv-program.

Kyrkhult ligger i samma småbrukarbälte med extremt hög amerikamigration som

Karl Oskars och Kristinas Kronobergs län. Fattigdomen var utbredd och arbetstillfällena få långt in på 1900-talet. Småbrukarungdomen utvandrade till Amerika eller gick till sjöss. Samtliga Ivar Anderssons nio syskon emigrerade till USA slutligen följda av den äldriga modern. Själv vistades Ivar i USA 1923–1938. Här kom han i jaktlag och rallarförläggningar i kontakt med den speciellt manliga och för USA typiska berättargenren som kallas för "the tall tale". Han lärde sig att utöva den till mästerskap. Ivar Anderssons amerikaberättelser och berättarteknik har redan analyserats av lundaetnologen Lynn Åkesson i doktorsavhandlingen "De ovanligas betydelse" (1991).

Ett urval av de bästa amerikahistorierna har nu sammanställts och utgivits av professor Ulf Beijbom, chef för Svenska Emigrantinstitutet i Växjö och vår utan jämförelse främste emigrationsexpert. Urvalet bygger på det omfattande material av ljudband och manuskript som Ivar i Ulvaboda lämnade efter sig. Tyvärr får läsaren inte klart för sig vad som är rent muntligt berättande nedskrivet direkt från ljudbanden och vad som uppenbarligen är mer medvetna litterära novellförsök från Ivars sida.

Bejbom har också följt Ivar Andersson i spåren till rallar- och gruvdistriktet kring Iron Range i norra Minnesota, världens största gruvområde, där Ivar under några år var anställd hos den legendariske rallarbasen August Melander. Melander korsade Atlanten ett 80-tal gånger och värvade många blekingar till Iron Range Railroad, som fraktade järnmalmen till Duluth. En gång tillfrågad av järnvägsmyndigheten James Hill om det skulle gå att bygga en järnväg över Kanada till Alaska skall han ha svarat: "Ge mig snus, brännvin och svenskar och jag skall bygga en järnväg till helvetets portar om så behövs".

Bejbom följer också Ivar Andersson till 20-talets Chicago där han var isbärare åt Consumers Ice några år innan kylskåpen gjorde lådorna med hemis från Michigansjön obehövliga. Det var ett tungt och krävande arbete – islocken var 2 meter långa och 80 centimeter breda och skulle i brännande sommarhetta bäras upp för trånga och långa trappuppgångar – som emellertid den urstarke blekingen tycks ha trivts med.

Bejbom följer slutligen Ivar till åren som svetsare och tankbilschaufför i svenskstaden Galesburg på Illinois' prärie. Minnesgoda släktingar och bekanta kommer här fortfarande ihåg den gladlynte och urstarke kyrkhultsbon och kan förse utgivaren med en rad unika fotografier som återges i boken.

Ivar Anderssons amerikahistorier utgör en fascinerande läsning även om kvinnliga läsare säkert kommer att reta sig på den förenklade kvinnosynen: fruntimmer är i allmänhet besvärliga och inbilska varelser, som bäst bemöts med inställsamt smicker.

1920-talets USA träder oss till mötes med en nästan sociologisk pregnans. Allt är inte idyll. Bittra gamla rallare valde att "stängas med lokomotivet" och efter kraschen 1929 satt det många utblottade svensk-amerikaner på amerikaångarna hem till Göteborg. Bara i Chicago gick 63 banker i konkurs.

Skrönan och fabeln ligger hela tiden snubblande nära som när Ivar berättar om Vita Stillheten i Minnesotas ödemarker, den försmådda indianprinsessan och det vildsinta Ozarkfolket i Missouri. Vi skall naturligtvis inte heller tro Ivar när han påstår att han kysst en hönsrövande björn i en ladugårdsdörr i tron att det var pigan i huset och att vissa rallare hade så god syn att de kunde se brott på rälsen på flera mils håll.

Men verkligheten överträffar ibland dikten. Under förbudstiden i Chicago levererade Ivar is till en av Al Capones lönnkrogar. Här träffade han inte bara One-eyed Connelly och Babyface-Nelson utan spelade på sitt dragspel en av Kalle Jularbos valser för "the Chief" själv. Ivar berättar: "Capone var mycket hyggelig mot mig. Ni vet storgangstrarna, de var gentlemän. De slog inte ihjäl någon utan skickade ut andra till att göra det, ungefär som en general gör i kriget. När jag skulle gå sa Capone att jag var välkommen till en drink och att jag kunde komma dit och dricka närhelst jag ville. Tack jag dricker inte sprit, sa jag. Det var förståndigt det, sa Al Capone. Sedan gick jag och vi sågs aldrig igen".

För Ivars syster Elfrida slutade däremot mötet med maffian i tragedi. Hon utbildade sig till sjuksköterska i Chicago och gifte sig med läkaren Jules F. La Duron. Denne visade sig senare med all sannolikhet ha mördat sin första hustru och tagit ut försäkringspengarna. Elfrida upptäckte också snart att mannen ägnade sig åt att operera om ansikten på maffiamedlemmar. 1937 försvann Elfrida, 36 år gammal, plötsligt från sitt hem i Muncie, Indiana, efter att ha följt sina två barn till skolan. Hon påträffades aldrig trots att Ivar engagerade federal polis och Pinkertons detektivbyrå i efterspaningarna. Troligen blev Elfrida mördad av mannen/läkaren, som var rädd att hustrun skulle avslöja läkarmottagningens ruskiga hantering. La Duron svor sig fri och skyddades av mutor och maffiakontakter. "I ett anonymt brev till mig från Muncie påstods det, att hon (systern)

löstes upp i ett syrabad” slutar Ivar i Ulvaboda berättelsen om systemen.

Lars-Göran Tedebrand

Hinke i helfigur

Hans Lagerberg, *Små mord, fri kärlek. En biografi om Hinke Bergegren* (Stockholm 1992, 422 s., ill.).

Att skriva en biografi över agitatorn Hinke Bergegren är ingen lätt sak. Få personer i vår moderna svenska historia har varit så insnärjda i mytbildning som Hinke. Redan under livstiden kantades hans väg av lögnar, halvsanningar, rykten och förtal. Först nu, cirka hundra år efter det att striderna runt honom rasade som värst och sedan krutröken lagt sig, är det möjligt att börja ana vad det var som hände – och vem Hinke Bergegren egentligen var.

Hans Lagerberg har lyckats med sin svåra uppgift. Skickligt och känsligt manövrerar han sin huvudperson steg för steg genom livet och sticker under berättelsens gång in i träffande och koncisa kommentarer, ofta med journalistisk touche, avsedda att ge tids- och lokalfärg. I författarens varsamma händer visar sig biografins föremål, herr agitatorn själv, som en ovanligt levande, sammansatt och lätt rörande gestalt. Redan bokens lakoniska titel: ”Små mord, fri kärlek” är ett lyckokast. Ty dessa två satsar, till synes motsägelsefulla, sammanfattar Hinke Bergegrens hela offentliga liv: den första delen (från mitten av 1880-talet till ödesåret 1909) upptogs av hans anarkistiska agitation; den senare delen (från 1910 till Hinkes död 1936) av hans plädering för fri kärlek och aktiv barnbegränsning.

Här får man veta att Hinke (som tidigt förtyskade sitt förnamn Henrik) växte upp i en gedigen borgerlig stockholmsfamilj. Fadern, som var en föga framgångsrik bokhandlare, dog tidigt och den unge Hinke kom att uppfostras av två kvinnor, sin mor och sin mormor. Mormodern förfogade över en stor förmögenhet och det var den som lade grunden för familjens trygghet och för Hinkes framtid. Att den fruktade och avskydde Hinke långt upp i vuxen ålder ibland väckte förvåning genom att förete feminina drag, får sin förklaring om man beaktar att han växte upp under två domnanta kvinnors kontroll. Hinke gick i läroverk och han gick på bjudningar i den yppersta stockholms societeten. Här uppvaktade han familjeflickorna med egenhändigt hoptotade små dikter och upptäckte snart att dessa oskuldsfulla fröknar inte alls var så rena och kyska som deras mödrar ville

tro. Hinke såg ovanligt bra ut, var stark och reslig och hade en vacker röst. Tidigt lärde han sig deklamera och föredrog på soaréer små partier ur Ibsens ”Brand” och Tegnérns episka lyrik. Han gjorde stor lycka och hade planer på att bli skådespelare. Det var bara mamma Carolina som med moderns rätt lyckades övertala honom att slå det ur hågen; skådespelarens yrke var ännu föga akta och skulle ha satt en fläck på familjens goda rykte. Som plåster på såren lovade mamman Hinke en utrikes studieresa. Den gick över Lund och Köpenhamn, genom några av Tysklands större städer och slutade som sig bör i Paris. Han studerade museernas konstsamlingar och rumlade om efter bästa förmåga.

Vid hemkomsten var hans beslut fattat: han tänkte slå sig på arbetarfrågan; det hade modern ingenting emot.

De första tjugofem åren av sitt offentliga liv kom han att ägna åt att som kringresande agitator förkunna den kommunistiska anarkismen. Han förföljdes överallt av polisspioner, som från åhörarplats antecknade allt han sa. Han åtalades för uppvisning och avtjänade det ena fängelsestraffet efter det andra. Han tillhörde den första generationen socialdemokrater, som år efter år gick in och ut ur fångelserna. Två lagar stiftades som en direkt följd av Hinkes propaganda: den s. k. munkorgslagen och Lex Hinke; båda riktade mot uppmaning till strejk och värnpliktsvägran. S. k. bättre folk spottade efter honom på gatan och mycket ofta vägrades han logi på hotellen i de små landsortsstäder han besökte på sina turnéer. I så gott som varje tidning såg han sitt ansikte med det svarta haksäckget och de blanka glasögonen avbildat som nidporträtt. Men han fann sig i det, eftersom han trodde att han arbetade för en stor sak. – Ända till dess att han plötsligt en dag under storstrejkens år 1909, då hetsen mot vänstersocialister var hårdare än någonsin och just när de strejkande mer än någonsin behövde en stark ledning, oväntat försvann från scenen och lämnade de strejkande i sticket. Det hette i tidningen Brand att han hade semester. Men saken var den att Hinke för första gången i sitt liv gripits av skräck och gått under jorden. När han kom tillbaka hade han rakat av sig sitt karaktäristiska haksäck. Visserligen lät han det snart växa ut igen, men nu var allt i ett enda slag förändrat. Storstrejken hade lidit nederlag, en våg av antisocialistisk vrede gick genom landet. De strejkande vände sin vrede mot de egna ledarna, som de (med en viss rätt) menade hade svikit i det avgörande ögonblicket. Många tvingades lämna landet

som en följd av svartlistning och förföljelse. Och därmed var Hinke slut som politiker; han hade bränt sitt förtroendekapital.

De sista tjugofem åren av sitt offentliga liv ägnade Hinke åt sexuell upplysning och agitation för preventivmedel. Han blev lika förtalad och nidporätterad som tidigare, anklagad för att vara hemmets förstörare, kvinnornas förförare och ett hot mot livets fortbestånd. Men nu fann han sig trots allt bättre till rätta.

Som upplysningsman i sexual- och moralfrågor krävdes ingen känsla för politisk taktik eller förmåga att hålla isär de politiska begreppen (det hade varit Hinkes svaga punkt som politiker). I denna sin nya roll som kvinnornas anförare fick han också utlopp för sina estetiska böjelser, sin förfinade smak och sin förkärlek för hygien och snygghet. Han förkunnade allas rätt till livsglädje och njutning och han vann kvinnornas uppskattning, såväl arbetarkvinnornas som de intellektuellt och konstnärligt verksamma kvinnornas. I den rollen var han som bäst.

Vissa avsnitt i biografien har jag för egen del läst med speciell uppmärksamhet. Det är dem där författaren diskuterar Hinkes många konflikter med det socialdemokratiska partiets inre cirkel, fr. a. med Hjalmar Branting. Hinke var med från första början då socialdemokratiska klubben ännu sammanträdde på Café International i Stockholm. Arbetarrörelsen var ju under de åren en finare herrklubb. Man samlades på lokal, drack punsch, rökte cigarr, planerade samhällets framtid och talade om fri kärlek. Efteråt gick man till flickor och praktiserade sina idéer. Det var ett liv som anstod en ekonomiskt oberoende ung man som Hinke. Här diskuterade den unge astronomen Hjalmar Branting med den luggslitne skraddaren August Palm, rikemanssonen Fredrik Sterky med den fattige, lungsjuke studenten Axel Danielsson. Här drogs riktlinjerna upp för den framtida svenska arbetarrörelsen. Till dessa pionjärer drogs virrhjärnor, äventyrare, bråkstackar och uppkomlingar, så som alltid sker där nya saker händer. Vad stort sker, sker tyst, brukar man säga; det gäller inte om arbetarrörelsen. Det är det bitvis makabra maktspellet mellan Branting och Hinke som är biografins höjdpunkt. Så t. ex. är Lagerbergs utredning av vad som hände vid SAP:s första kongress 1891 i Norrköping givande. Här beskrivs Branting som en i det närmaste maktgalen person, som gör allt för att manövrera ut sina konkurrenter. Branting utnyttjade sina motståndares svaga sidor och han kände väl till Hinkes, fr. a. dennes benägenhet att ta alltför

stora ord i sin mun och låta "käften glappa" som Lagerberg träffande skriver. Med små försåtliga medel drev Branting Hinke att steg för steg låta den ena grodan efter den andra hoppa ur munnen. Branting talade utstuderat lugnt för parlamentarism och sociala reformer, mot anarkismens terrormetoder så som de vid denna tid utövades i Ryssland, väl vetande att Hinke inte skulle bli svaret skyldig. Hinke talade för direkta aktioner och så att även om han själv inte ville räkna sig som anarkist, så skulle Branting ändå till sist få se sig besegrad av anarkismen: ty folkets vrede kan inte hejdas. Vidare hetsades Hinke att påstå att arbetarna borde undervisas i konsten att rätt använda dynamit och dolk. Och så yttrade han slutligen de famösa orden, att ett och annat "småmord" bara är nyttigt om det kan bidra till att ytterligare öka folkets vrede. Hinke hade gått i fällan precis som Branting önskade. Sedan Hinke drivits att säga alla dessa graverande saker, lät Branting en av sina sammansvurna ta kontakt med pressen och meddela den exakta ordalydelsen av Hinkes förlöpnings. Lagerberg menar att de referat av kongressdebatten som någon dag senare kunde läsas såväl i Aftonbladet och Dagens Nyheter som i Social-Demokraten till ordval och form är så förbluffande lika att det troliga är att de alla går tillbaka på en och samma sagesman. För inte är det väl troligt att alla dessa tidningar hade skickat ut egna reportrar för att bevaka evenemanget? Nej, säkert inte. Först efteråt insåg Hinke att han blivit lurad; men då var det så dags. Under hela sitt följande liv skulle han gång på gång få äta upp de grova ord, som han så oförsiktigt undsluppit sig.

I den svenska arbetarrörelsens annaler har Hinke Bergegren inte spelat någon heroisk roll, snarare har hans ryktbarhet blivit herostatisk. Han har utmålats som den store folkförföraren, terroristen och anarkisten, som lockade människor att begå mord och våldtäkter, rån och attentat. Han ville driva arbetarklassen till öppen kamp mot överheten och föraktade den parlamentarism som han ansåg sövde folket till passiv väntan på ett framtida lyckorike någonstans i fjärran. Han tog avstånd från sociala reformer som lönehöjningar och skyddslagstiftning, ty sådant schackrande förvandlade arbetarna till köpsläende småborgare. I sina tal och artiklar använde han ett rätt och våldsamt språkbruk, som stötte de mer finkänsliga och borgerligt skolade bland arbetarrörelsens ledare. Men han hade flertalet av de svenska arbetarna bakom sig.

Intressanta avsnitt i biografien är också de,

där författaren diskuterar de problem som fr. a. de ungsocialistiska klubbisterna hade att brottas med åren runt sekelskiftet. Många som sökte sig till dessa klubbar var bråkstakar och gaphalsar; det politiska intresset och klasskänslan var det si och så med. Mötes- och umgängesstilen blev därefter. Man upptäckte snart att om man lyckades locka flickor till mötena, så kom också pojarna. Ord-nade man dans kom ännu fler. Men därmed tenderade klubbarna på sina håll att bli enbart nöjes- och sällskapsföreningar och den politiska diskussionen fick allt svårare att göra sig gällande. Utan tvivel var det ungsocialisternas motvilja mot all partidisciplin och ordning som låg till grund för deras svårigheter att driva en konsekvent politik. Hinke var en av de första som påpekade svagheterna.

Givande är likaså de sidor i biografien, där författaren ställer sin huvudperson inför ett antal etiska frågor. Varför begrep inte Hinke att hans våldsfixerade jargong skulle påverka unga män att begå handlingar som de inte var kapabla att hantera? Borde han inte ha begripit att vissa idéer kunde bli farliga om de hamnade i fel sammanhang? Var det en brist på begåvning hos Hinke själv, som hindrade honom att upptäcka dessa risker? Sådana och andra frågor i samma stil sekunderar framställningen och ger den en alldeles speciell djupdimension. Lagerberg upprepar genomgående just detta förhållande, att Hinke nog saknade politisk begåvning samt känsla för språkets nyanser. Hinkes starka sida var hans sceniska utstrålning och munvighet. Men munvigheten var också hans akilleshäl, eftersom han aldrig lärde sig kontrollera den. Han blev ett alltför lätt offer för sådana durkdrivna partigångare som Branting och Daniels-son. Hinke stod livet ut kvar på samma ståndpunkt som han hade i sin ungdom, oförmögen att anpassa sig efter tidsandans skiften. Också det ett tecken på omognad och bristande begåvning. Lagerbergs omdömen om Hinke är bitvis hårda.

Det är en välunderbyggd biografi Hans Lagerberg skrivit. Han beklagar sig visserligen över att han inte förmått utföra bokens noter och källhänvisningar fullt så väl som han själv hade önskat. Men jag tror inte att någon som läser boken saknar en mer utvecklad notapparat. Dels är merparten av den litteratur som Lagerberg arbetat med välkänd och lätt åtkomlig, dels hade en notapparat inte ökat biografins läsvärde. Hinkes stora brevsamling och efterlämnade manuskript finns sedan länge tillgängliga på Arbetarrörelsens Arkiv. Fr. a. har Hinkes brev till hustrun Nic-

kan (Anna Cajsa), hans livsledsagarinna under femtio år, givit det rikligaste biografiska materialet. Därutöver bygger Lagerberg på memoarer och övrig biografisk litteratur av och om personer som själva var med när det hände. Lästa med källkritisk behärskning ger de en god inblick i de problem som sysselsatte den svenska arbetarrörelsens pionjärer. Ett annat och mindre konventionellt källmaterial som Lagerberg använt sig av är de polisrapporter om Hinkes agitationstal som nitiska polissspioner skrev samman från åhörarplats och som idag tycks ge en mycket god bild av dennes framträdande; det är ett spännande fynd. Lagerberg redovisar även Hinkes skönlitterära produktion. Hinke hämtade förmodligen större delen av sina inkomster från sådant författarskap. Han skrev skådespel, av vilka några sattes upp, samt romaner, noveller, dikter och reportage. Några blev stora försäljningsframgångar och gick ut i flera upplagor. Berättelserna var enkla och handlade oftast om hur en ung flicka ur den fattiga arbetarklassen förfördes av någon rik och samvetslös krämare; hon blev med barn, han övergav henne och så slutade det hela på gatan bland övriga prostituerade. Nej, någon stor litterär begåvning var nog inte Hinke heller. Men han var en ömsint make, åtminstone under de sista åren. Hustru Nickan fick under många år stå ut med Hinkes talrika fruntimmershistorier. Han var alltid elegant och mån om sitt yttre, ren och prydlig, med stark utstrålning. Kvinnorna drogs till honom och han till dem; det var inte mycket att göra åt. Men när han var ute på sina långa och tröttsamma resor skrev han långtande brev hem till sin Nickan. Och han visste att vad som än hände, så fanns Nickan där redo att ta emot honom.

Hinke hörde till dem som överlevde sig själv. När han avled 1936 hade P. A. Hansson redan suttit som regeringschef i fyra år och kohandeln med bondeförbundet hade blivit vägen till parlamentarisk makt. En ny tid stod för dörren. Den första pionjärtidens eldande agitator, som skrämt och tjustat på samma gång, behövdes inte längre. Nu var det ombudsmanen och den durkdrivne förhandlaren som skulle ta över för gott och anträda den långa marschen genom institutionerna. Så trodde man åtminstone. Vi som lever idag har börjat få distans också till det s. k. folkhemmet. Numera ser vi inte längre folkhemspolitikens som historiens slutpunkt och mål, snarare som ett slags (högst tillfällig och högst märklig) parentes i ett historiskt flöde, där endast en sak är riktigt säker: att ingenting i denna värld är självklart eller sä-

kert. Kanske är det den extra tidsdimensionen som gör Lagerbergs biografi över Hinkle Bergegren så tilltalande?

Kjell Krantz

En svenskhetens förkamp

Bengt Bogårde, *Vilhelm Lundström och svenskheten* (Göteborg 1992, 135 s., ill., personreg.).

Att skriva böcker om svenskhet ligger i tiden och är främst uttryck för ett nationellt identitetssökande i en period av europeiska omvälvningar och stora folkomflyttningar. Företeelsen är internationell och vi finner motsvarande intresse i grannländerna. Inte minst mot bakgrund av aktuell debatt är Bengt Bogårdes lilla bok av uppenbart intresse. Förf. serverar ett porträtt av Vilhelm Lundström (1869–1940), som vigde sitt liv åt svenskhetens främjande. Bogårde var själv under åren 1977–87 generalsekreterare för Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, bildad 1908 (senare omdöpt till Riksföreningen Sverigekontakt), den organisation som var Vilhelm Lundströms skapelse. Förf. har alltså förvaltat "arvet" efter Lundström och har därmed under lång tid haft möjlighet att göra sig förtrogen med dennes idéer och gärning. Avslutningsorden i denna behändiga bok säger en del om författarens relation till Lundström: "Kampen för svenskheten kommer att gå vidare. Historien stannar aldrig upp. Men kanske behövs en ny Vilhelm Lundström."

Sigtuna-sonen Vilhelm Lundström var ett läshuvud, mångsidigt teoretiskt begåvad. Kamratskygg gick han redan under de första skolåren sina egna vägar. Blott 24-årig disputerade han i latin på den nuförtiden förgätne skalden Papinius Statius. Han gjorde en snabb akademisk karriär, blev professor i klassiska språk vid Göteborgs högskola 1907, en tjänst som han upprätthöll till sin pensionering 1936. Lundström hade breda intressen, han drogs tidigt in i politik och publicistik där han framstod som exponent för en nationellt konservativ linje. Som chefredaktör för Göteborgs Aftonblad (1901–06) sållade han sig till den hårda linjens män i unionsfrågan, men kände ändå lättnad inför utgången. 1912–14 var han ledamot av andra kammaren och hade kommunala förtroendeuppdrag.

Kanske säger det något om det akademiska livets villkor på den tiden och om Lundströms arbetsförmåga att han vid sidan om sin professorsgärning kunde göra en fullödig

insats på ett annat fält – den rastlöse Lundström gjorde dock inte professuren till en sinekur. Med finlandsfödda hustrun Enni vid sin sida byggde Lundström upp Riksföreningen för svenskhetens bevarande. Förf. framhåller ideligen Lundströms flit som brevskrivare, som talare i inland och utland och som redaktör för "Allsvenskt samling" från 1914. Denna månadstidskrift framstår i efterhand som en väntabel guldgruva för den som vill studera utlandssvenskars gärningar jorden runt.

Bogårde har fixerat Lundströms svenskhet. Under ungdom och studietid tog denne djupa intryck av allmänna nationella strömningar i litteratur och politik. Förf. tar fasta på ett antal samtida skeenden och händelser och kopplar dessa till framväxten av en svenskhetssideologi hos Lundström: förryskningen av Finland och Estland, unionsupplösningen och den svenska utvandringen till Amerika. Trots sin hållning i unionsfrågan kan Lundström inte betecknas som storsvensk, och han var inte revanschistisk. Historia, språk och kultur var hans honnörsord, och på det konkreta planet har Riksföreningens insatser framför allt gällt värdet av det svenska språkets ställning. Ett särskilt engagemang ägnade Lundström utlandslektoraten som på den tiden administrerades genom Riksföreningen.

Riksföreningens främsta uppgift var att stödja svenskheten i österled. Det gällde Finland, där Lundström och Riksföreningen under språkstridens tidevarv stödde den svenska sidan, bland annat genom en stor bokdonation till Åbo akademi, och Baltikum, vars historia varit intimt förknippad med den svenska. Symptomatisk är Lundströms besvikelse över det ljumma intresset på officiellt svenskt håll efter Estlands självständighet: "År 1919 skulle Sverige ekonomiskt och kulturellt kunna vinna vad Sverige 1561 vann politiskt." Han konstaterade snart, att finnar, tyskar och även fransmän fyllt den plats som Sverige bort göra anspråk på.

Lundström kom emellertid även att engagera sig för svenskheten i Amerika. I Göteborg hade han vid seklets början till sin pensionering sett och tagit starka intryck av de stora strömmarna av emigranter dra ner till Amerika-båtarna för att lämna fosterlandet, i de flesta fall för gott. Lundströms attityd skilde sig från Adrian Molins och den som företreddes av Nationalföreningen mot emigrationen. Lundström förespråkade inte att man skulle hindra utvandringen eller försöka föra utvandrarerna tillbaka till Sverige. Såsom Lundström definierade (utlands)svenskheten

innebar emigrationen en potential, nämligen möjligheten att sprida svenskheten, svensk kultur och det svenska språket. Hans dröm var att svenska språket skulle uppnå en världsställning. Det är intressant att notera Bogårdes kommentar: "I Lundströms *framsynta* (min kursiv) svenskhetsvision ingick språket som den kanske mest centrala faktorn." Man kan väl snarare hävda att språkmannen Lundströms visioner om det svenska språkets globala roll var helt orealistisk och att han i sina kontakter med amerikansvenskarna vägrade inse att svenskan som invandrarspråk inte hade någon framtid i USA.

Bogårdes bok är inte den definitiva biografien över Lundström. Man kan tycka att förf. bitvis ligger nära sitt huvudsakliga källmaterial, Lundströms korrespondens och hans otaliga artiklar i "Allsvensk samling". Förf. gör inget försök att placera in utlandssvenskhetens störste främjare i ett större europeiskt perspektiv. När det gäller Lundströms och Riksföreningens decennielånga diskussioner med Amerikasvenskarna och deras organisationer har förf. svårt att distansera sig från Lundströms egen syn.

Kanske allra bäst har förf. lyckats fånga "personligheten" Vilhelm Lundström, som inte alltid var i takt med tiden. "Utan tvekan var Vilhelm Lundström något av en drömmare och siare, och hans tankar var därför — i likhet med andra människors av samma personlighetstyp — inte alltid helt synkrona med den tid han själv levde i." Programmatiskt har förf. begränsat sina ambitioner till att teckna Lundströms insatser för svenskhetens bevarande. Inom dessa ramar har förf. lyckats med sitt värv.

Harald Runblom

Statsvetaressäer

Statsvetarporträtt. Svenska statsvetare under 350 år. Red.: Gunnar Falckemark (Stockholm 1992, 277 s., ill., personreg.).

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle utgav 1990 volymen "Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år", vari samlats uppsatser om sexton svenska ekonomer från Johan Claesson Risingh till Erik Lundberg. Boken mottogs väl (se bl. a. rec. av K. Ullenhag i PHT 1991, s. 132 f.) och har följts av ett arbete med liknande uppläggning, denna gång om svenska statsvetenskapsmän.

Statsvetarporträtten är till antalet tretton, vartill kommer redaktören Gunnar Falckemarks inledande konturteckning av svensk statsvetenskap under 350 år samt en förteck-

ning över professorerna i statsvetenskap vid svenska universitet. Flertalet av uppsatserna är omarbetade artiklar ur Statsvetenskapliga förbundets tidskrift *Politologen* 1987—89.

Det är en läsvärd volym som åstadkommits. Bidragsgivarna ter sig nästan genomgående eminent sakkunniga, med en grundlig kännedom om såväl porträttföremålets vetenskapliga produktion som om deras liv och gärning i övrigt. Porträttens tyngdpunkter växlar naturligtvis; särskilt heltäckande, med ett starkt intresse för människan bakom professorn, är Nils Stjernquists bild av Sigfrid Wallengren (s. 111 ff.).

I redaktörens inledande avsnitt förklaras, att boken vill bidra till ökad kunskap om statsvetenskapens historia. Den är framsprungen ur förvisningen att bekantskap med stora intellektuella föregångare är — eller kan vara — en viktig inspirationskälla för modern forskning (s. 12). Boken är också, trots reverenser för Johan Skytte och Wilhelm Erik Svedelius, inriktad på den svenska statsvetenskapens historia under 1900-talet. Där bortom finns väl heller ingen vetenskaplig inspiration att hämta för dagens statsvetare. Någon bred teckning av ämnets äldre historia ges i alla händelser inte. Och i den mån den äldre utvecklingen skisseras är skissen (s. 12 ff.) helt ägnad innehavarna av den skytteanska professuren vid Uppsala universitet. Enligt samma synsätt innehåller förteckningen över statsvetarprofessorer för tiden fram till 1877 endast innehavarna av denna lärostol. Andra äldre svenska politiska teoretiker som t. ex. Michael Wexionius Gyldenstolpe, professor i historia och politik vid universitetet i Åbo åren 1640—58, har alltså ingen plats i boken.

Med det vill jag dock inte säga mer, än att underrubriken "Svenska statsvetare under 350 år" är en smula missledande. Bokens faktiska uppläggning är nämligen bra; i praktiken en introduktion till den svenska statsvetenskapens utveckling från sekelskiftet till åren kring 1950. Det är klart att en samling personporträtt inte kan ersätta en sammanhållen vetenskapshistorisk studie, men som nyckel till en överblick av disciplinen och epoken tycks mig denna välskrivna biografisamling alldeles utmärkt. Det kanske är dags för historikerna att försöka åstadkomma något liknande?

En intressant aspekt i flera av uppsatserna är frågan om statsvetenskapsmannen som politiker. Många statsvetare har varit partipolitiskt engagerade, flera har varit riksdagsmän. Som Torbjörn Vallinder påpekar i sin uppsats om Pontus Fahlbeck, gjorde man vid

1900-talets början inom svensk statsvetenskap ingen klar boskillnad mellan empiriska och normativa satser: "forskarens privata värderingar vävdades naturligt in i den principiellt vetenskapliga framställningen" (s. 53). Fahlbeck engagerade sig i inrikespolitiken mot den frambrutande parlamentarismen och i utrikespolitiken, före och under första världskriget, för centralmakterna, särskilt Tyskland. Hans politiska strävanden misslyckades alltså. Som Vallinder påpekar: "Att denna för Fahlbeck starkt negativa politiska utveckling har återverkat på bedömningen av hans vetenskapliga insatser är mycket troligt". Den yngste och senast avlidne av de porträtterade statsvetarna är också den, som haft den mest framträdande ställningen som rikspolitiker, nämligen Gunnar Heckscher, högerns partiledare 1961–65. Heckscher hade, framhåller Olof Ruin (s. 258 f.), en medveten strävan att vara både forskare om politik och utövare av politik. Den intellektuelle skulle, menade Heckscher, delta i den praktiska politiken liksom andra medborgare, inte inskränka sig till att utnyttjas som ideolog eller expert: "Den som nöjer sig med att vara expert riskerar att bli utnyttjad för syften som han djupt ogillar". Men som bekant klarade Heckscher inte själv balansgången, att söka utöva verkligt politiskt inflytande samtidigt som han bibehöll den vetenskapliga integriteten: Han ombads uttryckligen att avgå som partiledare. 1984, några år före sin död, konstaterade han själv att den svenska politiska debattens utveckling gjort det "alltmer besvärande för den som har ambitionen att syssla med både politisk vetenskap och praktisk politik" (s. 259). Den som följer dagens svenska politik kan konstatera, att det finns en statsvetarprofessor i riksdagen, folktopartisten Daniel Tarschys. Men flertalet av de statsvetare som förekommer i den politiska debatten har valt expertrollen, där ibland Heckschers minnestecknare Olof Ruin.

Om det funnits både attraktion och repulsion i förhållandet mellan statsvetenskap och politik måste detsamma sägas om relationen mellan statsvetenskap och historievetenskap. Nils Stjernquist konstaterar (s. 183) att Fredrik Lagerroth aldrig kom över den kritik, som historikerna levererade mot hans doktorsavhandling från 1915, "Frihetstidens författning". Kritiken från 1915 års övervägande konservativa svenska historiker bottenade i att man inte delade Lagerroths uppskattning av det frihetstida ständerstyret. Vad en nutida historiker ofta tänker vid läsningen av äldre tiders historiskt inriktade statsvetare,

inte minst Lagerroth, är att detta är ju – för att travestera Pontus Fahlbecks omdöme om 1809 års författning – lagparagrafer, omsatta i historia! Förhållandet mellan nutida historiker och den nutida statsvetenskapliga skriftställningen är naturligtvis ett helt annat.

Björn Asker

Carl Grimberg – ett historikeröde

Jarl Torbacke: *Carl Grimberg – ett underbart öde?* (Stockholm 1993, 365 s., ill., personreg.).

Debatten om graden och arten av det svenska samhällets historiemedvetande, universitetshistorikernas isolering och historieämnets ställning i skolan har stimulerats av de publika framgångarna för historikern Peter Englund och den historieskrivande journalisten Herman Lindqvist. Professor Jarl Torbacke nämner ingen av dem som paralleller till den av honom biograferade Carl Grimberg. Sådana reflektioner överläts till läsaren, vilket kanske beror på att Torbacke påbörjade sin studie innan Englund och Lindqvist brutit igenom som historiska författare. Oavsett de senaste årens historiedebatt lämpar sig Grimberg väl för en biografi, ty han är i sin verksamhet som inflytelserik läroboksförfattare och popularisator ett fenomen i sig själv, inte ett mer eller mindre representativt exempel för en större grupp. Torbacke påpekar (s. 137) att han är den andre svenske historiker efter Anders Fryxell som försörjt sig på sitt författarskap. I sin strävan att föra ut den akademiska historieforskningens resultat till breda kretsar liknar Grimberg f. ö. inte bara Peter Englund, utan också Jarl Torbacke själv (se t. ex. dennes art. "Historikern och forskningsinformationen", HT 1993, s. 257 ff.). Också idrottsintresset är en beröringspunkt mellan Carl Grimberg och hans levnadstecknare.

Carl Grimberg (1875–1941), son till en folkskollärare, disputerade i historia för Ludvig Stavenow vid Göteborgs högskola 1903 ("De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804–1808") och blev docent 1906. Redan under studieåren vikarierade han flitigt som lärare; efter genomgången provår var han 1904–08 lärare vid Lundsbergs privata elementarskola. Sedan han i samband med läroboksförfattande kommit i beröring med Norstedts förlag, var han anställd där som litterär chef 1908–18. Därefter var han verksam som fri författare.

Grimbergs berömmelse vilar på ett omfattande författarskap, som fick en oerhörd

spridning. Hans produktion trycktes av förlaget – Norstedts – i nära 3,4 miljoner exemplar (s. 270). Bland hans många skrifter märks två verkliga storsäljare: "Sveriges historia för folkskolan" (flera uppl. 1907 ff.; totalupplaga 1 710 000 exemplar) och "Svenska folkets underbara öden" 1–11 (1913–37; 976 160 ex.). Den sammanlagda summa Norstedts åren 1905–40 betalade honom i arvode för hans böcker närmade sig 1,3 miljoner kronor; beloppen har av Torbacke adderats men inte omräknats i något visst års penningvärde. Därtill kom inkomsterna från artiklar i tidskrifter, tidningar och antologier. Grimberg blev rik på sitt författarskap, även om han någon gång kunde ha bekymmer med ojämnt utfallande honorar (s. 274 f.).

I sin historiesyn var Grimberg nationalistisk och konservativ, liksom flertalet av sin tids historiker. Bland dem var han dock inte särskilt välsedd, eftersom han ansågs föga framstående som vetenskapsman. Det är naturligtvis lätt att här läsa in avundsjuka, men som någon nydanande historisk forskare ter sig Grimberg ännu mindre i efterhandsperspektivet. Hans doktorsavhandling 1903 uppfyllde tidens krav, men är enligt nutida synsätt näppeligen vetenskaplig. Avhandlingsförfattaren "berättar och kommenterar vad han funnit i källorna. Han analyserar inte och styr knappast framställningen. Han lever sig däremot in i skeendet, sympatiserar med någon, fördömer eller nedvärderar en annan" (s. 48).

Förmågan till inlevelse i de historiska personernas verkliga eller förmenta strävanden blev en av Grimbergs stora tillgångar som läro- och läseboksförfattare. Personhistorien var för Grimberg självfallen och betydelsefull, men historiens personifiering fungerade också som ett praktiskt pedagogiskt grepp i konkretionens och åskådighetens namn (s. 304). Andra resurser var hans breda kunskaper, arbetsförmåga och berättartalang. Ytterligare en tillgång var onekligen hans uppriktiga kärlek till fäderneslandet och dess stora förflutna. Att den är medryckande och ger texten liv kan intygas av många. Bland dem är den som skriver dessa rader och i tioårsåldern fick sitt intresse för Sveriges historia väckt av mors gamla Grimberg för folkskolan.

Torbacke framhåller på flera ställen, att Grimbergs konservativa historieskrivning uppskattades av t. ex. Sven Hedin och Enskilda bankens chef Marcus Wallenberg (d. 1943), men kritiserades från vänsterhåll. Både 1917 och 1920 berördes Grimbergs

verksamhet som läroboksförfattare i motioner och debatter i riksdagens andra kammare. Det framgår dock inte av Torbackes framställning (s. 128 ff.) att Grimbergs vedersakare våren 1917 – Ernst Hage, Johan Björling och C. O. Johansson – alla tillhörde socialdemokratins vänsterflygel. Denna var just i färd med att bryta sig ur SAP. I februari 1917 utfärdade riksdagsgruppens och partikongressens vänsterminoriteter ett uppdrag om bildande av ett nytt socialdemokratiskt parti och i maj konstituerades Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. Det rörde sig alltså inte om motsatta ståndpunkter inom socialdemokratiska riksdagsgruppen, när ordföranden i andra kammarens första tillfälliga utskott, socialdemokraten Nils Helger, inför kammaren den 2 maj 1917 talade för utskottets yrkande om avslag på den motion av Hage och hans kamrater, som bl. a. berört Grimbergs verksamhet. Även 1920 var det idel vänstersocialister, som i riksdagen tog ställning mot Grimberg: Hage, Johansson, Hans Hansson i Rättvik, Ivar Vännerström och Sten (inte J. E.) Berglund. Kritiska åsikter om Grimbergs författarskap fanns även inom SAP, men vänstersocialisternas framstötter i riksdagen stöddes inte av den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Detta kan vara av visst intresse för diskussionen om den politiska vänsterns hållning gentemot Grimberg och hans läroböcker.

Jarl Torbackes analys av Carl Grimberg och av hans skrifter är av vikt för varje historiker, som intresserar sig för förhållandet mellan sin vetenskap och – som det numera heter – "forskningsinformationen". Att dagens historievetenskap skiljer sig från den på Grimbergs tid och att dagens mest lästa historiespridare inte skriver som han, ändrar inte detta faktum. Strukturerna inom universitetsvärlden och inom publicistiken är sig ändå märkvärdigt lika, som läsaren av Torbackes bok lätt konstaterar. Torbackes studie är också en del i kartläggningen av svensk mentalitetshistoria under 1900-talet. Ty som författaren säger (s. 332): "Man kan med fog tala om att en enda persons historiesyn präglade ett helt folk".

Björn Asker

Anders Yngve och det Persiska arvet

År 1998 kommer det att vara 100 år sedan ledningen av Vestmanlands Läns Tidning (VLT) övertogs av en medlem av familjen Pers, nämligen Anders Pers (1860–1951) från Mora, mest känd som initiativtagare till

Vasaloppet. Sedan övertagandet har befattningen som huvudredaktör för VLT praktiskt taget oavbrutet varit förbehållen medlemmar av familjen Pers, alltså först Anders (1898–1948), därefter sonen Anders Yngve (1948–1972) samt sedan 1978 sonsonen Anders Harald. Namnföljden skapar ett intryck av stabilitet och inre sammanhållning. I det senare avseendet är intrycket något vilseledande, det visar sig vid läsning av *Ordet. Reportern och hans tidning* (Västerås 1992, 240 s., ill., personreg.) av fil. dr Sven Olsson. Som stadsarkivarie i Västerås (som sådan kallad "Källar-Olle") förvärvade Olsson en grundlig lokalkännedom, senare har han bl. a. varit chef för Stockholms stadsarkiv.

Det föreliggande arbetet är enligt författaren "ett stycke historia kring VLT, en betraktelse över det Persiska arvet, närmast om Anders Yngve Pers och hans gärning". Därmed är sagt att boken har två ämnen, den är dels en studie över den liberale tidningsmannen Anders Yngve Pers, dels en ingående redogörelse för problem i samband med det "Persiska arvet" – i praktiken samägandet av VLT. "Alla – eller nästan alla – Anders Pers' barn älskade arvet, stod beredda att offra mycket eller allt för dess hävd – men envar av dem trodde sig ensam äga nyckeln till framtiden".

I centrum står emellertid Anders Yngve Pers (1907–1985). Efter kandidatexamen i Uppsala 1928 och studier vid bl. a. Geneva School of International Studies var Pers ett par år på Stockholms-Tidningen för att 1933–1940 vara medarbetare i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Som sådan visade han sig snabbt vara en högst effektiv och mångsidig nyhetsjournalist, 1937 blev han chef för lokalredaktionen i Stockholm. Bland kollegerna fanns Sven Åhman som skulle bli Pers' "bäste vän livet ut"; korrespondensen med Åhman är en viktig källa för Olsson.

Vad gäller Pers' inställning till den ryktbare chefen, Torgny Segerstedt, var den något kluven. Pers beundrade Segerstedts storslagna publicistiska insats i kampen mot nazismen och inte minst den segerstedtska stilen "där ord från bibel och slagdängor blandades med osvikligt konstnärligt mästerskap". Men samtidigt noterade Pers hur reportaget – vilket ändå är det som bär upp en tidning – "satt trångt i västkustens analyserande högreståndsväsa". År 1938 bevitnade Pers hur vännen Åhman "ej utan bitterhet" lämnade Handelstidningen för att småningom hamna på Dagens Nyheter och gå till presshistorien som en av de största bland utlandskorrespondenter, i särklass som kännare av amerikans-

ka förhållanden.

När den gamle Anders Pers i början av 1940 erbjöd sonen anställning i VLT på samma ekonomiska villkor som på Handelstidningen rådde det inte heller någon tvekan. 1940-talet var, skriver Olsson, Anders Yngve Pers' "kanske största decennium som publicist". Fastän formellt inte chef för tidningen var det han som gjorde VLT till ett av den svenska pressens mest frispråkiga och klart västmaktsorienterade organ under andra världskriget. Nu grundlades den publicistiska prestige som VLT sedan dess har bevarat. Även den gamle Pers var med och skrev ledare om läget i världen.

Mycket riktigt var VLT en av de 17 tidningar som 12 mars 1942 togs i beslag på grund av sin verklighetstroga redogörelse för den tyska tortyren i det ockuperade Norge. Men när några kolleger efter beslaget ville skicka en protestskrivelse till regeringen vägrade Pers att vara med. Att "springa till ministrar" för pressens frihet ansåg han ej vara förenligt med dess värdighet.

Ett intressant inslag i Pers' demokratiska upplysningsarbete var att han i VLT lät publicera texterna till en rad mer eller mindre uttalat politiska böcker. Till en början var det mest fråga om arbeten riktade mot nazismen, men spalterna öppnades också för Orwells "Djurfarmen", denna briljanta antikommunistiska satir.

Också efter krigsslutet ägnade Pers stor uppmärksamhet – större än i de flesta landsortstidningar – åt den internationella situationen. Under krigsåren hade närmare 70 procent av ledarartiklarna fallit under rubriken "utrikespolitik", efter kriget stannade det vid omkring 40 procent. Enligt vännen Åhman innebar även detta en onödigt utförlig utrikespolitisk bevakning på tidningens ledarspalt, en "tyckande spalt" som nyhetsjournalisten Åhman betraktade med skepsis.

Men Pers var sannerligen inte ovarsam på det inrikespolitiska och mer eller mindre lokala planet. Mest uppmärksammat var kanske hans ingripande i den s. k. Hallaffären 1950, då Wigforss' efterträdare som finansminister, David Hall från Västerås, tvingades lämna regeringen efter avslöjandet av en mindre snygg privatekonomisk transaktion. Pers' artiklar förde honom ett tag i konflikt med Tage Erlander, men när stridsdammet lagt sig kom det till en uppriktig vänskap. Pers agerade vidare mot obehörig ämbetsutövning av biskop Cullberg i Västerås i samband med ett prästval. Biskopen måste medge missgrepp och ålades dagsböter. Vid trafikomröstningen 1955 var den framsynte

Pers för omläggning till högertrafik, i författningsfrågan värnade han i det längsta om första kammaren. För de intellektuella som brukar förknippas med årtalet 1968 saknade han varje sympati, men det är att märka att Olof Palme uppskattade Pers' ledande artiklar, i varje fall till en tid.

Som skribent om läget i världen och länet ägde Anders Yngve Pers obegränsad handlingsfrihet, men inom det egna företaget "manövrerade han", skriver Olsson, "i tränga vatten". Det sammanhängande delvis med VLT:s utveckling till ett stort affärsföretag. Den starke mannen på det ekonomiska fältet var Anders Yngves nio år äldre bror, VLT:s verkställande direktör Mattias Pers, kallad Tias. Det var han som "i elfte timmen före kriget" hade ordnat med import av en stor rotationspress, en investering med verkningar långt fram i tiden. Tack vare den nya pressen kunde VLT åta sig tryckning av brittiska legationens välskötta propagandaorgan "Nyheter från Storbritannien", en både ekonomiskt och politiskt klok satsning. Tidigare hade Tias ordnat med tryckning av ICA-Kuriren, också den med stor upplaga. Det var affärssuppgörelser som gav auktoritet.

Mellan bröderna tycks förhållandet länge ha varit relativt friktionsfritt, men när Anders Yngve 1961 efterträdde brodern som direktör kom det snart till spänningar varvid de övriga syskonen tog parti. Det var fråga om nio syskon – en bror dog ung – och som tidigare nämnts älskade de alla "arvet", dvs. VLT, samtidigt som var och en höll på sitt. Det skulle föra för långt att här redovisa konflikterna, bolagsstämman 1963 liknas av Olsson vid en polsk riksdag och ett kapitel rubriceras helt enkelt "Getingboet". Allmänt kan väl sägas att gamle Tias ville hålla igen på utgifterna och spelade rollen som censor i stort och smått.

Tidigt hade Anders Yngve varit inne på tanken att sonen Anders Harald skulle bli hans efterträdare och denne började mycket riktigt att tidigt utbilda sig åt rätt håll: Fil. kand. i Uppsala, sommarpraktik på olika tidningar (dock inte VLT) och tjänstgöring på UD:s pressbyrå under Anders Yngves gamle vän Sten Sundfeldt. Men successionen var på intet sätt given, "det fanns i ägarkretsen versioner med andra figuranter hinsides växlingslinjen". Sålunda ansåg Anders Yngves bror Gunnar – som efter en kort journalistbana hade blivit målare – sin son vara mest lämpad att leda VLT. Emellertid ordnades det så att när Anders Yngve Pers 1972 avgick som huvudredaktör avlöstes han av sin mångåriga medarbetare Ingemar Garpe.

Denne hade med Anders Yngves egna ord under flera år varit "ledaravdelningens starke man". Anders Yngve hade själv kommit att alltmer ägna sig åt kulturjournalistik och därmed sammanhängande verksamhet – en tid var han ordförande i Karlfeldtsamfundet – samt varit mycket på resande fot. Han engagerade sig vidare i mediafrågor där han höll styvt på det personliga ansvaret och var emot "inblandning". Han var emot statliga journalistkolor, emot presstöd och kritisk mot vad han ansåg vara monopoltyckande inom Sveriges Radio. Han var bestämt för EEC, som det då hette.

"Ett ledarskap utan vank" är den hedrande karaktäristik som Olsson består Ingemar Garpes insats som chef på VLT. Samtidigt är det tydligt att det för denne högt kompetente tidningsman kändes besvärande att hans regim så nästan demonstrativt betraktades som ett interregnum av familjen Pers. Trots att Garpe av begripliga skäl inte ville betrakta VLT som ett arvfurstendöme blev det likväl han "som till slut seglade Anders Yngves vinddrivna dynastipolitik i hamn". Ännu 1976 var flera familjemedlemmar mer eller mindre bestämt emot att Anders Harald Pers anställdes, men bara något år senare var situationen en annan. Själv var emellertid Anders Harald tveksam, han hade erhållit en utmärkt befattning vid Industriförbundet. När situationen inom förbundet ändrades och man inom familjen Pers småningom lyckats samsas om hans kandidatur så kom det 1978 till det skifte som Anders Yngve Pers så länge eftersträvat.

Under de följande 15 åren har Vestmanlands Läns Tidning under ledning av Anders Harald Pers utvecklats till en börsintroducerad mediakoncern med många förgreningar och breddat ägande. Anders Yngve Pers fortsatte att skriva, mest i litterära ämnen, fram till 1984. Han avled 5 oktober 1985.

Sven Olssons framställning är alltigenom livfull, rik på dramatiska situationer, stundom ganska snårig. Språket är högst personligt, något egensinnigt men uttrycksfullt och okonventionellt. Boken avslutas med ett monumentalt porträttgalleri; en släktavla skulle ha underlättat läsningen betydligt.

Ulf Brandell

Filosof i vardande

Ingemar Hedenius, *Varför blev jag den jag är?* (Stockholm 1992, 155 s., ill.).

Ingemar Hedenius är mest känd för allmänheten genom sina insatser i den s. k. tro-

och vetande-debatten åren runt 1950. I efterhand har det hetat att Hedenius "vann" över svartrockarna: de svenska teologerna tvingades iakttä större försiktighet i sina formuleringar när de talade offentligt och prästutbildningen reformerades; det var Hedenius' förtjänst. Det finns kanske fog för det omdömet. Säkert är att de svenska teologerna efter denna offentliga batalj tog så illa vid sig av vad de ansåg var ren hetspropaganda och vulgärkritik, att de ännu (fyrtio år efteråt) inte repat sig. Likaså har den teologiska forskningen tagit obotlig skada. Var finns idag den teolog som kan mäta sig med en Torsten Bohlin, en Edvard Rodhe eller en Arvid Runestam? Under första hälften av 1900-talet stod teologerna mitt i hetluften och deltog i kulturdebatten. Och ser man idag tillbaka på den teologiska forskning som bedrevs under samma tid kunde den mäta sig med det allra bästa inom discipliner som filosofi, litteraturhistoria och språkvetenskaper. Hur kom det sig att en enda man kunde sätta sådan skräck i en hel yrkeskår, att den kom att lamslås för flera decennier framåt? Vad var det egentligen som hände? Var det Hedenius' eget verk? Vilka övriga krafter var i omlopp? Dessa frågor väntar fortfarande på sitt svar.

I den lilla skildring av sin barndom och första ungdomstid, som Hedenius hade färdigställt strax innan han avled 1982, kommer han bara i förbigående in på dessa senare händelser i sitt liv. Det är en till omfånget knapphändig bok, språkligt enkel, nästan naiv. Det är tydligt att författaren haft bråttom att få den färdig innan han för sista gången skulle sluta sina ögon, med sin hustrus hand i sin. Vissa partier i boken ger rentav intryck av att vara dikterade muntligt. Det snabba tempot i berättandet är en av bokens förtjänster. Läsaren slipper därmed det som eljest är så vanligt i memoarlitteraturen: dvs. sentimentala reflexioner och mer eller mindre djupsinniga funderingar om livet och tillvaron. En annan av bokens förtjänster är dess titel: "Varför blev jag den jag är?" Det är en grundläggande fråga, som varje människa borde ställa sig. En tredje av bokens förtjänster är att frågan aldrig får något riktigt svar; läsaren får fria händer att själv fundera vidare på problemet och komma med egna förslag.

I våra dagar hör det till god ton i den intellektuella debatten att tala om barndomen som ett idealtillstånd och om barnet som det oskyldiga offret för vuxenvärldens destruktivitet och ondska. Ett barn kan aldrig ha fel, säger man, så som man förr brukade säga att

kunden alltid har rätt. Idag ställer professionella radio- och tv-reportrar små barn inför frågor, som de inte torde ha minsta förutsättning att besvara. Och deras svar tas emot som orakelsvar: se så oförstörd barnens värld är; se så fredsälskande de är; hör så självklara och enkla lösningar de har på alla problem som vi vuxna har ställt till med! Från sådant sentimentalt pjosk är Hedenius' barndomsskildring helt ren. Tvärtom visar han ogenomrat hur genomarbetat lömsk hela hans tankevärld var under de avgörande år, då han växte upp. Han föraktade alla människor som inte levde som han var van. Han saknade medkänsla med dem, som råkat illa ut; de hade ju sig själva att skylla. Känslor av ömhet och tillgivenhet hyste han aldrig, inte ens mot sina föräldrar eller sina syskon. Hans far och mor var "snälla", som han säger, men han kunde inte tycka om dem. Familjen bodde i en paradvåning i ett osannolikt vackert hus på Östermalm. Men den unge Hedenius avskydde hemmet. På somrarna flyttade de ut till sitt lantställe på Norra Värmdö. Men inte heller det kunde fylla honom med någon entusiasm. Sextio år efteråt kan han bara minnas att han håglöst lät alla dessa underbara dagar gå till ingen nytta, utan att kunna ta sig för någonting rejält. Det enda som roade honom var när han tillsammans med brodern Per iscensatte ett antal mer eller mindre vidriga pojkstreck, oftast riktade mot det värnlösa tjänstefolket. Förhållandet mellan Per och Ingemar var inte fyllt av syskonkärlek. De slogs om praktiskt taget allt. Per var, berättar Ingemar, en stor frossare: han ville ha det mesta och det bästa av maten för egen del; och han tolererade inte att bli emotsagd. Varje måltid urartade till ett kaotiskt slagsmål. Det var i första hand Per som bar skulden till det, även om Ingemar inte helt kan svära sig fri. Också i alla andra sammanhang bevakade bröderna varandra noga, så att den ene inte skulle gynnas mer än den andre. Nej, hans barndom var inte lycklig. Han upprepar det gång på gång.

På fotografier från denna tid blickar den unge Ingemar emot oss likt en liten guldlockig kerub; han lägger huvudet lätt på sned och tindrar med ögonen. Modern, som var norska och ovanligt lång, var mycket vacker. Men hon var oätkomligt sval och avlägsen. Hennes dagar upptogs av tebjudningar och visiter, samt av läsning; hon läste allt av den nyaste skönlitteraturen och hade rykte om sig att vara bildad. Hon saknade både intresse för och förmåga till uppfostran av sina tre barn: Per, Ingemar och lillasyster Ann Marie. I sin ungdom hade hon tagit sånglektioner

och hade uppenbarligen haft en god röst, men sedan hon gift sig förlorade hon allt intresse också för att odla denna talang och hennes dagar förflöt lojt och håglöst. Fadern, Israel Hedenius, var en av Stockholms mest välkända och anlitade läkare. Han var en vänlig man, som alltid uppträdde lika värdigt och korrekt och som aldrig tappade koncepterna. Ibland fick han agera polis och exekutor i hemmet, då de båda pojkbarna gjort sig förtjänta av det. Men också den aga som förekom, utdelades lika förströit och ointresserat som allt annat man företog sig. Vad den unge Ingemar lärde sig av allt detta, var att det bara är de små förseelserna som påtalas och bestraffas, medan de riktigt svåra brotten förblir obesträffade: det som är alltför ohyggligt och upprörande vill och kan man inte ens tala om; alltså drar man ett streck över det och går vidare. Den goda moralens väktare slår vakt om sin idylliska världsbild och avlägsnar diskret allt det, som hotar att rubba dess sköna linjer.

Hedenius' familj var troende kristen som alla goda familjer. Det tog sig vanligen uttryck i att pappa Israel om söndagarna vid högmässotid läste högt för de övriga ur någon predikosamling. Kyrkobesök hörde till ovanligheterna. Någon förklaring till varför man föredrog att hålla sin andakt inom hemmet får vi inte. Enda möjligheten att undkomma andakten var att bege sig till Engelbrektskyrkan i närheten. Men det var sällan någon som utnyttjade den. Den unge Ingemar greps en tid av religiöst grubbel och ägnade sig intensivt åt sin tro – tills dess att han plötsligt vaknade en dag och fann att han inte trodde längre. Så enkelt var det! Han berättar om en episod en julafton, då pappan enligt ritualen skulle läsa julevangeliet (Lukas 2: 1 – 20). När pappan kom till det avsnitt där det talas om hur Josef begav sig till Davids stad för att låta skattskrivna sig tillsammans med Maria, sin trolovade som var havande, greps Ingemar av sådan skrattlystnad att han måste vrida sig i kramp. Det var ju så löjligt: Maria var *havande*, bara ordet lät skabrost; och så var hon inte ens gift. Detta oerhörda satt alltså pappan och läste, som om det vore den mest självklara sak i världen. Men det märkligaste av allt var att Ingemars stilbrott inte noterades ens av pappan: denne fortsatte läsa med samma värdighet och oberördhet som alltid präglade hans uppförande. Och Ingemar gjorde på nytt den erfarenheten, att det finns vissa brott som är så ohyggliga att de måste ignoreras och förtigas.

Och här kommer vi med ens Ingemar Hedenius in på livet. Han drog den slutsatsen att

pappan och mamman egentligen inte trodde på (eller höll för sant) det som de sade sig tro på. Hur vore det annars möjligt att förklara pappans och mammans oberörda likgiltighet, när det allra mest centrala i det kristna budskapet blev föremål för Ingemars löje? Pappan borde ju ha avbrutit läsningen, spänt ögonen i sin son och med hela sin auktoritet befallt denne att lägga band på sig. Och efteråt borde han ha tagit sonen avsides och på nytt inskräpvt vikten av att aldrig göra sig lustig över de heligaste tingen. Säkert var detta vad Ingemar i grund och botten längtade efter under alla dessa tomma och enligt hans egen uppfattning kontaktlösa år. Var det så hans eljest obegripliga lust att chockera vaknade? Hela sitt liv skulle han sedan leva som varg i veum, dvs. som en som spottar i templet. I psykoanalytiskt perspektiv skulle man kunna tolka Ingemar Hedenius' maniska lust att angripa de heliga tingen som ett tvångsbeetende: det var hans vanmäktiga försök att trots allt till sist komma till tals med sin far och mor, tvinga dem att se honom och ta reda på vad för sorts människa deras son egentligen var. I sin bok *Tro och vetande* (1949) använder Hedenius begreppet "patetisk tro". Med det menade han en tro, som gav sig ut för att tro på något, utan att verkligen hålla detta för sant. Ingenting var för honom mer föraktligt. Kanske var det fadern som, ovetande om följderna, första gången riktade sin sons uppmärksamhet på fenomenet?

Men Hedenius själv skulle ha värijt sig mot alla försök att tolka hans liv i psykoanalytiska termer. I bokens inledning redogör han för ett samtal som han en gång hade med en psykiater. Denne läkare i karriären envisades med att dela in mänskligheten i orala och anala personlighetstyper och menade nu att Hedenius tillhörde den orala typen fr. a. på grund av dennes talträngdhet. Vad var f. ö. Hedenius' flöjtspel, om inte ett uttryck för hans orala läggning? Mot denna i och för sig smickrande teori svarade Hedenius att han också tyckte mycket om att "prutta": "att släppa lös en riktig brakare" var en av de största njutningar han kände; alltså borde han ju också räknas in i den anala kategorins skamlösa skara. Sådana resonemang hör till de mer bisarra i Hedenius' bok. Och man kan fråga sig varför han ö. h. finner det angeläget att meddela läsaren denna upplysning om sina mer intima vanor. Är de ett uttryck för hans skämtlynnelse eller för hans lust att chockera? På samma sätt förhåller det sig med hans till synes omutiverade beaktelse att han tycker om att se nakna stjärter: en naken

stjärt ser oskyldig och på något sätt rörande ut, säger han. På somrarna kunde han se sin far bada naken nere vid bryggan, ibland tillsammans med någon av sina gäster. Ingemar kom då på sig själv med att göra ovanstående reflexion. Nu på den sena ålderdomen, och i livets allra sista fas, kommer dessa minnesbilder till honom igen. Men läsaren blir aldrig riktigt klok på vad Hedenius menar när han sänder dessa bilder vidare till oss. Är de ett uttryck för samma ständigt svikna önskan till kontakt med pappan, som vi nyss antog plågade honom genom hela livet? Eller är de bara ett litet tillfälligt divertissemang, ett scherzo för tvårflojt, utan djupare intentioner?

Den stora vändpunkten i Hedenius' liv infann sig med studentexamen år 1926. I ett slag förvandlades han från en håglös, apatisk yngling till en energisk, begåvad ung man med ambitioner. Han, som aldrig tidigare tyckt sig ha några talanger, blev plötsligt eftertraktad dryckesbroder på fester och studentgasker. När han en kväll med sin flöjt infann sig för att provspela för Akademiska kapellet, och direkt från notbladet rev av ett flöjtsolo i en Haydysymfoni, fick han beröm av dirigenten (Hugo Alfvén) och fann sig genast ha en ordinarie plats i ensemblen; det var ö. h. första gången han fick beröm för något. Det låter som hämtat ur en saga av H. C. Andersen. Och Hedenius beskriver det som en veritabel omvändelse.

Här måste dock läsaren protestera och invända att Hedenius måhända är något orättvis mot sin familj och sin egen sociala bakgrund. Var det inte tack vare sin visserligen kyliga men avslipande uppfostran i Östermalmssocieteten som han till sist (om också till sin egen stora förvåning) kunde göra den snabba akademiska karriär som han faktiskt gjorde? Han blev själv bestört över hur lätt det gick. När han kom till Uppsala hade han just den självklara säkerhet, drillade förfining och kulturella habitus som han aldrig på annat sätt skulle ha kunnat skaffa sig. Han kunde använda all sin energi på mer utvecklande och produktiva problem, istället för att som sina mindre gynnade studentkamrater tvingas treva sig fram och förstulet imitera de etikettens goda regler som alla visste fanns men ingen talade om. Och var hade han förresten lärt sig spela flöjt på ett så gudainspirerat sätt att han t. o. m. kunde förtjusa den kräsne Hugo Alfvén?

Man kan inte undgå misstanken att Hedenius' barndomsskildring på denna punkt är som mest färgad av det tidsklimat som rådde då den skrevs. Ännu i slutet av 1970-talet

hörde det till god ton att skämmas över s. k. fina anor eller borgerlig uppfostran. Då skröt man gärna över en proletär bakgrund och den som inte kunde ståta med en sådan, kunde åtminstone förvanska eller svartmåla den han hade råkat födas in i. Under den tioårsperiod, som gått sedan Hedenius lämnat oss, har en märkbar förskjutning skett i dessa stycken. Om det hade förunnats den gode Hedenius att leva ett längre liv och om han hade skrivit sina memoarer idag, hur skulle de då ha tett sig? Måhända hade hans skildring av den fina våningen och familjens stillrena högreståndsliv ställts i ett mer försonande ljus än det nu gör? Sådana tankar infinner sig emellanåt vid läsningen.

Men den centrala frågan kvarstår trots allt: hur kom det sig att en pojke, som så till den grad vantrivdes i sitt hem och med allt annat i sin omgivning att hela livet tycktes honom meningslöst och alla människor som skuggfigurer, plötsligt förvandlades till en vänsäll, levnadsglad människa och en framgångsrik yrkesman? Den frågan får läsaren aldrig något ordentligt svar på här. Ingemar Hedenius' personlighetsförvandling ter sig i sanning som ett märkligt under. För den som i framtiden ska skriva Ingemar Hedenius' biografi kommer denna lilla bok att bli en hård nöt att knäcka.

Kjell Krantz

Gunnar Sträng berättar

Anders L. Johansson: *Gunnar Sträng. Landsvägsagitatorn* (Stockholm 1993, 428 s., ill.).

Johansson inleder med en redogörelse för omständigheterna vid tillkomsten av boken och hur samarbetet mellan författaren och Sträng tillgick. Sträng skulle berätta, och Johansson skulle, fristående från Sträng, skriva en biografi över honom. Några memoarer med hjälp av spökskrivare ville Sträng inte veta av. Den första volymen, *Landsvägsagitatorn*, behandlar Strängs fackliga verksamhet. En kommande volym skall behandla hans politiska bana från inträdet i den socialdemokratiska regeringen på sommaren 1945. Johanssons insats har varit, förutom att ordna och sammanställa de mestadels bandade intervjuerna och berättelserna, att ge en facklig och politisk inramning av Strängs levnadsbana och en framställning av erforderliga delar av Sveriges moderna historia samt att se delar av den allmänna utvecklingen från Strängs horisont.

Denna redogörelse kan ge anledning till re-

flektioner över rågången mellan memoar och biografi. I inledningen framhålls ju, att det är fråga om en biografi och ej om memoarer. En memoarförfattare ser personer, händelser och förhållanden från sin egen synvinkel, vilket utesluter kravet på objektivitet. För författaren av en biografi gäller regeln "audiatur et altera pars", dvs. källmaterialet måste hämtas från olika håll och behandlas med källkritik för att han skall åstadkomma en balanserad bild av den behandlade personen. Memoaren är en berättande källa, medan biografien är en bearbetning. En historiker ställs inte så sällan inför problemet huruvida ett arbete skall klassas som källa eller bearbetning. Ett praktiskt sätt brukar vara att låta vad som uppfattas som det värdefullaste i arbetet avgöra frågan. Halften av bokens drygt 400 sidor utgör bandinspelningar med Sträng. Johansson framhåller med all rätt, att Strängs material är det viktigaste i den föreliggande volymen: "Här har hans egna berättelser fått präglade urval och framställning."

Enligt Johansson "lusläste" Sträng kapitelutkasterna, men "visade stor respekt för forskningens krav på oberoende. Han delgav mig hela tiden sina råd, samtidigt som det aldrig föresvävade honom att mot min vilja korrigera texterna." Man kan väl, utan att visa minsta sidvördnad mot författaren, utgå från att han hade den allra största förståelse för Strängs mening, de gånger denne ville korrigera texterna. Författarens tillgivenhet mot huvudpersonen är givetvis obegränsad, något annat vore orimligt att begära. Att på detta sätt ha fått arbeta tillsammans med en av den svenska nutidshistoriens främsta gestalter är naturligtvis en önskedröm för varje forskare. Men risken är stor, att den utvalde identifierar sig med sin uppdragsgivare. Sträng hade ju under sin långa bana åtskilliga fiender, och några av dem passerar revy i boken. Några försök att balansera Strängs självklart negativa uppfattning och beskrivning av dessa med material från annat håll, som skulle kunna ge en annan bild av dem, gör inte Johansson.

Bokens första kapitel innehåller en skildring av föräldrarna och föräldrahemmet. Fadern var kommunalarbetare vid Lövsta renhållningsverk ett par mil nordväst om Stockholm och relativt välbetald. Familjen var liten och skötsam, hade det klart bättre än genomsnittet och Gunnar växte upp till en robust pojke. Liksom sin äldre syster hade han gott läshuvud, vilket hans avgångsbetyg från folkskolan vittnar om, med betyget stort A i flertalet ämnen — men B i gymnastik. Detta skrala betyg berodde dock inte på nå-

gon kroppslig svaghet hos eleven. En rad fotografier från dessa år visar Gunnar som en kraftig, rödkindad och spjuveraktig gosse, och senare kom han att ägna sig åt både boxning och simning. Meningen var att Gunnar liksom systemn skulle ha fått ägna sig åt studier, men hennes död i tbc satte stopp för dessa planer. I stället började Gunnar, 14 år gammal, som trädgårdsarbetare och försörjde sig under de närmaste åren med olika ströjobb. Senare påbörjade han, till moderns stora glädje, en utbildning till lantbruksinspektör. Som praktikant på ett par gods kom han för första gången i kontakt med ett problem, som skulle sysselsätta honom under en stor del av hans liv, nämligen statlönesystemet och statarnas eländiga situation. Till förberedelserna för inspektorsyrket hörde också en vinterkurs vid Västerhaninge folkhögskola 1925—26. Denna kurs var den enda teoretiska utbildning Sträng erhöll. Någon inspektör blev dock aldrig Sträng, eftersom han avbröt utbildningen — enligt egen uppgift eftersom inspektorns främsta uppgift var att vara statarnas plågoande.

I början av 1927 återvände Sträng efter värnplikten till hemmet i Lövsta och fick stadigvarande anställning som trädgårdsarbetare. När föräldrarna samma år köpte hus i Hässelby, följde Gunnar med som deras hyresgäst. Han kom i kontakt med fackföreningsrörelsen och anslöt sig till trädgårdsarbetarföreningen i Hässelby villastad, som sedan 1924 utgjorde avdelning 223 av Svenska lantarbetarförbundet. Sträng blev snabbt en av avdelningens drivande krafter och ledde 1928 med framgång en strejk, som gav avdelningens medlemmar ett lokalt avtal. Han ägnade sig med stor iver åt att stärka den egna avdelningen och åt att i Stockholmstrakten bilda systerföreningar till avdelning 223, som sammanslöts till en krets. Sträng uppfattade ända från början det fackliga och politiska arbetet som olika grenar av samma verksamhet, och till hans uppgifter hörde också att ta strid med kommunisterna, som var jämnstarka med socialdemokraterna i avdelningen. I början av 1930 valdes Sträng, 23 år gammal, till avdelningens ordförande.

Det begynnande 30-talets ekonomiska kris drabbade som bekant jordbruksnäringen och dess anställda synnerligen hårt, och Sträng fick som sin avdelnings ledare intensivt uppleva denna kris, som snabbt tömde arbetslöshetskassan. 1932 medverkade Sträng vid tillkomsten av det första riksavtalet mellan trädgårdsmästarna och lantarbetarförbundet, som hade Hässelbyavtalet från 1928 som grund och som innebar, att trädgårdsarbetar-

na i stort fick behålla tidigare löner.

Samma år deltog Sträng som sin avdelnings representant i lantarbetarkongressen. Själv räknade han med att detta skulle bli hans sista fackliga uppdrag, eftersom han redan träffat överenskommelse att överta en handelsträdgård från en äldre trädgårdsmästare. Så blev dock ej fallet. Vid kongressen valdes Sträng till en av förbundets två ombudsmän. Den utslagne tidigare ombudsmannen var enligt Sträng "en slarver, som inte skötte jobbet" och som förtjänade sitt öde. Denne höll sig dock kvar i förbundsledningen som extra ombudsman. Inte förrän Sträng själv blivit förbundets ordförande kunde han göra sig kvitt honom. Trädgårdsarbetarna fick genom valet av Sträng en av ombudsmannaposterna. Av betydelse för valutgången torde också ha varit, att Sträng redan nu började framstå som statarnas talesman. Därmed var Strängs bana som trädgårdsarbetare slut, och någon egen företagare i branschen blev han aldrig.

Ombudsmannaposten medförde ett ständigt resande, som ingen nu levande funktionsär skulle acceptera, med ända upp till 340 resdagar per år. En förutsättning var naturligtvis att han trivdes med verksamheten, och själv har han uppfattat detta fältarbete som den mest stimulerande perioden i sitt liv. Även sedan han 1935 ingått äktenskap kunde antalet resdagar per år vara nästan lika många. Man kan inte undgå reflektionen, att han måste haft en enastående förstående hustru, som kunde stå ut med detta "familjeliv."

Strängs beskrivningar av sina uppgörelser med motsträviga arbetsgivare och sitt ofta fäfänga arbete med att bilda nya föreningar utgör en festlig läsning, som skulle fördärvas av varje försök till referat. Redan första resan var så framgångsrik, att han vid återkomsten till Stockholm fick gå på restaurang och ta ut full ranson. Under turnéerna förekom gång på gång ansatser till handgripligheter. Här kunde Sträng lita till sin fysiska styrka och sitt boxningskunnande. Han omnämner dock blott en direkt batalj — den slutade, såvitt man kan förstå, med fallseger för honom.

Vid mitten av 1930-talet diskuterades tanken på lagstadgade minimilöner, vilket skulle ha gynnat de verkliga låglönegrupperna, t. ex. lantarbetarna. Den dåvarande jordbruksministern, Sköld, var en anhängare av denna tanke. Med regeringsskiftet på hösten 1936, bl. a. med Bramstorp som jordbruksminister, var alla sådana planer överspelade. Sträng tog småningom mycket bestämt ställning mot en lönelag, och anslöt sig till den linje, som

segrade genom Saltsjöbadsavtalet 1938, nämligen fria förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter.

Med åren avtog Strängs resande, och han kom att alltmer uppehålla sig i Stockholm som medlem av förbundets inre krets. 1938 valdes han till förbundets vice ordförande, men redan efter några månader övertog han även formellt ledningen, sedan den ordinarie ordföranden ertrappats med förskingring.

Krigsåren, med indexreglerade löner, dämpade den fackliga aktiviteten. Sträng hyste respekt och beundran för Per Albin Hansson och solidariserade sig med hans in- och utrikespolitik.

En märklig episod upptas i detta sammanhang. LO bildade 1941 en pistolskytteförening med bl. a. Sträng som medlem, och varje förbund erhöll två exemplar av arméns pistoler. Var detta embryot till en svensk underjordisk rörelse, i händelse av tysk ockupation? Johansson ställer frågan, om avsikten var att tilldela lantarbetarförbundet och Gunnar Sträng en ledande roll i en sådan rörelse. Hans försök att leda detta i bevis verkar dock inte övertygande. Lantarbetarförbundet inköpte 1940 gården Nordanåker i Möklinta i Västmanland och förbundets tillgångar flyttades till det närbelägna Sala. I händelse av ockupation skulle denna gård bli "sista redutten". Så länge landet var någorlunda fritt trots ockupation, skulle förbundets angelägenheter kunna skötas från gården. Lantarbetarförbundets kontakter med denna gård tycks dock gå längre tillbaka. Boken innehåller ett fotografi från ett besök på gården av förbundets styrelse redan 1939.

Tanken på en centralt ledd lönepolitik hade många anhängare, men 1944 skedde en återgång till förbundsvisa förhandlingar, vilket var en motgång för Sträng. Han drev linjen att jordbrukspriserna fick sättas på en nivå, som tillät vissa löneökningar för de anställda, men samtidigt skulle en effektivisering och rationalisering av jordbruket ske. Ökad produktivitet i jordbruket skulle också bidra till att ge ökade löner. Den s. k. totalkalkylen var ett nödvändigt ont för att höja lantarbetarnas standard. Statlönesystemet var ett hinder för en tillväxtbaserad lönepolitik och stimulerade inte till arbetseffektivitet och rationaliseringar. I oktober 1944 enades lantarbetarförbundet under Sträng med arbetsgivarparten om en slutlig avreglering av statlönesystemet. Här gör Johansson den intressanta iakttagelsen, att både Sträng och hans litterära vapendragare Ivar Lo-Johansson främst framställt statarsystemet som ett olidligt och uråldrigt förmynderskap men där-

emot nämnt mycket lite om de lönepolitiska ståndpunkter, som föranledde fackföreningsrörelsen att göra sig kvitt det. Som Johansson framhåller utgör statarsystemets avskaffande något av en milstolpe i Strängs fackliga karriär. Detta sätter också den naturliga slutgränsen för boken. Avslutningen skildrar hur Sträng blev konsultativt statsråd efter samlingsregeringens fall på sommaren 1945.

I det föregående har framhållits, att "Landsvägsagitatoren", främst har memoar-karaktär. En biografi över Gunnar Sträng är behövlig och kommer säkerligen, även om den inte blir lika rolig att läsa som "Landsvägsagitatoren".

Gustaf Jonasson

Den gode politruken

Bertil Torekull: *Lille hövdingen. Ett ömsint porträtt av Per Eckerberg, vår förste politruk* (Stockholm 1993, 186 s., ill.).

Per Eckerberg var enda barnet till ett lärarpär på Visingsö. Redan Eckerbergs föräldrar hyste radikala åsikter och fadern var aktiv socialdemokrat. De ogifta föräldrarna stod vid sonens födelse 1913 i början av sina lärarbanor. Förlösningen ägde diskret rum i Köpenhamn. Till en början bodde Per Eckerberg hos fosterföräldrar, i Lund och Linköping. Föräldrarna umgicks med honom under sommarloven. När han var sex år gifte de sig och tog hem honom. Då han var åtta flyttade de till Visingsö, där sonen växte upp och tog bestämmande intryck. När en folkhögskola på 1950-talet grundades på ön var Per Eckerberg verksamt pådrivande.

Han tar studenten i Jönköping och studerar vidare i Lund. Bland kumpanerna vid universitetet finns Nils Kellgren och Paul Lindblom. I Lund läggs grunden till i boken redovisade politiska antipatier mot Gustaf Petrén och Bertil Lidgard. Försäkringsmatematikern och direktören Erik Berg är en brevvän som därigenom blir av betydelse och kan bistå bokens författare. Eckerberg lär känna Tage Erlander som senare tog upp Per Nyström, några år äldre än Eckerberg, från Lund och gjorde honom till statssekreterare.

I Lund låg Eckerberg lika länge som Erlander, åtta år för fil. kand. i statskunskap och nationalekonomi. Tage Erlander och Göta Rosén är bröllopsvittnen då han gifter sig borgerligt med en finländsk tandläkare. Som socialdemokrat blir han redaktör för *Libertas* och senare *Tiden*. Till Stockholm kommer han som sakkunnig; vid 37 blir även han statssekreterare i socialdepartementet under Gustav Möller och efter honom Gunnar

Sträng. 43 år gammal utses han till landshövding i Östergötland. Statsråd blev han aldrig.

Eckerberg var betrodd och blev lyckosam som utredare. I sjukförsäkringsutredningen 1951 och pensionsutredningen 1956 var Eckerberg ordförande. Utredningarna lade grunden till omfattande reformer som formade efterkrigstidens Sverige. Dessa framgångar fick landshövdingen Eckerberg att som ordförande i riksbanksfullmäktige överskatta sitt handlingsutrymme, som Torekull så precist uttrycker det. När banken med Per Eckerberg som ordförande och Per Åsbrink som direktör 1957 höjde räntan med en procent utan att fråga, väcktes en politisk storm. Erlander fick ta det smärtsamma beslutet att avfärda Eckerberg medan Åsbrink kunde sitta kvar.

Som landshövding blir Eckerberg ordförande i Göta Kanalbolaget lika väl som i Övralidstiftelsen. Vadstena slott kan med tiden restaureras och landsarkivet konsolideras. Eckerberg förstod enligt Torekull att "exploatera ett bidragssystem fast på det regionala planet", han förmådde gynna småindustrin och främja sysselsättningen. Eckerberg engagerade sig i grundandet av Kolmårdens djurpark – motivet var att söka bistå en liten kommun i ekonomiska svårigheter. Initiativet blev mycket framgångsrikt. Som landshövding har Eckerberg pondus. Inget hindrar honom från att vid lämpliga tillfällen bära landshövdingeuniform.

Uppdraget i utredningen om utlokalisering av statliga myndigheter ledde för Östergötlands del bl. a. fram till grundandet av Linköpings högskola, efter kort tid universitet; för regionen en reform av stor räckvidd. Universitetet gjorde honom så småningom till hedersdoktor.

Som mångårig ordförande i Sveriges radios styrelse kunde Eckerberg inte förhindra osunda inslag i företags expansion. Beslutet om TV:s medverkan vid rapporteringen från europamästerskapen i fri idrott 1969 i juntans Atén förde honom i konflikt med styrelseledamoten Lars Gyllensten.

Redan som helt ung, 1945, hade Eckerberg tillfälle att som utredningssekreterare göra en insats vid reformeringen av studiestödssystemet. Längre fram ledde hans ekonomiska intressen honom till ordförandeskapet i Svenska Sparbanksföreningen och på äldre dar i Aktieförbundet. Den häpne Torekull finner att Eckerberg 1990 efterlämnade en förmögenhet om 13 miljoner och jämför den med Tage Erlanders om tvåhundra tusen.

Till grund för Bertil Torekulls biografi ligger intervjuer som författaren gjorde med Per

Eckerberg åren före hans bortgång, ett arbete som inte hann slutföras. Publicisten Torekull var när samarbetet påbörjades chefredaktör för Östgöta Correspondenten. Han tycker själv att Den gode politruken hade varit ett bra namn på boken. Recensenten håller med honom. Som Torekull skildrar Eckerbergs privata person framstår denne driftige man som enkel. Han vinner inte på närmare bekantskap.

En värdefull lista över Per Eckerbergs mångtaliga uppdrag har ställts samman i boken av sonen, stockholmsadvokaten Per Johan Eckerberg. Personregister saknas.

Åke Lilliestam

I elfenbenstornet — och utanför

Torsten Husén: *Möten med psykologer, pedagoger och andra. Anteckningar* (Stockholm 1992, 329 s.).

Redan vid början av 1980-talet gav Torsten Husén ut en självbiografi. Den var betitlad En obotlig akademiker och bar undertiteln En professors memoarer. (En recension genom Sten Carlsson infördes i PHT 1981.) Husén antydde att han tänkte återkomma med en serie porträtt av personer han haft beröring med under en lång karriär som professor i pedagogik eller psykologi. Dessa planer syns nu förverkligade. En rad personer blir ämnen för avgränsade essäer. De bär ibland spår av att vara skisserade vid den äldre tidpunkten och endast lätt redigerade inför den slutliga publiceringen. Husén är en driven skribent som kan uttrycka sig pregnant. Men som stilist väjer han inte för uppprepningar som nog av flertalet läsare uppfattas som störande.

Torsten Husén var redan från början flitig och som forskare rik på uppslag. Pedagogik- och psykologiämnenas expansion efter andra världskriget gav skjuts åt karriären. Vid 36 år blev Husén professor inom sin specialitet vid Stockholms högskola. Efter ett antal år lämnade han tjänsten för en nyinrättad professur vid Lärarhögskolan i Stockholm för att så småningom återvända till universitetsmiljön. I Huséns yngre år förde hans program som psykolog honom till att nära samverka med tidens reformatorer på skolans område. Det är uppenbart att Husén med tiden fick svårare att följa med i reformplanerna. Universiteten är internationella företeelser. Endast internationella jämförelser garanterar forskningens kvalitet. Politikens, administratörernas och fackliga företrädares åsikter får då stå tillbaka.

Husén kom till Lund på 30-talet för att

studera humaniora. År 1936 kom John Landquist dit för att för elva år framåt vara professor i pedagogik och psykologi. Landquist var en lärd humanist utan experimentalpsykologiska erfarenheter. Husén tjusades och stimulerades av den i professorsrollen till en början rutinerade Landquist. Han delar de åsikter om Landquist som pedagog som framfördes av två lärdomshistoriker i en studie i Lychnos 1987 (inte 1988) men lämnar några kompletteringar. Landquist var en verkligt framstående bibliofil och boksamlare inom sina intressefält. Hans memoarböcker kan alltså läsas. Som censor vid studentexamen redigerade han skickligt en antologi bestående av A-uppsatser i denna examen. Husén tycks dela Landquists respekt för Henri Bergsons tänkande och räknar i likhet med de båda lärdomshistorikerna Landquists kunskapssteori för humanister i Människokunskap (1920) som dennes huvudarbete.

För sin några år äldre kollega inom filosofin och sociologin Torgny Segerstedt hyser Torsten Husén en alldeles särskild aktning. Segerstedt blev endast 30 år gammal professor i filosofi, ett ämne som tio år senare byttes ut mot sociologi. Ämnesbeteckningen introducerades i Sverige — vilket Husén försummar att omtala — redan 1902, då Gustaf Steffen blev professor i Göteborg. Med Segerstedt som professor i ämnet i Uppsala från 1948 fick ämnet en annan och mera empirisk inriktning än det haft tidigare. Tilltron till den nya disciplinens förmenta förmåga att lägga vetenskapliga grunder för samhällsordningen gällde alltså. Segerstedt blev så småningom rektor för Uppsala universitet och beklädde denna post i hela 23 år. Till den imponerade Huséns förvånade överraskning betydde de administrativa åtagandena inte att Segerstedts vetenskapliga produktivitet mattades. Husén ser Segerstedt både som en universitetsväsendets förnyare och som dess traditionsbevarare. Han beklagar av provinsiell kortsynthet och politisk fördomsfullhet hindrade akademiska kolleger från att vid ett avgörande tillfälle nominera Segerstedt som universitetskansler.

John Elmgren (1904–1990) blev likaså vid unga år professor i samma ämne som Husén. Elmgrens far var överlärare; flera bröder till John Elmgren blev betrodda män inom nykterhetsrörelse eller socialdemokrati. Sin utbildning som psykolog fick Elmgren vid universitetet i Paris. Hans vetenskapliga arbeten från yngre år blev värdefullare än vad han senare förmådde åstadkomma. Husén är en säker iakttagare och kan skriva om Elmgren: "Han var inte särskilt framstående i att orga-

nisera sin dagliga verksamhet, skötte inte sina affärer på bästa sätt och svarade nästan aldrig på brev." Husén tillägger: "Bakom 'bortkommenheten' förelåg, syntes det mig, en viss osäkerhet och ett behov av uppskattning kompenserat med dagdrömmeri. . . . Det hade till konsekvens att de handfasta realiteterna tilläts ha sin gilla, och ofta obehagliga, gång utan ingripande från hans sida." Elmgren kom kanske bäst till sin rätt som kongressvärd. Såväl ett nordiskt psykologmöte 1950 som en internationell kongress följande år var förlagda till Göteborg, Elmgrens hemstad. En oratorisk prestation på franska språket vid det senare tillfället har stannat i Huséns minne.

Husén berättar om sitt första möte med Kjell Härnqvist. Det första intrycket blev bestående: "En dag uppenbarade sig stillsamt och försynt en ung student. Han kom nästan smygande in genom dörren och verkade på något sätt genom sin hållning be om ursäkt för att han kom. Han hade ett kysande leende som inte utan vidare var tecken på extrovert kontakt utan lika gärna kunde vara ett sätt att skydda sig. . . . Han var motsatsen till det aggressivt självsäljande, som är ett så framträdande element i t. ex. amerikanskt kulturmönster. Jag fick snart lära mig att han i sitt sätt att verka i den handfasta världen i hög grad förkroppsligade en stillsam effektivitet." Härnqvist var fem år yngre än Husén som först knöt honom som medarbetare till olika projekt och som snart fick tillfälle att befordra Härnqvists karriär. Två professurer i samma ämne blev lediga samtidigt i Göteborg resp. Stockholm. Bland de sökande förordades Arne Trankell (1919–1984) i första rummet och Kjell Härnqvist i andra. Trankell valde Stockholm. Skaradjäknen Härnqvist, som utforskat den s. k. begåvningsreserven, placerades i Göteborg, där han under en sexårsperiod var universitetets rektor. Trankells doktorsavhandling om vänsterhänthet blev ett banbrytande arbete. Hans forskning längre fram var enligt Husén inte lika lyckosam. Som professor fann sig Trankell mindre väl tillrätta. Uppgiften som chef för en växande universitetsinstitution passade inte riktigt den i övrigt mångsidigt begåvade Trankell.

Efterkrigstidens administrativa förgrundsfigurer inom utbildningsområdet bildar en kategori som Husén haft mycket att göra med. Han porträtterar några av dem. Nils Gustav Rosén hade varit generaldirektör eller universitetskansler i 22 år när han avgick några år i förväg och lämnade Stockholm för Leksand. Den följsamme Rosén var effekti-

vast i medvind, omgiven av lojala medarbetare. Olof Palme som statsråd på utbildningens område betrodde Rosén med att utarbeta ett system av fasta studiegångar inom universiteten. Men Palme var politiker. UKAS blev PUKAS då studenterna protesterade. Rosén "lämnades i sticket", tröttnade och drog sig tillbaka.

Rosén hade en far som var landshövding. Detsamma gällde för Hans Löwbeer som efterträdde honom både som generaldirektör och som universitetskansler. Till skillnad från Rosén var Löwbeer partiansluten socialdemokrat. Löwbeer anförtrorde Husén att han redan som ung juris studerande retat sig på professorsväldet. Han gick villigt regeringens ärenden, då det gällde att montera ner de akademiska traditionerna. Husén förhåller sig kritisk till Löwbeers stil som ämbetsman: "Han har under sin karriär i utbildningsbyråkratins topp varit mycket lyhörd för det politiskt gångbara och städe varit utomordentligt redobogen att som den kunnige och rappe administratör han är se till att intentionerna från den politiska toppen förs ut i fältet." Det var inte lätt för Husén att rå på Löwbeer: "Enda möjligheten att få honom att vika var att gå fram med samma bufflighet som han själv."

En av grundskolereformens verksamaste tillskyndare hette Jonas Orring. Denne hade en blygsammare bakgrund än sina båda närmaste företrädare som chefer för Skolöverstyrelsen. Gemensam för alla tre var en arbetsskapacitet långt över den vanliga. I intellektuellt avseende var Orring mindre stimulerande för Husén att samarbeta med än de övriga. Han skildrar, hur Orring brukade ha en anteckningsbok till hands då de råkades. Längre fram kunde Husén känna igen sina formuleringar i betänkanden avgivna av Orring.

Den senare delen av Torsten Huséns bok berättar om möten med psykologins internationella föregångsmän. En forskare som övat stort inflytande är B. F. Skinner, behaviorist och nypositivist. Som elev till John Landquist kunde Husén aldrig riktigt dela Skinners naturvetenskapligt grundade åsikter. I avvisandet av Skinner verkar Husén numera närmast hemmastadd i en humanistisk psykologi. Husén lärde känna Skinner vid internationella kongresser och hade glädjen att promoveras till hedersdoktor vid Chicago-universitetet 1967 tillsammans med denne och med Noam Chomsky.

På 1950-talet stod den s. k. faktoranalysen i förgrunden för det vetenskapliga intresset inom psykologämnet. Dess konstruktör

framför andra var L. L. Thurstone, en annan amerikansk psykolog. Thurstone var från Chicago men hans far var en utvandrad svensk. Under några år av Thurstones barndom var familjen tillbaka i Stockholm. Husén lyckades locka Thurstone till Sverige, varvid han föreläste vid Siljansskolan i Tällberg. Hans svenske värd såg till att auditoriet av svenska psykologer var kvalificerat. Goda kontakter fick Thurstone också med John Elmgren i Göteborg. Elmgren ordnade att Thurstone blev hedersdoktor där. Enligt Husén var det en missräkning för Thurstone att utmärkelsen inte kom från Stockholm, den forna hemstaden.

Här skall till sist nämnas, att Torsten Huséns internationella renommé som forskare förde honom i god förbindelse även med politiker på utbildningens område i andra länder. I Storbritannien presenterades Husén på 1960-talet som rådgivare åt Anthony Crosland, vid den tiden utbildningsminister i Harold Wilsons regering. Crosland avled endast 58 år gammal. Han var då utrikesminister.

Åke Lilliestam

Möten med gener och genier

Ulf Lagerkvist: *Gener, molekyler, människor. En personlig historia* (Stockholm 1991, 160 s., ill. personreg.).

Molekylärbiologin är en av de unga interdisciplinära vetenskaper som mutat in ett eget spännande område mellan den klassiska biokemin och genetiken, ett område där man genom studiet av proteiner och nukleinsyror söker lära sig förstå genernas struktur och mekanismen för deras replikation och expression. Ulf Lagerkvist, sedan 1975 professor i medicinsk och fysiologisk kemi vid Göteborgs universitet, har i tio små kapitel – essäer kring ett gemensamt tema enligt hans egen karakteristik – sammanställt en lärorik presentation ”med mänsklig anknytning” av den historiska utvecklingen inom detta rykande aktuella forskningsområde.

Författaren låter berättelsen börja i hjärtat av det tidiga 1500-talets Europa med Paracelsus visionära alkemi och hans bokstavliga flammande predikningar mot den dåtida akademiska medicinens auktoriteter. Läsaren lotsas därefter snabbt och elegant vidare på en omsorgsfullt utvald stig genom 400 års upptäckter och allt nykrare debatter kring den levande materiens märkliga egenskaper. Trots det komprimerade utrymmet rör det sig här inte om en stressad uppräknings

årtal och händelser. Text och tanke flyter harmoniskt över sidorna, begripligt även för en lekman med måttliga förkunskaper i ämnet. Ett fint exempel på populariserad vetenskapshistoria. Två svenskar ryms bland föregångsmännen inom biokemin, Jöns Jacob Berzelius vid Karolinska institutet 1807–32 och Olof Hammarsten vid universitetet i Uppsala ungefär sextio år senare.

De efterföljande kapitlen har tids- och ämnesmässigt ett mer koncentrerat innehåll. Personbeskrivningarna ges här också större utrymme, ofta kompletterade med fotografier. Så ägnas ett särskilt kapitel åt pneumococcforskaren Oswald Avery – en särpräglad personlighet vars anspråkslösa framtoning och seriösa attityd till sin vetenskap författaren skildrar med påtaglig sympati och aktning – och bakgrunden till den numera klassiska artikeln han publicerade tillsammans med Macleod och McCarthy och som de facto utpekade den skenbart ointressanta DNA-molekylen som bärare av arvsinformation.

Berättelsen har därmed nått fram till 1950-talet, ett årtionde som i våra dagar ibland betraktas som en kulturellt sett konturlös transportsträcka, men som för molekylärbiologin blev ett i högsta grad minnesvärt decennium. Lagerkvist avsätter, givetvis, ett helt kapitel åt introduktionen av den berömda dubbelhelix-modellen av DNA-molekylen, en fascinerande historia fylld av både glänsande intellektuell genialitet och förbittrade emotionella konflikter, personliga triumfer och besvikelser. Ätminstone ett par av de inkompatibla huvudrollsinnehavarna (Watson, Chagraff) har ju publicerat sina egna versioner. Lagerkvist vill i sin berättelse, vid sidan av de odiskutabla segrarna James Watson och Francis Crick, även gärna påminna om de insatser som gjordes av framför allt Erwin Chagraff, men också av den allt för tidigt bortgångna röntgenkristallografen Rosalind Franklin.

Nästa anhalt är vid Stanforduniversitetets biokemiska institution, en då högproduktiv forskningskoncern uppvuxen under Arthur Kornbergs dynamiska chefskap. Hit, till Paul Bergs forskargrupp, kom Lagerkvist 1960 på ett sabbatsår efter sin disputation vid Karolinska institutet. Läsare ges här framför allt en fyllig beskrivning av den forskning Kornberg ledde kring syntetiseringen av biologiskt aktiv DNA och replikationsprocessen. Kapitlet inramas av en närmare presentation av Kornberg själv, lite om hans bakgrund och mer mänskliga egenskaper. Lagerkvist talar här med beundran i rösten men också med en underton av att stora män även till vardags ju

måste mätas med speciella måttstockar, en uppfattning som nog inte oreserverat delas av alla.

Bokens näst längsta kapitel behandlar frågorna kring hur informationen i DNA-strukturens nukleotidsekvens ska tolkas och hur denna information når ut till cellens fabriker, ett område Lagerkvist ägnat en stor del av sin egen senare forskning. Läsaren får här först möta de två franska bakteriegenetikerna François Jacob och Jacques Monod, en ovanligt lyckad konstellation av kompletterande forskarbegåvningar, och följa tillkomsten av operon-konceptet. Nyfikenheten riktas nu mindre mot den passiva DNA-molekylen och allt mer mot RNA-molekylens olika varianter och aktiviteter. Nirenbergs och Mathaesis förbluffande försök med den syntetiska poly-U syran finns med, och man får en kort redogörelse för Nirenbergs, Holleys och Khoranas kodknäckar-experiment – tidigare presenterade av Lagerkvist i Läkartidningen 1968 – fram till avslöjandet av 'den genetiska koden'. (Kanske kunde bildtexten här påpekat att det, som vanligt, är mRNAs tabell som visas).

Under 70-talet tar de genkirurgiska experimenten ordentlig fart. Med hjälp av en växande arsenal av restriktionsenzym och ligaser börjar forskarna lära sig att "klippa och klistra" i DNA-sekvensen, efter hand nästan lika obesvärat som man idag manipulerar texten i sin ordbehandlare. Massmedias intresse vaknar, ordet genetik skall allt oftare läsas med betoningen på första stavelsen, och hybrid-DNA-teknikens möjliga konsekvenser börjar allvarligt oroa opinionen. I det läget sammankallas det historiska mötet i Asilomar under ledning av auktoriteten på området, Paul Berg, för att besluta om ett temporärt moratorium och komma överens om etiskt godtagbara riktlinjer för den framtida forskningen. Lagerkvist resonerar lite kring de här problemställningarna och anser sig kategoriskt kunna konstatera nu 15 år senare att farhågorna var fullständigt obefogade men att mötet vid den tidpunkten nog ändå fyllde en ångestdämpande funktion. Den allmänna debatten kring frågor som patent på levande varelser, sekretesskydd för humana gendata, reglering av läkemedels- och försäkringsbranschernas kommersiella agerande på området m. m. lär nog ändå fortsätta.

Berättelsen gör här ett snabbt scenbyte till Trinity College i Cambridge dit Lagerkvist anlände 1969 på ett nytt sabbatsår. Efter en kort turistpromenad i universitetets omgivningar blir läsaren introducerad för Fredrick Sanger, numera tvåfaldig Nobelpristagare,

och den fiffiga tanken bakom hans metod att sekvensiera DNA-molekylen. Just när forskarna så tycker sig ha fått ett visst grepp om det hela upptäcker man att det i själva verket bara är en liten del av DNA-sekvenserna som faktiskt kodar för proteiner och att övriga delar har mer styrande, strukturella eller (ännu idag) okända funktioner. I Cambridge träffar Lagerkvist också Joan Steitz, sedermera professor vid Yale, vars forskning lämnat viktiga bidrag till detta område. Detta ger författaren anledning till några reflexioner över den omutiverat sneda könsfördelningen inom forskarsamhället.

Det efterföljande kapitlet berättar framför allt om Tomas Cechs och Sidney Altmans forskning och deras överraskande upptäckt av RNAs katalytiska egenskaper. Här passar Lagerkvist också på att spekulera över den mångsidiga RNA-molekylens roll vid livets uppkomst här på jorden för cirka 4 miljarder år sedan. Till slut följer så en introduktion till cancerproblemet på molekyllär nivå och en optimistisk diskussion baserad på vad man redan nu tycker sig förstå när det gäller störningar i expressionen av de s. k. c-onkogenerna.

Trots sitt behändiga format är detta en innehållsrik bok, pedagogiskt och påfallande trevligt skriven, och inifrån ett forskningsområde där frontlinjen avancerar i ett tempo som blivit besvärande t. o. m. för Nobelpriskommittén. Personregistret upptar mer än hundra namn. Ett femtontal av dessa, flera fortfarande i högsta grad aktiva, får läsaren under berättelsens gång stifta lite närmare bekantskap med. Även för forskarna själva måste det vara värdefullt att allmänheten på detta sätt får tillgång till en initierad och levande beskrivning av vad man inom "den mest reduktionistiska livsforskning människan hitintills gett sig på" (för att nu citera en aktuell publikation från Vetenskapsakademiens serie om "Människan och den nya biologin") egentligen sysslar med i sina avskärade laboratorier – och varför.

Det kan till slut påpekas, att Ulf Lagerkvists bok också ger en god bild av dess välskrivande författare – en vetgirig resenär i tid och rum.

Tor Ahlenius

Autobiografier

Två autobiografier som rör huvudfigurer inom svenskt biblioteksväsende har i år, nära nog samtidigt lagts fram. Bibliografierna som redigerats av författarna själva rör författar-

skapen hos Wilhelm Odelberg, som senast varit överbibliotekarie vid Stockholms universitetsbibliotek, och Åke Davidsson, under lång tid chef för handskriftsavdelningen av Uppsala universitetsbibliotek. Odelbergs bibliografi är utgiven till författarens sjuttiofemårsdag och Davidssons till dennes åttiöårsdag, vilket inte hindrar att båda sträcker sig över samma tidsperiod, 1940–1993. Endast Davidssons bibliografi tar upp person- och sakregister, vilket är skada. Gemensamt för Odelberg och Davidsson är att de för några år sedan valdes till korresponderande ledamöter av Vitterhetsakademien. Det kan noteras att Davidsson nyligen även blivit titulärprofessor. Utgivare av *Wilhelm Odelbergs skrifter 1940–1993 En bibliografi* (Stockholm 1993) är Kungl. Patriotiska Sällskapet som kombinerat volymen med ett urval av Odelbergs småskrifter, betitlat *En kammarlärds äventyrligheter*, inalles 192 sidor. Utgivare av *Åke Davidssons tryckta skrifter 1940–1993. En autobiografi* (Uppsala 1993, 33 s.) är Uppsala universitetsbibliotek. Skriften ingår som nummer fem i dess serie Scripta minora.

Wilhelm Odelberg är historiker av facket under det att Åke Davidsson har varit docent i musikhistoria och senare i bok- och bibliotekskunskap. — Det sistnämnda ämnet företräds numera av en professur vid Lunds universitet. Förste innehavare av tjänsten är Per Soldan Ridderstad som tidigare varit docent i litteraturvetenskap och förste bibliotekarie vid Kungl. biblioteket. — Om såväl Davidsson som om Odelberg gäller att de ofta träder över de uppdragna ämnesgränserna. Åtskilliga titlar i bådas bibliografier är närmast att hänföra till lärdomshistorien. Wilhelm Odelberg har sålunda lämnat bidrag till naturvetenskapernas historia genom studier över Linné och Berzelius. Hans minnesartiklar rörande ledare för forskningsbiblioteken som Oscar Wieselgren, Gösta Ottervik och Uno Willers, hans ämbetsföreträdare vid Vetenskapsakademiens bibliotek Arne Holmberg inte att förglömma, rymmer förutom sakkännedom en djup människokunskap. Åke Davidsson arbetar gärna på något större historisk distans. De en gång så allmänna stamböckerna, nu förvarade vid de svenska universitetsbiblioteken, har han ägnat ett insiktsfullt studium.

I encyklopedier och uppslagsverk av skilda slag har Davidsson liksom Odelberg ofta och med nöje medverkat. Att Davidsson är Örebro-karolinare, att han är medlem av Samfundet S.H.T. likaväl som av Albert Engström-sällskapet har satt spår i bibliografin.

Odelbergs disputationssavhandling var en tidsskildring från Sveriges och Finlands gemensamma historia. Även andra sidor av Sveriges och Finlands förbindelser har i Odelberg haft en initerad skildrare. Att Davidssons och Odelbergs rika produktion i sin helhet gjorts synliga genom de nu utgivna förteckningarna är en glädjande tilldragelse.

Åke Lilliestam

Svensk utrikespolitik under femtio år

I sitt förord skriver Sverker Åström: "Det är inte så lätt att presentera den här boken. Det är inte en memoar i egentlig mening ... Vad boken innehåller är mina personliga erfarenheter, iakttagelser och reflexioner kring svensk utrikespolitik".

Det är en korrekt men samtidigt något snäv karaktäristik av *Ögonblick. Från ett halvsekel i UD-tjänst* (Stockholm 1992, 224 s., ill., personreg.). Ty vad som bjuds är ingenting mindre än en allmän översikt av svensk utrikespolitik — ordet fattat i vid bemärkelse — under perioden 1940–1990. Åström har under många år på olika befattningar haft en central position inom utrikesförvaltningen. Detta i förening med hans formuleringsskicklighet och först och sist hans analytiska intelligens gör hans arbete till något av ett standardverk i branschen. Sakligheten liksom frånvaron av mer eller mindre personliga "avslöjanden" tycks på sina håll ha vållat besvikelse; Åströms arbete har enligt anmälares uppfattning knappast rönt den uppskattning som varit motiverad. Det bör kanske påpekas att färgklickar ingalunda saknas, det må sedan gälla miljöer eller personkaraktäristiker.

Upptakten är förlagd till ett Moskva, som på den tid det här är fråga om omgavs av en annan nimbus än idag. Som attaché var den ryskkunnige Åström sekreterare till Sveriges minister Assarsson när denne i december 1940 av den bistre sovjetiske utrikesministern Molotov i hotfulla ordalag upplystes om Sovjets veto mot planerna på ett svenskfinskt försvarsförbund. Ett förbund som på svensk sida var avsett att hindra Finland från att dras in i ett nytt krig mot Sovjet, medan makthavarna i Moskva i förbundet såg en tyskinspirerad komplot mot Sovjet. Det var varken första eller sista gången som Stalins paranoida misstänksamhet motarbetade Sovjetunionens egna intressen.

Åströms skildring av audiensen hos Molotov är ett litet mästerstycke i den kusliga genre. Det är i alla avseenden isande kallt. En

dörr till Molotovs rum står på glänt, från rummet bakom hörs emellanåt ett ljud – det är av allt att döma Stalin som har för vana att osedd vilja följa utrikesministerns överläggningar.

I fortsättningen diskuterar Åström Finlands ställning i svensk utrikespolitik och kommer då bl. a. in på den s. k. notkrisen hösten 1961. Han medger att det ännu är omöjligt att veta bestämt vad som var Chrustjevs motiv när han med hänvisning till ”det aggressiva Natoblockets” aktiviteter i Norden begärde överläggningar med Finland enligt den s. k. vänskaps-, säkerhets- och biståndspakten av 1948. Förmodligen var drivkrafterna flera: Det kan ha varit en reaktion på upprättandet av ett gemensamt tysk-danskt kommando inom Natos ram, det kan också ha varit ett behov hos Chrustjev att genom en spektakulär framstöt hävda sig inrikespolitiskt, det kan slutligen ha rört sig om stöd åt Kekkonen inför det förestående presidentvalet – eller rättare om en manöver för att diskreditera Kekkonens motkandidat, som mycket riktigt drog sig tillbaka. Att detta sistnämnda skulle ha varit det huvudsakliga syftet förefaller dock mindre sannolikt.

Flera svenska tidningar, bl. a. Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, antydde under notkrisen att om Finlands integritet kränktes kunde detta föranleda Sverige att ”ompröva” sin neutralitet, i klartext att närma sig Nato. Vid senare samtal med högt uppsatta sovjetiska tjänstemän inhämtade Åström att de svenska tidningarnas resonemang haft en positiv betydelse för notkrisens avveckling. Genom att hänvisa till artiklar i svensk press gav Kekkonen Chrustjev en förevändning att avstå från någon vidare åtgärd mot Finland. Som författare till DN:s ledare under notkrisen känner recensenten en viss tillfredsställelse.

Självfallet kommer Åström också in på de senaste årens revolutionerande utveckling. Frågan om Finlands sak är vår har fått en ny innebörd. ”De två ländernas sak är nu gemensam.” Man noterar att det i dessa dagar är Finland som mest ohämmat tar ut svängarna i sin utrikespolitik utan att besväras av något neutralitetskomplex.

Heligare var dock inte den svenska neutraliteten än att regeringen 1948 var redo att erbjuda Danmark och Norge ett försvarsförbund, som i sin tur skulle stå neutralt mellan de framväxande stormaktsblocken. Åströms initierade skildring av särskilt de norsk-svenska förhandlingarna är historieskrivning av högsta klass, spännande trots att utgången verkar given. Den grundläggande motsätt-

ningen kan personifieras i namnen Halvard Lange och Östen Undén. För Lange var anknytningen till Nato, i praktiken USA, ett oeftergivligt villkor, för Undén gällde motsatsen. Tage Erlander sade sig personligen vara villig att acceptera en ensidig amerikansk utfästelse om hjälp i händelse av ett angrepp, ett uttalande som gjordes utan Undéns vetskap.

Avgörande var väl att på norsk sida minnet av 9 april 1940 var intensivt levande. Som Åström skriver betydde vid denna tid neutralitet för norrmännen ”hjälplöshet, nederlag och okkupation”. Norges säkerhet krävde garantier och förberedd hjälp. Och perspektivet att för denna säkerhet i första hand vara beroende av svenska vapen kändes i vida kretsar föga tilltalande. Medvetet eller omedvetet påverkades nog den norska inställningen inte bara av krigsåren utan också av unionstiden och idéer om svenskt förmynderskap.

För Östen Undén hyser Åström djup respekt – för hans vakthållning kring vår självständighet i förening med hans uppslutning kring folkrätten. Samtidigt lär man inte komma ifrån att det fanns ett inslag av formalism, av byråkratisk ensidighet i Undéns handhavande av utrikespolitiken. Det kan erinras om hur det på senare tid skrivits en del om kontakter mellan svenska, respektive amerikanska militära myndigheter på 1950-talet; saken är föremål för utredning av sakkunniga. Det förefaller som om Undén instinktivt skulle ha skjutit sådana angelägenheter ifrån sig och avskärmat sig från verkligheten. Något som han uppenbarligen gjorde i fråga om Raoul Wallenbergs öde.

Medan det finns en vördnadsfull distans i Åströms värdering av Undén, blir engagemanget starkare vad gäller Olof Palme. Han beundrar Palmes snabba intelligens, vida kunskaper och – för att tala tidens språk – globala medvetenhet. Han satte Sverige på kartan i många länder, för att tala med Carl Bildt. Men Åström är inte blind för svagheterna. Han pekar på Palmes benägenhet att gå till överdrift i sin polemik, arrogans i debatten och slutligen hans oförmåga eller ovilja att inse att den svenska socialdemokratiens traditionella värdehierarki måste revideras.

Ett kapitel kallat ”68 under kristallkronorna” har en mera personlig prägel. Det handlar om hur några unga tjänstemän, ”ett revolutionärt pretoriangarde”, i den dåvarande utrikesministerns, Krister Wickmans, omedelbara närhet gav sig till att driva utrikespolitik på egen hand. I september 1973 skickade revolutionärerna ut en PM där de gick till

häftigt angrepp mot kabinetssekreterare Åström som "i ironiska ordalag anklagades för att (i ett föredrag om nationalism och internationalism) inte ha förstått ett dugg av svensk utrikespolitik". Åström sade sig omedelbart avgå, om inte utrikesministern uttryckligen tog avstånd från revolutionärerna – vilket Wickman naturligtvis gjorde, något sent kan det tyckas. Det hör till samtidshistoriens ironier att den kanske mest aktive i det revolutionära gardet senare skulle prisas av president Bush för sin insats som kontrollant av kärnvapennedrustningen i Irak efter kriget mot Kuwait.

Med tillfredsställelse dröjer Åström vid sin insats på miljöområdet. Den inleddes på 1960-talet och Åström erinrar om den monumentala förljugenhet, den tystnadens konspiration som då på många håll härskade i dessa frågor. Så t.ex. förklarade en japansk FN-delegat att även om "andra länder" kanske hade miljöproblem så existerade inga sådana i Japan (där tiotusentals människor dött en plågsam död på grund av oreglerade utsläpp av giftiga ämnen). Detta var läget när den svenska FN-delegationen 1967 "utan instruktion från Stockholm" lade fram ett förslag om en internationell konferens i syfte att "främja samarbetet mellan länderna om skydd av miljön och fästa deras uppmärksamhet vid problemets vikt". I fortsättningen var det FN-delegationen, till en början under ledning av Åström, som praktiskt taget på egen hand förde debatten framåt. Med begriplig stolthet konstaterar Åström att miljökonferensen i Stockholm 1972 numera framstår som en vändpunkt i hela det internationella samarbetet kring miljöfrågorna.

Avslutningsvis ger Åström en säkerhetspolitisk översikt med andra världskriget som utgångspunkt. Temperamentsfullt vänder han sig mot de "masochister och flagellant" som i självanklagande tonfall på Sveriges vägnar finner krigsårens utrikespolitik feg, undfallande, skamlig etc. Åström erinrar om hur det av tyska trupper omringade Sverige levde under ständigt hot, som man då såg det, att möta samma öde som en rad härtagna länder. Den påfrestning som ansvariga svenska myndigheter då hade att utstå dag och natt under många år är värd "respekt och beundran" och inte hånfulla tillmälen. En tysk anfallsplan tycks ha existerat så sent som 1943.

Detta var 50 år sedan. Så kom det kalla kriget. Och idag? "Det är möjligt att Sverige nu mer än de flesta länder är i behov av en ny säkerhetspolitisk förankring ... Nu måste vi aktivt verka för tillkomsten av en ny europeisk säkerhetsstruktur, som ger oss det maxi-

mala mått av trygghet som ett litet land i utsatt geostrategiskt läge överhuvud kan hoppas på." En uppfordrande signal från Östen Undéns mönsterelev.

Ulf Brandell

Povels gång framåt vägen

Povel Ramel: *Följ mej bakåt vägen. Povel Ramels Livstycyken*, 1 (Stockholm 1992, 348 s., ill.).

Den mångsidige glädjespridaren Povel Ramel lägger konsten att skriva underhållande memoarer till sina övriga meriter. Vägen till konstnärskapet var både lång och slingrande och kantad av dramatiska episoder. Han har inte skrivit någon kronologisk självbiografi, utan minnesbilderna kommer ganska huller om buller, späckade med anekdoter och fina snabbskisser av människor han mött.

Elgenstierna följer den pommerska ätten Ramel tillbaka till slutet av 1200-talet. Författaren föddes 1922 och växte upp i ett högborgerligt hem på övre Östermalm. Föräldrarna var advokaten Karl Ramel och Märta f. Tesch. Fadern var en friluftsmänniska och modern en utpräglad stadsbo. Sonen uppfattar föräldrarnas äktenskap som lyckligt. Povel var i hög grad "pappas pojke".

Povels skolgång blev ett sorgligt kapitel, för att inte säga en katastrof. Redan i småklasserna i Margaretaskolan spelade han pajas till kamraternas förtjusning och lärarinnans förtvivlan. När han prövade att komma in i det närbelägna Östra Realläroverket, blev han utslagen, hamnade i Kungsholmens högre allmänna läroverk och fick nya lärare och kamrater. Här rådde ett strängt klimat, och han kom snart på kant med lärarna. Han återupptog sin gamla roll som gycklare, fick inga frågor och mobbades, varför han beslöt att ta sin Mats ur skolan, dvs. skolka. Klassläraren noterade mer än 200 timmars olovlig frånvaro utan att han underrättade de aningslösa föräldrarna. Modern såg en dag Povel åka spårvagn i riktning mot Skansen, och fadern hittade den förhoppningsfulle sonen i aphyset! Tilltaget renderade honom B? eller underbetyg i alla ämnen utom teckning samt givetvis i flit, ordning och uppförande. Det allvarliga i saken är inte att en vital och begåvad elev drev sitt busande för långt utan att skolan lämnade honom vind för våg. Han var en uppfinningsrik vildbasare, och författaren redogör för hans framfart. I fortsättningen fick han pröva olika skolformer, slutligen Humanistiska läroverket i Sigtuna.

Sommaren 1937, när författaren var fem-

ton år, förlorade han bägge föräldrarna till följd av en bilolycka. Modern avled följande dag, fadern efter några månader. Hans faster Elsie Virgin, som hade en fin förståelse för den särpräglade pojakens begåvning, tog hand om honom. Han fick först återvända till Sigtuna, där han blev en populär ledare för skolans orkester och introducerade jazzen. Musiken var hans allt uppslukande intresse. I samråd med förmyndaren överste Gunnar Virgin beslöts att han skulle sluta skolan för att ägna sig åt konst och musik. Hans resoluta faster anmälde honom till Welamssons tecknarskola och Wohlfarts pianoinstitut samt en maskinskrivningskurs, vilken han fick störst nytta av. Han hade alltför länge ägnat sig åt självstudier för att kunna börja om med grundkurser i teckning och musik.

Aftonbladet arrangerade under krigsåren soaréer till förmån för de inkallades familjer och efterlyste nya talanger i "Vi som vill opp." Författaren anmälde sig och debuterade sedan på Folkan med "En sömnig serenad". Och därmed var hans yrkesval avgjort. Han slog igenom med lyckokastet "Johanssons Boogie Woogie vals" 1944. Han berättar livfullt om en rad skiftande uppdrag på 40-talet: han var solopianist, ackompanjator på en teaterturné, ledare för olika husband på danspalats, hotell och restauranger och kapellmästare på Södrans revy. Åren 1947–48 arbetade han på Radiotjänst, f. ö. den enda fasta anställning han haft. Han placerades på underhållningsdetaljen, där han svarade för en rad fantasifyllda program.

Skildringen av barn- och ungdomstiden har störst intresse. Särskilt har han en god förmåga att beskriva miljöer och människor. Man fäster sig främst vid porträtten av fadern och av Elsie Virgin. Författaren är mycket öppen och gör sig varken bättre eller sämre än han tycks ha varit. Han finner försonande drag hos sina motståndare. Språket är personligt, färgrikt och sprudlande med många nyskapelser av blandad kvalitet. Det hade varit önskvärt att författaren gått hårdare fram med rödpennan, då flera avsnitt är alltför ordrika och detaljerade, speciellt dialogerna.

Boken är mycket rikt illustrerad med fotografier samt några prov på författarens stora tecknartalang. Han avbryter skildringen vid sitt giftermål 1949 med Susanna Gillgren, dotter till Ragnar Östberg, samt ställer i utsikt att han skall återkomma och berätta om Knäppupprevyerna.

Elise Adelsköld

Hedersdoktorer i Uppsala

Hedersdoktorer och hedersmedlemmar. Uppsala universitet 1839–1992. Förteckningar uppgjorda och kommenterade av Torgny Nevéus (Uppsala 1992; 120 s.).

Akademiintendenten vid Uppsala universitet docent Torgny Nevéus har tidigare bl. a. publicerat uppsatsen Doktorspromotionerna i Uppsala sedan 1935 (Upplands nations årskrift 1981) och boken En akademisk festsed och dess utveckling. Om promotioner vid Uppsala universitet (Acta universitatis Upsaliensis, C 50, 1986). I den senare visade han (s. 19 ff. och 102 f.), att bruket att tilldela förtjänta personer doktorstitel utan fastställda examensprestationer och disputation tidigast kan påvisas i fråga om de teologie doktorer som kungen fr. o. m. 1617 utnämnde i egenskap av den svenska kyrkans överhuvud. 1752 tilldelades sex professorer vid tre universitet på kungens befallning juris doktorsgrad. En motsvarighet förekom också någon gång inom den medicinska fakulteten. Hedersdoktorer kreerades även vid juris doktorspromotionen i samband med Karl XIV Johans kröning 1818.

1839 föreslog professorn och skalden P. D. A. Atterbom enligt filosofiska fakultetens i Uppsala protokoll, att "i likhet med vad vid utländska universiteter vore vanligt, åt en eller annan särdeles utmärkt inhemsk litteratör, vilken icke vore promoverad magister, såsom en gärd av fakultetens aktning och uppmärksamhet tilldela den filosofiska graden". På Atterboms förslag promoverades en månad senare skalden Carl Gustaf von Brinkman, och han följdes 1842 av författaren Bernhard von Beskow och historieskrivaren Anders Magnus Strinnholm, 1851 av den norske astronomen Christopher Hansteen, 1857 av den även som numismatiker bekante norske professorn i österländska språk Christopher Andreas Holmboe och adjunkten vid Vetenskaps societeten Gabriel Marklin, 1860 av språkforskaren Johan Erik Rydqvist och fornforskaren Leonhard Fredrik Rääf samt 1866 av den från England inflyttade astronomen Athanasius Francis Die-drich Wackerbarth.

Sistnämnda år ändrades titeln magister till doktor. Då Uppsala universitet 1877 firade sitt 400-årsjubileum, promoverade fakulteterna inte mindre än 84 hedersdoktorer, varjämte ärkebiskopen på kungens uppdrag kreerade 38 teologie doktorer. Under de följande decennierna promoverades hedersdoktorer framför allt i samband med extraordina- rna högtidligheter såsom vid 300-årsminnet 1893 av Uppsala möte (50 hedersdoktorer),

300-årsminnet 1900 av universitetets första kända promotion (20 hedersdoktorer), 200-årsjubileet 1907 av Carl von Linnés födelse (67 hedersdoktorer, bl. a. den första kvinnliga, Selma Lagerlöf), Luther-jubileet 1917 (19 hedersdoktorer), universitetets 450-årsjubileum 1927 (64 hedersdoktorer, av vilka de tre kvinnorna Elsa Brändström, Anna Linder och Ida Norrby) och 300-årsminnet 1932 av Gustav II Adolfs död (60 hedersdoktorer). Efter en ändring 1908 i 1903 års stadga om teologiska examina promoverade även teologiska fakulteten hedersdoktorer fr. o. m. 1911 (denna gång historieprofessorn Harald Hjärne och missionären Gustaf Danielsson).

Fr. o. m. 1935 blev det gemensamma högtidligheter för fakulteterna med val av hedersdoktorer även vid sådana promotioner som inte var förenade med större högtidligheter, varför sedan dess hedersdoktorer utsetts varje år utom 1937, 1940, 1943, 1946 och 1956. Med undantag för 350-årsminnet 1945 av universitetets återupprättande och 250-årsminnet 1957 av Carl von Linnés födelse var antalet hedersdoktorer under 1940- och 1950-talen rätt begränsat, men vid universitetets 500-årsjubileum 1977 promoverades inte mindre än 101 hedersdoktorer, och därefter har årligen i regel tillkommit mellan 15 och 20 hedersdoktorer.

Det som för personhistoriker har det största uppslagsvärdet i Nevéus' bok är den alfabetiska förteckningen över universitetets hedersdoktorer 1839–1992 (s. 63–93). I övrigt består boken till största delen av kronologiska förteckningar över universitetets hedersdoktorer 1839–1992 (s. 15–57), över kvinnliga hedersdoktorer 1907–1992 (s. 59–61), över av Kungl. Maj:t utsedda teologie doktorer ("doctores bullati") i Uppsala (s. 95–96), över hedersdoktorer, som promoverats vid Kungl. Farmaceutiska institutet i Stockholm 1956–1966 (s. 97) och över promotioner och promotorer vid Uppsala universitet 1839–1992 (s. 101–112). På s. 99–100 lämnas biografiska uppgifter om de hedersmedlemmar av universitetet som utsågs 1990. Dessa hedersmedlemmar är fyra, konung Carl XVI Gustaf, landshövding Ragnar Edenman samt direktörerna Göran Gustafsson och Anders Wall, vilka "genom synnerligen betydande donationer eller mycket betydande insatser i offentlig eller enskild verksamhet gjort sig särskilt högt förtjänta om Uppsala universitet". De biografiska uppgifterna om de tre senare är de som dessa själva meddelat inför installationen 1991.

Hedersmedlemmarna är de enda för vilka närmare biografiska uppgifter meddelas i

Nevéus' bok. För hedersdoktorerna får man endast sådana uppgifter som kan underlätta deras identifiering, varför ibland även titlar medtagits som hedersdoktorerna fått efter sin promovering (jfr s. 119). Födelse- och dödsår meddelas ej. Ibland förefaller det tveksamt, om författarens definition av vederbörandes verksamhet träffat helt rätt. Lizzie Carlsson kallas sålunda "medeltidshistoriker" i stället för rättshistoriker eller kulturhistoriker, och Gustaf Holmgren kallas "historiker", ehuru han var licentiat i arkeologi.

Hans Gillingstam

Släkten Cronhielm

Torsten Burgman: *Från svenska akademier till mexikanska slagfält. Ur familjen Cronhielms historia* (Arlöv 1993, 72 s.).

Lektor Torsten Burgman, som 1965 disputerade på en avhandling om Svensk opinion under rysk-japanska kriget 1904–1905, har senare publicerat skrifter om sin morbror Sixten Wigardt, sin mormors kusin Emil Heilborn och sin mormors stamfar Nils Hyltenius, adlad Silfverskiöld (se PHT 1991, s. 136, och 1992, s. 119). Nu har turen kommit till hans mormors mors släkt.

Bland källorna för denna bok märks nu i Riksarkivet befintliga familjehandlingar. Bland dem har särskilt intresse ägnats författarens mormors mors kusin sedermera majoren Carl Cronhielms (1837–1913) brev till sin mor från sitt deltagande i Napoleon III:s krig i Mexiko 1862–1863. Utdrag ur dessa brev (s. 44–67) jämte kommentarer (s. 39–43) fyller mer än en tredjedel av boken.

I övrigt söker Burgman sammanfatta och med noter ur arkiv och litteratur (källförteckning s. 36–37) komplettera de genealogiska och biografiska uppslagsböckernas uppgifter om släktens medlemmar. Boken är rikt illustrerad (bildförteckning s. 70–71) men saknar släkttavlor och personregister. En bibliografi över författarens skrifter meddelas på sista sidan, men den är ej fullständig (jfr Svensk historisk bibliografi 1961–1970). På omslagets baksida får man kortfattade biografiska uppgifter om honom.

Uppgiften (s. 9), att släktens moderanfader Jöran Persson, Erik XIV:s sekreterare, skulle ha blivit adlad, har på goda grunder betvivlats av professor Jan Eric Almquist i en uppsats i *Släkt och Hävd* 1964.

Hans Gillingstam

Allmogegenealogier från Rump-Dalarna

I denna tidskrift har jag från min modernebygd Rump-Dalarna (sydöstra Dalarna) dels kompletterat tidskriftsöversikten (PHT 1979, s. 183 f.), dels recenserat editionen av en bondedagbok (PHT 1988, s. 52).

Av de i PHT 1979 behandlade serierna har "Husby socken i Dalarna" i sitt sjunde häfte publicerat den därifrån bördige ämnesläraren Leif Olofssons i Säter arbete *Gårdsnamn och byar i Husby socken* (Hedemora 1982; 73 s., ill.). Efter de mikrofilmade kyrkoarkivalierna från åren 1653–1890 samt mantalslängder, skifteshandlingar och – ehuru sparsamt – domböcker har Olofsson sökt förklara gårdsnamnen, vilket lett till att i många fall gårdarnas historia och ägarlängder klarlagts. I en inledning (s. 5–11) har resultaten summerats och namnen klassificerats i naturnamn, kulturnamn, yrkesnamn, släktskapsnamn, soldatnamn, enkla och sammansatta mansnamn, kvinnonamn och övriga namn. Häftet avslutas med en bilaga om soldatrotarna i socknen (s. 68) samt alfabetiska register över byarna (s. 69) och över gårdsnamnen (s. 70–73).

Olofssons arbete har inspirerat f. d. avdelningsdirektören i Socialstyrelsen Siv Thorsell till ett ännu mer omfattande verk om Hedemora landsförsamling; hennes farfar tog liksom sina syskon sitt släktnamn efter Torsellsgården i Norshyttan i Vigges fjärding i nämnda församling (se Svenska släktkalendern 1992). Hennes arbete består av ett häfte för var och en av de fyra fjärdingar, i vilka denna socken av ålder varit uppdelad: *Gårdar och gårdsnamn i Vigges fjärding, Hedemora* (Hägersten 1987; 86 s. och 7 opag. släkttavlor), *Gårdar och gårdsnamn i Finsta fjärding, Hedemora* (Hägersten 1989; 84 s.), *Gårdar och gårdsnamn i Vika fjärding och Örängarna, Hedemora* (Hägersten 1989; 77 s.) och *Gårdar och gårdsnamn i Nås fjärding, Hedemora* (Hägersten 1990; 151 s. och en opag. karta).

Enligt de långa och innehållsrika inledningar, som finns i varje häfte, bygger verket på kyrkoböckerna fram t. o. m. husförhållslängden 1886–1897, mantalslängder 1634–1675, längderna för Älvsborgs lösen 1613 och domböckerna t. o. m. 1742. Målsättningen har varit att förklara gårdsnamnen och visa, hur långt tillbaka i tiden ägarfamiljens rötter i byn kan spåras och hur länge en släkt eller familj bodde i byn. Den förstnämnda målsättningen har resulterat i statistiska tabeller i inledningen till varje häfte med angivande av antalet namn i varje kategori och procentuträkningar. I inledningarna till de senare

häftena har tabeller i föregående häftens inledning upprepats, så att en summering för samtliga fjärdingar kunnat presteras i inledningen till sista häftet. Inom varje by har gårdarna nummerats med de nummer de har i husförhållslängden 1886–1897, och de gårdar, som då inte längre fanns kvar, har placerats sist i varje by. Byarna redovisas inte i bokstavsordning, och användningen av verket försvåras av att innehållsförteckningen i första häftet placerats mellan titelbladet och förordet men i de båda sista häftena närmast efter inledningen. I häftet om Finsta fjärding saknas innehållsförteckning, varför man måste leta sig fram med hjälp av inledningen, där dock ordningen mellan byarna ej är helt densamma som i redovisningen av de olika byarna.

Urvalet av uppgifter för varje gård har skett relativt subjektivt och oregelbundet, och författarinnan framhåller i förordet till första häftet, att hon "inte haft någon tanke på att prestera något fullständigt och helt perfekt". Resultatet av hennes forskarmödor är emellertid imponerande, och verket kan utan överdrift betecknas som en guldgruva för var och en som har rötter i eller genealogisk anknytning till Hedemora landsförsamling. Som bilaga till häftet om Vika fjärding har publicerats en antavla (s. 69–78) för författarinnan Hilda Olsson, född Fredriksson (1890–1961), som skrev under pseudonymen Kerstin Hed och biograferats i Svenskt biografiskt lexikon, band 28: häfte 137 (1993), s. 301–304.

I förordet till sista häftet får man den glädjande utfästelsen, att författarinnan "kommer att fortsätta arbetet". Det är därför angeläget att framhålla behovet av ett gemensamt personregister till de fyra häftena. En annan brist är att hon inte utnyttjat de i tingsrättens arkiv föreliggande fastighetsböcker, som började läggas upp 1875. De innehåller de dåvarande ägarnas namn och åtkomstdata liksom även deras fångsmäns. Eftersom man enligt en författning från 1805 måste uppvisa lagfart för att få sälja jord, kan forskaren med utgångspunkt i de åtkomstdata, som meddelas i fastighetsböckerna, tränga bakåt i lagfartsprotokollen långt upp i 1700-talet (se Släkt och hävd 1982, s. 11 f.). Jag hade stor hjälp av denna sökväg, då jag i Släkt och hävd 1971 genealogiskt behandlade gårdarna i byn Vad i Söderbärke.

Fastighetsböckerna tycks inte heller ha använts för de stora utredningar ingenjör Arne Sohlström presterat. Den enda av dem som kommit med i Svensk bokförteckning är *Byn Knutsbo i Grytnäs socken* (HT-tryck Väs-

terås 1987; 275 s.), men han har i stencil också publicerat *Bergsmansbyn Halvarsbening i Norberg. Några data om bergsmännen fram till 1700-talet* (Västerås 1979; 20 s.) och *Byn Garphyttan i Grytnäs socken* (Västerås 1989; 54 s.).

Boken om Knutsbo är en sammanställning av källreferat, mestadels återgående på domböcker men även på bouppteckningar, dödböcker, lantmäteriarxivet i Falun och handlingar i enskild ägo. Författarens slutsatser av de meddelade källreferaten presenteras i form av släkttavlor för tiden fram till 1600-

talet (s. 7), tiden från 1600-talets mitt (s. 11), Knutsbo nr 1 "Matses" (s. 61), Knutsbo nr 2 "Myrby" (s. 91), Knutsbo nr 3 "Iljas" (s. 111), Knutsbo nr 4 "Jönses" (s. 161), Knutsbo nr 5 "Sammils" (s. 185) och Knutsbo nr 6 "Erkis" (s. 253; i innehållsförteckningen s. 3 står med orätt "263"). Ett överväldigande rikt material har på detta sätt presenterats, men det är en forskningsuppgift att därur sälla fram det väsentligaste utöver de nämnda släkttavlorna. Ett personregister skulle ha varit till god hjälp.

Hans Gillingstam

Tidskriftsöversikt

Arbetshistoria. Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 1992. Tidskriften hugfäster ARAB:s 90-årsjubileum bl. a. genom att återge samtal med några av institutionens ledande personligheter, däribland arkivets skapare Oscar Borge. Intervjun med Borge, gjord för radion av Ture Nerman 1937, har sammanställts av Klaus Misgeld. Tage Lindbom, arkivets chef 1938–65, har intervjuats av Eva Karlsson.

Bokvännen 1992. Allan Ranius skriver om den originelle överläkaren och boksamlaren Gustaf Brun (1886–1958), som var särskilt intresserad av medeltida handskrifter och inkunabler.

Elbogen. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1992. Helge Andersson framlägger en väldokumenterad studie av nämndemannen Anders Matsson från Husie socken, riksdagsman i bondeståndet från 1760 till 1779 och ståndets talman 1778/79. – Emil Nordström var präst i S:t Petri församling i Malmö 1916–57, de sista åren som kyrkoherde. Han biografieras av Lennart Sellberg, som understriker hans intresse för arbetet bland ungdomen.

Fataburen 1992 har temat ”Leka för livet”. Personhistorisk inriktning har Roger de Robelins diskussion av Gustav III:s barndom och leksaker.

Från Gästrikland 1989–1990 (tr. 1992). Kjell Hertzman skriver om sågar i Gästrikland under 1500-talet och meddelar vissa biografiska uppgifter om sågare och byggmästare vid sågen i Testebo, Hille socken. – Rektorerne vid Gävle trivialskola Jonas Phragmenius och Christoffer Aurivillius förde 1679–82 en dagbok, varur utdrag meddelas av Alf Uddholm, som också kommenterar texten. – Till Torsåkers bergslag i Gästrikland kom de första vallonerna omkring år 1650. Ingvar Dandanevell skriver om dem, bland vilka märktes myntmästaren Isak Kock, adlad Cronström. – Arkiatern Sven Bröms (1612–93) var från

1670-talet brukspatron i norra Gästrikland. Lars-Gösta Wiman presenterar honom och hans släkt. Det begravningstal med många biografiska uppgifter, som hölls över honom, återges i en av Josef Bidner och Alf Uddholm moderniserad språkdräkt.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1992. Ludvig Kollberg diskuterar Göingehövdingen Svend Paulsens eventuella härstamning från Vilshärad i nuvarande Halmstads kommun. – Konstnären Alfred Andersson (1848–1906) presenteras av Per-Eric Eking. – Kurt Andréasson skriver om skomakaren Karl Andersson (1859–1942), kallad ”Älvasjöskomakaren”. – Nils-Emil Lundqvist meddelar att en insamling av personuppgifter om skutskeppare i Halmstad med omnejd igångsatts. – Hundraårsdagen av författaren Sigfrid Lindströms födelse inföll den 19 april 1892. Han behandlas i uppsatser av Rune Gunnarsson och Eric Rasmusson.

Gamla Hvitfeldtares årsbok 1992. Minnet av docenten Urban Ohlander (1901–92) tecknas av Gunnar Olsson och Gunnar Andréasson. Kortare nekrologer ägnas bl. a. lektor Alvin Isberg. – Andra avsnittet av läroverksadjunkten Verner Enbloms skolminnen från 1880-talet återges. – Skolminnen från 1900-talets första hälft meddelas i uppsatser av Olle Nystedt, Ingemar Glemme, C. G. Ekstedt och Nils Hentmark.

Genos 1992. Bland de svenskspråkiga uppsatserna finns Georg Luthers om släkten Hollender Ridder, vars stamfar var Hans Hollender, under några månader 1642 borgmästare i Ekenäs. – I Finland finns flera släkter Buske–Busk–Buscherus. Kristian Stockmann utreder ursprunget för en av dem. Andra utredningar gäller släkten Sjöholm–Sysikaski från Pernå (Ingeborg Dyhr Sylvén) och Olsbo, ursprungligen från Bottnaryds socken i Småland (Leo Nyholm). – Love Kurtén diskuterar problem rörande astronomiprofessorn och astrologen Sigfrid Aronus Forsius (d. 1624). – Christopher von Warnstedt orien-

terar om släkten Lichten med utgångspunkt i anteckningar av Elisabeth Lichten (1633–78).

Hellenika 1993:1 ägnas svenska minnen och märken i Athen. Anders Sundberg skriver om svenska gravar på den protestantiska kyrkogården i Athen. – Eva Marling och Åke Åkerström skriver om Carl Peter von Heidenstam (1792–1878) och hans ättlingar i den levantinska grenen av ätten.

Historisk tidskrift 1992. Fabian Persson belyser klientskapet villkor under 1600-talet genom en studie av den föga lyckosamme guvernementsfiskalen Israel Schultz (d. 1670), en tid klient hos M. G. De la Gardie. – Lars Hiertas döttrar Anna Hierta-Retzius (1841–1924) och Ebba Lind af Hageby (1840–1908) var länge majoritetsaktieägare i Liljeholmens stearinfabrik. Kerstin Norlander studerar hur de använde – och inte använde – sitt ägarinflytande. – Christina Carlsson Wetterberg skriver om författarinnan Frida Stéenhoff och sekelskiftets kvinno-
rörelse.

Historisk tidskrift för Finland 1992. Kurt Ågrens studie av släktkonstellationer i riksrådet under 1600-talets första hälft (Scandinavian Journal of History 1976) får en efterföljare i Raimo Savolainens undersökning av släktnätverk inom Finlands senat 1809–1870; förtätningen av släktkretsarna kulminerade på 1860-talet.

Jämten 1992 innehåller ett rikt personhistoriskt material. Skulptören Emil Näsvall (1908–65) från Härjedalen och hans konst dokumenteras i text och bild av Lars-Göran Stenvall. – Eivind Torp skriver om Johan Tiréns (1853–1911) måleri som en del av ”kulturkampen” mellan samer och markägare i Härjedalen; Tirén tog ställning för samerna. – Amalie Huczskowskis (1883–1965) far var polsk fotograf. Själv var hon verksam i yrket 1898–1917, främst i Järpen och Trångsviken. Catarina Lundström berättar om hennes verk och förtecknar kvinnliga fotografer verksamma i Jämtland före 1930. – Torsten Jonsson porträtterar äventyraren, fjällräddaren och romanförfattaren Aksel Lindström och pläderar för bildandet av ett sällskap för att sprida kunskap om hans författargärning. – Smedfamiljen Hult och Hult Smide behandlas av Olle Wibom. – Erik J. Bergström skriver om kyrkokonstnärer i Svegs socken under 1700-talet.

Jämten 1993 är redigerad av Sten Rentzhog och präglas som sig bör av Den svenska historiens år. – Sven Schylberg berättar om landsprosten Erik Andersson i Oviken (d. 1563), ”Jämtlands reformator”. – Jan Lindgren framlägger sina rön om generalen Carl Gustaf Armfelt och hans dödsmarsch över fjället nyåret 1719. – Nils Larson i Tullus, Näskotts socken, var bondeståndets talman vid de två sista ständsriksdagarna, 1862/63 och 1865/66, samt riksdagsman i andra kammaren 1867–78 och 1887. Han porträtteras av Mats Rolén.

Järfälla kyrkliga samfällighet publicerar f. d. riksdagsledamoten Lars Gustafsson j:r:s kulturhistoriska undersökning ”Gravar på Järfälla kyrkogård” (1993). Av kyrkogårdens ca. 2000 gravar har Gustafsson valt ut ett drygt hundratal, vilka representerar personer från skilda delar av kommunen, med olika yrken och samhällsställning. Dessa personer biograferas; sammantagna ger levnadsteckningarna en bild ur personhistoriskt perspektiv av Järfällas utveckling under 1800- och 1900-talen.

Karolinska förbundets årsbok 1992. Christina Sjöblad diskuterar kvinnors levnadsanteckningar under 1600-talet och utvecklingen mot 1700-talets kvinnliga dagboksform. – Kjell Å. Modéer skriver om det militära rättsväsendets funktionärer under det karolinska enväldet. – Sedermera riksrådet, fältmarskalken och greven Erik Sparre gjorde 1681–83 en engelsk resa; den studeras av Axel Norberg. – Debatten om beslutet att föra den svenska hären över Stora Bält 1658 och om Erik Dahlberghs roll därvid vidareförs av Arne Stade.

Kulturen 1992 utgörs huvudsakligen av Nils-Arvid Bringéus’ biografi ”Karlin och Kulturen”. Georg J:son Karlin (1859–1939), var initiativtagare till Kulturhistoriska museet i Lund och museets chef till 1933. Han inledde också de stadshistoriska grävningarna i Lund, skapade en konstslöjdskola och räddade den gamla gårdsmiljön i Östarp vid Romeleåsen. Bringéus tecknar en ingående bild av den särpräglade personen Karlin och hans livsverk. Till biografien ansluter en bibliografi över Karlins författarskap, sammanställd av Margareta Tellenbach.

Kulturen 1993 har bröllopet som tema. Av personhistoriskt intresse är Britta Hammars uppsats om det korta äktenskapet mellan Kulturens grundare Georg J:son Karlin och hans tidigt avlidna hustru Anna, f. Forsell.

Kyrkohistorisk årskrift 1992. Torgny Bohlin slutför sin studie av faderns, biskop Torsten Bohlin, andliga utveckling. — Ragnar Norrman redovisar de promoverade vid de 226 teologie doktorspromotionerna vid Uppsala universitet 1968–92 och vidareför därmed äldre förteckningar. — År 1568 var en fjärdedel av böckerna i Erik XIV:s bibliotek kalviniska, medan en annan fjärdedel var skrifter av Melancthon. Gösta Carleberg studerar reformert litteratur i kungens och hans livläkare Benedictus Olais boksamlingar.

Lychnos 1992. Pär Eliasson diskuterar svenska studenters utrikes studieresor från 1200-talet till sekelskiftet 1800, deras inriktning och orsaker, med stöd i bl. a. Christian Callmers studentmatriklar (två av dem utg. i PHT 1976 och 1988). — Marco Beretta ederar ett brev från Antoine Lavoisier till Louis Bernard Guyton de Morveau 1781 med kommentarer till den senares franska översättning av Torbern Bergmans *Opuscula physica et chemica*. — Tre sagor, skrivna 1906 och i brevform utväxlade mellan sedermera nobelpristagaren The Svedberg och hans första hustru, läkaren Andrea Andreen, är privata till sin natur men speglar samtida strömningar; de framläggs och kommenteras av Anders Lundgren.

Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift 1992. I en artikel av Knut-Olof Falk och Dagmar Falk diskuteras betydelsen av binamnet Slemme eller Slema, som bars av Olof Sköt-konungs son Emund.

Sancte Christophers gilles chrønica XXXVII 1993. Sten G. Lindberg skriver om det äldre bokbeståndet i Kalmar stifts- och gymnasiebibliotek. Många böcker härrör från matematiklektorerna Petrus Frigelius (1708–91), hans son Anders (1746–1828) samt Anders Wijkström (1726–63). — Köpingarna i Kalmarbygden och på Öland behandlas översiktligt av Liss-Eric Björkman. — Kristoffer Strümpel redogör för innevånarna i Wahlbomska gården i Kalmar sedan 1661; gården har fått sitt namn av konstnären professor Carl Wahlbom (1810–58). — Kungl. rådet greve Erik Dahlbergh besökte enligt sin dagbok Kalmar 16 gånger under åren 1644–92; Bertil Brisman berättar därom. — Oloph Bexell förtecknar Liss-Eric Björkmans tryckta skrifter 1939–93, varav många behandlar småländsk kultur- och personhistoria.

Scandia 1992 innehåller Jörgen Weibulls nekrolog över sin far, professor Curt Weibull.

Rolf Torstendahl skriver om de inblickar Curt Weibull gett honom i samarbetet mellan bröderna Curt och Lauritz Weibull.

Scandinavian Economic History Review 1992. Carl-Axel Olsson diskuterar Eli F. Heckschers strävanden att skapa en metodologisk och teoretisk grund för en syntes av ekonomisk teori och ekonomisk historia. — Heckschers syn på s. k. naturliga monopol och den nutida synen på dessa, särskilt efter de senaste årens omvärdering, behandlas av Benny Carlson.

Scandinavian Journal of History 1992. Helene Carlbäck-Isotalo diskuterar forskningsläget i fallet Raoul Wallenberg efter öppnandet av sovjetiska arkiv.

Sjuhundrabygden 1992. Ulla Othén skriver om sina år som lärare i Rimbo 1946–88. — Hans Gillingstam kompletterar sina tidigare forskning (bl. a. i PHT 1947) om Mörby och dess ägare från 1387. Främst utreds problem under tiden fram till Arvid Horns förvärv av egendomen 1728. — Edgron Lidmans (1895–1984) berättelse om sin tid som skjutspojke hos den siste gästgivaren i Rimbo återges.

Släkten ... 1 (1992) är första delen i Sveriges släktforskarförbunds nya publikationsserie. I volymen presenteras släkterna Bergquist från Forsa och Ålshults bruk (Henrik Bramsjö), Hoyer (Höyer) från Tyskland (Rune Kjellander), Hult, en värmländsk smedsläkt (Björn Edman), Kjellander och Jennebo från Korsberga (Rune Kjellander) samt Pilo, med släktgrenen Elvin (Ted Rosvall). Boken är försedd med person-, socken- och yrkesregister.

Släkt och hävd 1992. I det rikhaltiga innehållet märks bl. a. Hans Gillingstams uppföljning av sin debatt i Scandia med arkeologen Ola Kylberg ang. möjligheten att av skelettmaterial dra vissa genealogiska slutsatser. — Per-Axel Wiktorsson beskriver och exemplifierar en ny metod att läsa skadad, eller för ögat t. o. m. utplånad, text. — Släkten Liljevalchs stammoders, Ingegärd Svendsdotter, släktskapsförhållanden belyses av Stig Östenon. — Bertil I. W. Kjelldorff skriver om tidiga led av vallonsläkten Bonnevier, med säkerhet känd i Sverige sedan 1624. — Ryttmästaren Johan Håkansson (d. 1682) var stamfar för släkten Trolle i Björkö socken. Göran Sparlöf framlägger sina rön om ryttmästaren och hans släkt. — Urban Sikeborg

redovisar omfattande forskning om överste arklämästaren, lagmannen m. m. Anders Sigfridsson (Rålamb) (1527–81) och hans hälsingska släktkrets. — Skogvaktaren Mickel Jönsson i Tenhult slog med ett bondeuppbåd från Tveta härad en dansk styrka på flykten 1612. Per Stille skriver om honom, hans barn och barnbarn. — Konstnären Carl Fredrik Hills anor utreds av Stig Östenson. — Fullständiga person- och innehållsregister till tidskriftens årgångar 1986–89 har utkommit.

Swedish American Genealogist 1992 innehåller bl. a. Birger Janssons artikel om svenska och norske vicekonsuln i Austin, Texas, Swante Palm (1815–99), ihågkommen för sin boksamling. — Peter Stebbins Craig meddelar tillägg och rättelser till sina artiklar om svenskarna vid Delaware enligt 1693 års folkräkning. Craigs undersökningar har nu sammanfattats i boken "The 1693 Census of the Swedes on the Delaware. Family Histories of the Swedish Lutheran Church Members Residing in Pennsylvania, Delaware, West New Jersey and Cecil County, Maryland, 1638–1693" (1693). — Gustave Anjou (d. 1942) var en av Förenta staternas mest ökända genealogiska förfalskare. Gordon L. Remington visar att han förfalskade också sin egen bakgrund; hans verkliga namn var Gustaf Ludvig Ljungberg, född i Stockholm 1863.

Tvärnsnitt 1992 återger i förkortat skick den sovjetiske författaren Ilja Ehrenburgs reseinttryck från Sverige, ursprungligen publicerade 1930–31 i tidskriften *Fönstret*.

Västgöta-Dal. En årsbok från Älvsborgs läns-museum 1993. Peter Johansson skriver om Forstenasläkten och dess mest kände medlem, fältmarskalken Lennart Torstenson. — Karl-Henrik Suneson porträtterar Jonas Alströmer. — Sven Erikson (1801–1866) grundade 1834 landets första mekaniska bomullsväverier i Rydboholm nära Borås. Christer Ahlberger tar honom som exempel i en diskussion av de tidiga industrialisternas psykologiska drivkrafter. — Flera medlemmar av släkten Wærn, med ekonomisk bas dels i dalsländska bruk, dels i ett handelshus i Göteborg, spelade en framträdande roll i 1800-talets svenska näringsliv. Jan Kuuse diskuterar de insatser som gjordes av bl. a. de båda Carl Fredrik Wærn, den äldre (1787–1858) och den yngre (1819–1899). — Kanal- och järnvägsbyggaren Nils Ericsons insatser i moderniseringen av vårt land diskuteras av Per Hultqvist. Han menar att Ericson snarare tillhör slutet av en äldre epok än han visar vägen in i ett industrialiserat Sverige. — Nils Ericsons självbiografi, stadgeenligt inlämnad till Vetenskapsakademien sedan han 1845 invalts i denna, utges med inledning av Carl-Otto von Sydow. — Sam Lindström berättar om generaldirektör Vilhelm Hansen (1862–1929), kanal- och kraftverksbyggare.

Österbotten. Svensk-österbottniska samfundets årsbok 1992. Nils-Erik Nykvist skriver om Sällskapet Svenska odlingens befrämjare i Vasa 1892–1992.

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1993

Personhistoriska samfundets årsmöte ägde rum tisdagen den 25 maj 1993 i Krigsarkivet. På revisorernas förslag beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1992 års förvaltning.

Till samfundets ordförande omvaldes docent Arne Losman. Till styrelseledamöter omvaldes fil. dr Björn Asker, docent Göran Dahlbäck, fil. dr Lars Ericson, fil. dr Ulla Johanson, f.d. överbibliotekarien Åke Lilliestam, f.d. riddarhusgenealogen Pontus Möller och fil. dr Barbro Schaffer. Till ny ledamot av styrelsen efter chefsjurist Nils Wedborn, som undanbett sig omval, valdes fil. dr Björn Gäfvert.

Som tredje medlem i redaktionsutskottet för Personhistorisk tidskrift, vari samfundets ordförande och sekreterare är självskrivna, omvaldes Göran Dahlbäck.

Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes fil. lic. Lars-Olof Skoglund.

Efter årsmötet talade chefsintendent Ulf G. Johnsson över ämnet Statens porträttsamling på Gripsholm.

Vid styrelsens konstituerande sammanträde samma dag omvaldes Björn Asker till samfundets sekreterare medan Björn Gäfvert valdes till dess skattmästare.

Förkortningslista

AOSB	Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling
ARAB	Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungl. biblioteket
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SKM	Statens konstmuseer
SPA	Svenska porträttarkivet
SRAP	Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VLT	Vestmanlands Läns Tidning

Personregister

- Aarnseth, Fredrik Olsen, lantbrukare, riksdagsman, 76 f.
Adlerbeth, Gudmund Göran, frih., statsråd, skald, 92, 94
Adolf Fredrik, konung, 117
Agorelius, Olof, kyrkoherde, 47
Ahlgren, Carl, rådmän, 60
Albrekt av Mecklenburg, konung, 6, 37
Alfvén, Hugo, tonsättare, 143
Algot Magnusson, se Sture
Almquist, Helge, riksarkivarie, 108
—, Johan Axel, arkivråd, 109
Alnoor, Abraham, fabrikör, 54
Alströmer, Jonas, fabrikör, 127, 161
Altman, Sidney, am. prof., 150
Anders Hemingsson, 107
— Jakobsson, se Banér
— Sigfridsson, se Rålamb
Andersson, Alfred, konstnär, 158
—, Elfrida, se La Duron
—, Ivar, arbetare, berättare, 130 ff.
—, Karl, skomakare, 158
Andreen, Andrea, läkare, 160
Andrews, Thomas G., sv.-am. köpman, 128
Anjou, Gustave, se Ljungberg, Gustaf Ludvig
Anna Andersdotter, se Banér
— Andersdotter, köpmansdotter, 108
Anund Hemmingsson, se Likvidsönernas ätt
Aparie, Hans Reinhold, fabrikör, riksdagsman, 57, 61
Arbien, Erik, 47
Arfvidsson, Ulrika, spåkvinna, 92
Armfelt, Carl Gustaf, frih., general, 116, 159
—, Gustaf Mauritz, frih., general, fi.-ry. greve o. generalguvernör, 81, 84, 90, 92, 95 ff., 100
Arndt, Ernst Moritz, ty. prof., 23
Arwidsson, Adolph Iwar, bibliotekarie, 68 ff.
Ascheberg, Rutger von, greve, kungl. råd, 8
Asp, Pehr Olof von, minister, 91
Assarson, Vilhelm, envoyé, 151
Atterbom, Per Daniel Amadeus, prof., skald, 121, 154
August II, polsk konung, sachs. kurfurste, 116
Aulévillie, Peter, borgmästare, talman, 54
Aurivillius, Christoffer, rektor, 158
—, Magnus, superintendent, 110
Avery, Oswald, kanad.-am. prof., 149
- Bagge, Laurentz, rådmän, riksdagsman, 49 f.
—, Peter Samuelsson, köpman, riksdagsman, 19
Balck, Maria, 54
Baltzer, Fridrich Bernhard, köpman, 50
—, Jacob Friedrich Bernhard, 50
—, Jurgen Niclas, kapten, 50
—, regeringsrådinnna, 50
- (Banér), Anders Jakobsson, väpnare, 104
—, Anna Andersdotter, 104
Barck, grevinna, 52
Barclay, Alexander, köpman, 23
Barnekow, Ragnar, greve, godsäg., riksdagsman, 76
—, Wolmar, frih., sv.-am. prof., 129
Beckmann, Johann, ty. prof., 43
Behrens, Conrad, sångare, 129
Belfrage, Ebba Elisabeth, 48
—, Hans Jacob, löjtnant, 48
Bellman, Carl Michael, tit. hovsekr., skald, 44
Below, Bernhard, läkare, 39
Benedicks, Bernhard, bruksäg., riksdagsman, 79
—, Gustaf, bruksäg., riksdagsman, 79 f.
Benedictus Olai, läkare, 160
Bengt Arentsson, se Örnflycht
— Karlsson, se sparre över blad
— Magnusson, se Folkungaättens lagmansgren
Berck, Anna von, 50
—, kornett, 52
Berckner, fru, 52
Berg, Erik, dir., 146
—, Paul, am. prof., 149 f.
—, Tor, förste arkivarie, 108
Bergegren, Anna Cajsa, 134
—, Carolina, 132
—, Hinke, agitator, 132 ff.
Bergelin, Jacob, kofferdisjömän, 68
Berglund, Sten, folkskollärare, riksdagsman, 138
Bergman, Torbern, prof., 160
Bergmansson, J., grosshandlare, 66, 68
Bergquist, släkt, 160
Bergson, Henri, fra. prof., 147
Bergstedt, Carl Fredrik, brukspatron, riksdagsman, 123
Berzelius, Jöns Jacob, frih., prof., 122, 149, 151
Beskow, Bernhard von, frih., akademisekr., 154
—, Gustaf, hovpredikant, 111
(Bielke), Nils Dannes, riddare, 105
—, Nils Turesson, drots, 105
Bildt, Carl, statsminister, 152
Billing, Lorens, 52
Birger jarl, 106
— Olofsson, se Låssa-ätten
— Persson, se Finstaätten
Birgitta Birgersdotter, se Finstaätten
Björkman, Liss-Eric, lagman, 160
Björling, Johan, folkskollärare, riksdagsman, 138
—, Jussi, sångare, 130
—, Rolf, sångare, 130
Björn Jönsson, se Pukehorn
— Olofsson, 103
— Pedersson, se Bååt
Blomquist, Ragnar, försäkringsdir., 125
Bo Bosson, se Natt och Dag

- Bohlin, Sinikka, hemspråkslärare, riksdagsledamot, 73
 —, Torsten, biskop, 141, 160
 Bohm, Gustaf Fredrik, 69
 Boltenhagen, Gerhard, kirurg, 41
 Bonde, Brita, fru, 60
 (Bonde), Karl Knutsson, konung, 103 f.
 —, Magdalena Karlsdotter, 103
 Bonnevier, släkt, 160
 Boose, Jan Herman, nederl. köpman, 51
 Borge, Oscar, arkivföreståndare, riksdagsman, 158
 Borås, Per Larsson, 47
 Boström, Lena, sekr., riksdagsledamot, 73
 Boufflers, Marie Charlotte Hippolyte de, fra. grevinna, 82, 84
 Bouillé, François Claude Amour de, markis, fra. general, 83, 88, 93
 Bramstorp, se Pehrsson-Bramstorp
 Brandell (Brandel), släkt, 44
 —, Anna Maria, 54
 —, Anna Rosina, 54
 —, Carl Christian, köpman, 54
 —, Christoffer, körsnär, 54
 —, Daniel, kontorist, 54
 —, Elias, brukspatron, 54, 61
 —, Elias, köpman, 46, 48 f., 51, 53 ff.
 —, Friedrich, 54
 —, Gottfrid, köpman, 53 f.
 —, Hans, assessor, 54
 —, Hans, körsnärsålderman, 54
 —, Johan Antoni, körsnär, 54
 —, Juliana, 51, 53
 —, Margareta, 54
 —, Samuel, 54
 Brandin, Sara Petersdotter, 47
 Branting, Hjalmar, statsminister, 133 f.
 Braunschweig, hertigen av, se Karl Wilhelm Ferdinand
 Bremer, Fredrika, förf., 121
 Breteuil, Louis Charles Auguste Le Tonnelier de, baron, fra. minister, 87, 99 f.
 Bring, Ebbe Gustaf, biskop, 123
 Brinkman, Carl Gustaf von, skald, 154
 Brun, Gustaf, överläkare, 158
 Brunek, Erik Hansson, målare, 113
 Bruns, Berend, ty. köpman, 51
 Brändström, Elsa, hjälparbetare, 155
 Bröms, Sven, arkiater, brukspatron, 158
 Bush, George, am. president, 153
 Busk, släkter, 49, 158
 —, Nicolaus, komminister, 61
 Buske, finl. släkt, 158
 Buscherus, finl. släkt, 158
 (Bååt), Björn Pedersson, riksråd, 103
 —, Peder Erlandsson, riksråd, 103
 Bäck, Carl G., 69
 Bäckman, Johan, försäkringsdir., 125

 Calvin, Jean, schw. reformator, 26 f.
 Campbell, Colin, dir., 19, 22
 — of Argyll, George, köpman, 19 f.
 Capone, Alphonse, gangsterledare, 131
 Carl XVI Gustaf, konung, 109, 155
 Carlsson, Fredrik Ferdinand, prof., statsråd, 123
 Carlsson, Lizzie, hedersdr, 155
 Carnegie, släkt, 24
 —, David, köpman, 21, 23
 —, George, köpman, 21
 —, Hans, köpman, 17
 Cavallie, James, förste arkivarie, 108
 Cech, Thomas R., am. prof., 150
 Cecilia Pedersdotter, 107
 Cederlöf, kapten, 60
 Chagraff, Erwin, 149
 Chalmers, James, köpman, 21
 —, William, dir., 20 f.
 Chambers, William, köpman, 21
 Charles, se Karl
 Chomsky, Noam, am. prof., 148
 Chrapovitskij, Alexander, ry. ämbetsman, 96
 Chrichton, Laurentz, ty. köpman, 58
 Christian X, da. konung, 13
 Christiernin, släkt, 48
 —, Adolph Adolphsson, brukspatron, 58
 Christierson, Adolf, dir., riksdagsman, 77
 Chrustjev, Nikita, sov. generalsekr., 152
 Clausewitz, Carl von, preuss. generalmajor, 116
 Coch, Anna, 51
 Coopman, Anna Hansdotter, 49
 —, Anna Magdalena, 50
 —, Hans, borgmästare, 50
 —, Hans Hansson, superkargör, 49
 —, Jacob Hansson, hovmästare, 52
 —, Maria, 50
 Creyck, släkt, 17
 Crick, Francis, britt. prof., 149
 Cromwell, Oliver, britt. lordprotektor, 17 f.
 Croneborg, Wilhelm, disponent, riksdagsman, 76
 Croner, Fritz, ty.-sv. tit. prof., 2
 Cronhielm, släkt, 155
 —, Carl, major, 155
 Cronström, Isak, kammarråd, 158
 Crosland, Anthony, britt. utrikesminister, 149
 Cullberg, John, biskop, 139

 Dahlbergh, Erik, greve, kungl. råd, 114 f., 159 f.
 Dalin, Olof von, hovkansler, förf., 118
 Danielsson, Axel, red., 133 f.
 —, Gustaf, missionär, 155
 Dannes, Nils, se Bielke
 Davidsson, Åke, förste bibliotekarie, tit. prof., 151
 De Besche, Wellam, finans- och industriman, 4, 25 f., 29 f., 32
 De Geer, släkt, 6, 32
 —, Louis, finans- och industriman, 4, 25 ff.
 —, Louis, de Gaillarmont, nederl. bankir, köpman, 25 f.
 —, Maria, 26
 De la Gardie, Jakob, greve, riksmarsk, 34
 —, Magnus Gabriel, greve, rikskansler, 159
 —, grevinna, 52
 De Wijk, Wellam, myntföreståndare, 28 f.
 —, Wellam Wellamsson, 28
 Delblanc, Sven, förf., tit. prof., 10
 Dickson, släkt, 24
 —, James, köpman, 23
 —, Robert, köpman 23
 Dohna, Carl August, greve, generalmajor, 60
 Donner, Jochim, köpman, 60
 Douglas, släkt, 9
 —, Ludvig, greve, riksmarskalk, 76

- Dubois, Gottfrid, guldarbetare, 60
 Du Rietz, Grégoire François, läkare, 39
 Duwall, släkt, 9
 Dybeck, Richard, fornforskare, 124

 Eberhard, ryttmästare, 60
 Eckerberg, Per, landshöv., 146 f.
 —, Per Johan, advokat, 147
 Edenman, Ragnar, statsråd, landshöv., 155
 Eek, Lars, assistent, 54, 60
 —, Petter, husgerådsmästare, 48, 60 f.
 Egeberg, Christian, no. läkare, 122
 Ehrenborg, Betty, se Posse
 Ehrenburg, Ilja, sov. förf., 161
 Ehrenström, Johan Albrecht, finl. statsråd, senator,
 89
 Ehrenfalck, Carl Leonard, assessor, 58
 Einhorn, Jerzy, prof., riksdagsledamot, 73
 Ekbohm, Pehr, kontorsskrivare, 68
 Ekebohm, Jakob, justitieborgmästare, 60
 Ekerooth, släkt, 48
 Ekmarck, Brita, 55
 Elin Königsdotter, 108
 Elmgren, John, prof., 147 ff.
 (Elofssönernas ätt), Johan Elofsson, 105
 Elvin, släkt, 160
 Emund Slemme, konung, 160
 Enblom, Verner, läroverksadjunkt, 158
 Eneman, Mikael, prof., 110
 Eneroth, Olof, trädgårdsföreståndare, 121
 Engelbrekt Engelbrektsson, hövitsman, 6
 Englund, Peter, fil. dr, förf., 115, 137
 Ericson, Nils, frih., chef för statens järnvägsbyggnader,
 161
 Erik av Pommern, konung, 6, 37
 — XIV, konung, 8, 106 ff., 160
 — Andersson, landsprost, 159
 — Karlsson, se Vasa
 — Larsson, se stjärna
 — Magnusson, hertig, 103
 — Magnusson, konung, 103, 105
 — Persson, bonde, 114
 Eriksson, Sven, fabrikör, 161
 Eriksson, Nancy, sjuksköterska, riksdagsledamot,
 76
 Erlander, Tage, statsminister, 8, 139, 146, 152
 Erskine, Thomas, köpman, 21
 Esch, Björn von der, ekon. dr, riksdagsledamots-
 ers., 73
 Ewerlöf, Waldemar, överste, riksdagsman, 76
 Exner, Lahja, textilarbetare, riksdagsledamot, 73

 Fabricia, Karin, hustru, 47
 Fahlbeck, Pontus, prof., riksdagsman, 136 f.
 Fahlborg, Anders, 60
 Fahlstedt, Carl, major, 66
 Falck, Pehr, rådman, 54
 Farup, William, godsäg., riksdagsman, 77
 Felén, J. G., fältkamrer, 66
 Fersen, Axel von, d.y., greve, riksmarskalk, 85,
 87 ff., 99
 Fieandt, Otto Magnus von, överstelöjt., 66
 Filip Finvidsson, se Rumby-ätten
 Finlay, Robert, köpman, 58
 (Finstaätten), Birger Persson, 105
 —, Birgitta Birgersdotter, helgon, 105

 Fischer, Elis, försäkringsdir., riksdagsman, 125
 Fleming, Herman, frih., 52
 Florell, Ernst, konstnär, 120
 (Folkungäättens lagmansgren), Bengt Magnusson,
 lagman, 105
 Forbes, släkter, 9
 Forsgren, Berndt Gustaf, grosshandlare, 69
 Forsius, Sigfrid Aronius, prof., 158
 Forsten, Elisabeth, 58
 Forstenasläkten, 161
 Franc, Ulric Gustaf, överpostdir., 84
 Frankenberg, Evert, byrådir., riksdagsman, 76
 Franklin, Rosalind, britt. kemist, 149
 Fredrik I, konung, 52, 116 f.
 — II, preuss. konung, 100, 116
 Frigelius, Anders, lektor, 160
 —, Petrus, lektor, 160
 From, släkt, 48
 Frumerie, Johan, bergsfogde, 47
 Fryxell, Anders, prost, tit. prof., 123, 137
 Fränckel, Eduard, grosshandlare, riksdagsman,
 79 f.
 Fröberg, Petter, bruksbokhållare, 47
 Fuchs, Herman, barberarålderman, 39
 Fugger, ty. släkt, handelshus, 27
 Funck, Ester Catharina, 48
 Föhrman, Johan Christopher, 52

 Galvez, spa. diplomat, 97
 Garpe, Ingemar, chefred., 140
 Gauffin, släkter, 4
 Gausson, Jacques de, chevalier, fra. chargé d'affai-
 res, 83, 94
 Geijer, Agnes, se Hamilton
 Gent, Maria van, 48
 Georg I, britt. konung, 18
 Gerard, Adrienne, 26
 —, Steven, nederl. köpman, 26
 Gercken, Johan, 50
 Gibson, släkt, 24
 —, Jimmy, disponent, riksdagsman, 78 f.
 —, William, disponent, riksdagsman, 78 f.
 Gilljam, släkter, 4
 Göding, Anders, rådman, 60
 —, Margareta, 51
 Gjörwell, Carl Christoffer, vice bibliotekarie, publi-
 cist, 22
 Glock, Johan, notarie, 60
 Gordon of Glenbucket, John, 19
 Gothenius, Johannes, lektor, 21
 Graham, James, marquis of Montrose, 17
 Gralin, Maria, 61
 Gramsdorf, Catharina, 60
 Gren, Måns Ivarsson, riksråd, 104
 Grevesmühl, Carl Hindrich, köpman, 52
 Grill, släkt, 44, 51, 57 f.
 —, Abraham, köpman, 56
 —, Claes, köpman, 51 f.
 Grimberg, Carl, fil. dr, förf., 137 f.
 Grimm, Friedrich Melchior, baron, ty. publicist, 92
 Gripstedt, August, frih., statsråd, 76
 Grünewald, släkt, 6
 Gröning, Christofer, ty. köpman, 58
 Gummerus, Henrik Johan, kyrkoherde, 65 f., 111
 Gustafsson, Göran, dir., 155
 Gustav I, konung, 7, 28, 106 f., 110

- Gustav II Adolf, konung, 16, 31, 38
 – III, konung, 9, 81 ff., 110 f., 117 f., 158
 Guttorm jarl, 106
 Guyton de Morveau, Louis Bernard, baron, fra.
 kemist, 160
 Gylden, Hugo, prof., 125
 Gyllenstolpe, Michael Wexionius, prof., 136
 Gyllenborg, Gustaf Fredrik, greve, kansliråd, skald,
 44
 –, Henning, greve, 58
 Gyllenhammar, Pehr, försäkringsdir., 125
 Gyllenhielm, Karl Karlsson, frih., riksamiral, 119
 Gyllensten, Lars, prof., 146
 Görtz, Georg Heinrich von, frih., geheimeråd, 9
- Hage, Ernst, distriktkamrer, riksdagsman, 138
 Hagel, Christina, 60
 Hagelstam, Otto Julius, överste, 66
 Hall, David, riksdagsman, statsråd, 139
 Hallwyl, Walter von, riksgreve, bruksäg., riksdags-
 man, 77
 (halvmåne), Olof Björnsson, 103
 Hamilton, släkter, 6, 9
 –, Agnes (Geijer-), 121
 –, Hugo, frih., generalfälttygmästare, 18
 –, Raoul, greve, riksdagsman, 76
 Hammarsten, Olof, prof., 149
 Hannover, britt. konungaätt, 18
 Hans, konung, 103
 Hansen, Vilhelm, generaldirektör, 161
 Hansson, Gustaf Henry, civiling., riksdagsman, 76
 –, Hans, i Rättvik, folkskollärare, riksdagsman,
 138
 –, Per Albin, statsminister, 134, 145
 Hansteen, Christopher, no. prof., 154
 Harald Bryniulfsson, 105
 – Olofsson, se Låssa-ätten
 Hasselhuhn, släkt, 48, 61
 –, Carl Gustaf, bryggare, 61
 –, Isak, fänrik, 61
 –, Nils, köpman, 61
 Haverberg, N. B., fältkamrer, 66
 Havermann, Hans Gabriel, sockermästare, 50
 Havrincourt, Louis de Cardevaque de, markis, fra.
 ambassadör, 117
 Hebern, släkt, 17
 Heckscher, släkt, 6
 –, Eli F., prof., 160
 –, Gunnar, prof., ambassadör, partiordf., 79, 137
 Hed, Kerstin, se Olsson, Hilda
 Hedberg, madame, 52
 Hedenius, Ann Marie, 141
 –, Ingemar, prof., 140 ff.
 –, Israel, förste livmedikus, tit. prof., 142
 –, Per, överläkare, 141
 Hedin, Sven, dr. phil., forskningsresande, 138
 Hedvig Elisabeth Charlotta, drottning, 85, 89
 Heidenstam, Carl Peter von, generalkonsul, 159
 Heijke, Daniel, brukspatron, 60
 Heijpell, Johan Georg, 60
 Heilborn, Emil, affärsman, generalkonsul, 155
 Helger, Nils, överlärare, riksdagsman, 138
 Helin, Samuel, köpman, 58
 Helleday, släkt, 48
 Henel, Andreas Jochim von, major, 116 f.
 Hepburn, släkt, 17
- Herbst, Hindrich, 52
 Hermelin, Olof, statssekr., 110
 Hierta-Retzius, Anna, filantrop, 159
 Hildebrand, Bror Emil, riksantikvarie, 124
 Hill, Carl Fredrik, målare, 161
 –, James, am. industriman, 131
 Hising, Carolus Olai, kyrkoherde, 108
 –, Malin, 108
 –, Mikael, borgmästare, 108
 –, Olof, fogde, 108
 Hisinger, släkt, 108
 Hjärne, Harald, prof., 155
 Hoas, Kristoffer, pastor, 12
 Hobolt, Jurgen Valentin, sammetsvävare, 52
 Hochschild, Carl, frih., utrikesminister, 76
 –, Rutger Fredrik, expeditionsssekr., 100
 Hoffler, Valentin Friedrich, 58
 Hollender Ridder, släkt, 158
 Hollender, Hans, borgmästare, 158
 Holley, Robert W., am. prof., 150
 Holmberg, Arne, överbibliotekarie, 151
 Holmboe, Christopher Andreas, no. prof., 154
 Holmgren, Gustaf, fil. lic., 155
 Holmqvist, Lasse, journalist, 130
 Holten, Jacob von, tolagskamrer, 23
 Horn, Adam, greve, riksråd, 52, 59
 –, Arvid, greve, kanslipresident, 160
 Hornstedt, Clas Fredrik, överläkare, naturforskare,
 36
 Hoyer, släkt, 160
 Huczkowski, Amalie, fotograf, 159
 Huith, Nicolaus, munk, 108
 Huit, släkter, 159 f.
 Husén, Torsten, prof., 147 ff.
 Hübinette, släkter, 4
 Hülphers, Abraham, fabrikör, 56, 58
 Hylthén, släkt, 48
 Håkan Bryniulfsson, 105
 Håkanson, Anders af, landshövd., 93, 96
 Härleman, Carl, frih., överintendent, 58
 Häggström, Johan, viceauditör, 67
 Härnquist, Kjell, prof., 148
 Höijer, släkt, 48
 –, Hindrich, 58
 Höyer, se även Hoyer och Höijer, 160
- In de Betou, Johan, borgmästare, riksdagsman, 51
 Ingegärd Svensdotter, 160
 Ingman, kassör, 60
 Insenstjerna, Fredrik Ulrik, landshövd., 51
 Irvine, Charles, dir., 20
 –, Thomas, köpman, 21
 Isberg, Alvin, lektor, 158
- Jacob, François, fra. prof., 150
 Jacobsen, Carsten Tank, grosshandlare, riksdags-
 man, 77
 Jakob II, eng. o. skotsk konung, 18
 James, se Jakob
 Jennebo, släkt, 160
 Jennings, Frans, köpman, tit. kommerseråd, 52
 Jochnick, Adolf af, generaldir., försäkringsdir., 125
 Johan III, konung, 8, 28, 38, 106 ff.
 – Elofsson, se Elofssonernas ätt
 – Håkansson, ryttmästare, 160
 Johannes Nicolai Ofeegh, biskop, 110

- Johansen, Charles K., sv.-am. red., 129 f.
 Johansson, Carl Oscar, kamrer, riksdagsman, 138
 Jon Jonsson skrivare, 104
 — Kristineson, se Sparre
 Jöns Björnsson, se Pukehorn
 Jöran Persson, sekr., 108, 155
- Karin Hansdotter, frilla, 106
 Karin Månsdotter, g. m. Erik XIV, 106
 Karl I, eng. o. skotsk konung, 17
 — II, eng. o. skotsk konung, 17 f.
 — IX, konung, 108
 — X, fra. konung, 91, 95
 — X Gustav, konung, 39, 111 f.
 — XI, konung, 110, 112
 — XII, konung, 1, 9, 18, 48, 110, 112 f., 115 f.
 — XIV Johan, konung, 154
 — Knutsson, se Bonde
 — Ulfsson, se Sparre av Tofta
 Karl Wilhelm Ferdinand, hertig av Braunschweig-Lüneburg, preuss. generalfältmarskalk, 92
 Karlin, Anna, 159
 —, Georg J:son, museichef, 159
 Katarina II, ry. kejsarinna, 12, 84 f., 87, 92, 94 ff., 101
 Katarina Jagellonica, drottning, 106
 Kaufmann, se Coopman
 Kaulbars, Johan Fredrik, frih., general, 52
 Kekkonen, Urho, finl. president, 152
 Kellgren, Johan Henrik, skald, publicist, 44
 —, Nils, byråchef, riksdagsman, 146
 Kempe, Erik, gosse, 60
 Kenicius, Petrus, ärkebiskop, 108
 Kennedy, Thomas, köpman, 23
 Key, Axel, prof., 122
 Khorana, Har Gobind, indisk-am. prof., 150
 Khrapovitsky, se Chrapovitskij
 Kiellmang, Catharina, 61
 Kierrman, Gustaf, borgmästare, talman, 51, 53, 56
 Kinnaird, släkt, 17
 Kirstein, Waldemar Anthon, fabrikör, tit. kammarrevisionsråd, 56
 Kjellander, släkt, 160
 Kjellberg, Gustaf, prof., 121
 Kjerrmansköld, släkt, 51
 Klemming, Gustaf Edvard, överbibliotekarie, 123
 Klint, David, köpman, 61
 Knipe, Anthony, britt. köpman, 16
 Knigge, släkt, 44
 —, Adolf von, frih., ty. förf., 50
 —, Jacob Baltzar, köpman, 50 f.
 —, Justus Johan, köpman, 46, 48 ff.
 —, Sophia Magdalena, 50, 53
 Knut Haraldsson, se Låssa-ätten
 Knös, Alida, 120
 —, Thekla, förf., 120 f.
 Koch, Carl Gustaf von, försäkringsdir., 125
 Kock, brukspatron, 52
 Koellner, Johan Fredric, fältskär, 43
 Konow, Gregori von, major, 66, 70
 Kopman, se Coopman
 Kornberg, Arthur, am. prof., 149
 Koskul, Friedrich, 60
 Kræmer, Lotten von, 121
 Kristina, drottning, 17, 39, 114
 Kristoffer av Bayern, konung, 6, 103
- Kröger, släkt, 48
 Küsel, Carl Gottfried, köpman, 51
 —, Jeronymus, köpman, 51
 Kysell, se Küsel
- La Duron, Elfrida, sv.-am. sjuksköterska, 131
 —, Jules F., am. läkare, 131
 Lafrensen, Matthias, 57
 Lagercrantz, Gustaf, statsråd, 120
 Lagerheim, Carl Erik, president, 65
 Lagerkvist, Ulf, prof., 149 f.
 Lagerlöf, Selma, förf., 155
 Lagerroth, Fredrik, prof., 137
 Lagus, Isaac, kyrkoherde, 64
 Lamm, Herman, grosshandlare, riksdagsman, 79 f.
 Lampa, släkt, 51
 Landquist, John, prof., 147 f.
 Lange, Halvard, no. utrikesminister, 152
 Langenskiöld, Karl, frih., riksbankschef, 77
 Lantto, Johan Bernhard, tryckerifaktor, riksdagsman, 77
 Lanzéen, Johan Fredrik, 69
 Lars Matsson, se stjärna
 Larson, Nils, i Tullus, bonde, talman, 159
 Laurentius Petri, ärkebiskop, 110
 Lauterbach, Anna Magdalena, 50
 —, Christoffer, 50
 —, Elisabeth, 50
 —, Jacob, 50
 Lavoisier, Antoine, fra. generalförpaktare, kemist, 160
 Lebeck, Henricus Julius, 37
 Lefrén, Johan Peter, generalmajor, 120
 Leman, Philip, advokat, riksdagsman, 79 f.
 Le Mercier de la Rivière, Pierre Paul, fra. intendant, publicist, 82
 Lenngren, Anna Maria, skald, 44
 Leopold II, ty.-rom. kejsare, 88 f., 95
 Leopold, Carl Gustaf af, tit. statssekr., förf., 44
 Lettström, Fridrich, 58
 Lichten, släkt, 159
 —, Elisabeth, 159
 Lidgard, Bertil, förbundsdir., riksdagsman, 146
 Lidman, Egron, 160
 (Likvidsönernas ätt), Anund Hemmingsson, 107
 Liljevalch, släkt, 160
 Lind af Hageby, Ebba, 159
 Lindberg, William, fabrikör, riksdagsman, 76
 Lindblom, Paul, dir., förf., 146
 Lindencrona, Alvar, försäkringsdir., 125
 Linder, Anna, hedersdr, 155
 Linderholm, Christina, utredningssekr., riksdagsledamotsers., 73
 Lindbom, Tage, arkivchef, 158
 Lindmark, Anders, grosshandlare, 65
 Lindqvist, Herman, journalist, förf., 113, 137
 Lindsay, släkt, 17
 Lindstedt, Anders, prof., regeringsråd, 125
 Lindström, Aksel, förf., 159
 —, Sigfrid, förf., 158
 Linné, Carl von, prof., 19, 36, 151
 Ljungberg, Gustaf Ludvig, genealog, förfalskare, 161
 Lode, F. W., 68
 Lo-Johansson, Ivar, förf., 145
 Lotsack, Ephraim, 51

Lovisa Ulrika, drottning, 117 f.
Ludvig XV, fra. konung, 117
– XVI, fra. konung, 84, 87 f., 91, 93, 95, 97, 100
Lund, Gustaf, 69
Lundberg, Erik, prof., 136
–, Johan, målare, 61
–, fru, 52
Lundblad, Grethe, riksdagsledamot, 77
Lundh, Anders, 47
Lundqvist, Carl Fredrik, sångare, 129
Lundström, Enni, 135
–, Vilhelm, prof., riksdagsman, 11, 135 f.
Luterkort, Salli, häradshövd., riksdagsman, 79
Luther, Martin, ty. reformator, 27
Lybecker, Brigitta, 47
–, Margreta Ottosdotter, 47
Lüder, Hubert, 50
(Låsa-ätten), Birger Olofsson, häradshövd., 103
–, Harald Olofsson, häradshövd., 103
–, Knut Haraldsson, 103
–, Olof Haraldsson, 103
Löfberg, Bertil, statsråd, landshövd., 114
Lönberg, lärftskrämare, 52
Löwbeer, Hans, universitetskansler, 148

Macklier, Hans, baronet, köpman, 17
McCarthy, Maclyn, 149
Maclean, se Macklier
Macleod, Colin M., am. prof., 149
Macpherson, James, skotsk förf., 21
Magnus, hertig av Östergötland, 107
– Eriksson, konung, 103, 105 f.
– ladulås, konung, 37, 104
– Ragvaldsson, drots, 107
Malmsten, Carl Johan, statsråd, landshövd., 125
Mandelgren, Nils Månsson, kulturforskare, 124
Mannheimer, Otto, advokat, riksdagsman, 79
Margareta Haraldsdotter, abbedissa, 105
Marie Antoinette, fra. drottning, 85, 88
Marklin, Gabriel, adjunkt, 154
Marryat, Horace, britt. förf., 24
Martinell, släkter, 4
Mats Larsson, se stjärna
– Nilsson, se 3 vädurhorn
Matsson, Anders, i Husie, nämndeman, talman, 158
Medici, it. släkt, handelshus, 27
Medin, släkt, 61
Meijer, släkt, 61
–, Bernhard, godsäg., riksdagsman, 77
Meijerfelt, Johan August, greve, riksråd, 116
Meinander, C., 68
Melander, August, sv.-am. rallarbas, 131
Meusenholz, Isac, körsnärvalderman, 54
Michelsdorp, Kristofer, 105
Mickel Hindersson, 48
– Jönsson i Tenhult, skogvaktare, 161
Moir of Stonewood, James, dir., 19 f.
Molin, Adrian, red., dir., 135
Molotov, Vjatjeslav, sovj. utrikesminister, 151 f.
Moman, Petter, notarie, 54
Monod, Jacques, fra. prof., 150
Montesquieu, Charles de Secondat de, baron, fra. förf., 82
Montgomery Silfverstolpe, Malla, se Silfverstolpe
Montrose, se Graham

Munch, Andreas, no. förf., 121
Murray, Gustaf, biskop, 65
Märta Bosdotter, se Natt och Dag
– Haraldsdotter, 105
Möller, Gustav, riksdagsman, statsråd, 146
–, Jacob Philip, köpman, klockare, 54
–, Levin, domprost, 122
Mörner, fröken, 52

Nanne Abjörnsson, se Sparre
Napoleon I, fra. kejsare, 22 f.
(Natt och Dag), Bo Bosson, riksråd, 105
–, Märta Bosdotter, 105
Necker, Jacques, fra. finansminister, 85
Nerman, Ture, publicist, riksdagsman, 158
Neufville, Abraham, nederl. köpman, 51
–, Bastian, nederl. köpman, 51
–, David, nederl. köpman, 51
–, Jean de, nederl. köpman, 51
–, Peter, nederl. köpman, 51
Neuman, W. J., överdir., 60
Nicolaus Canuti, ordinarius, 108
Niehenck, D., 50
Nihlfors, Folke, organisationsdir., riksdagsman, 76
Nils Abjörnsson, se Sparre av Tofta
– Jonsson, se Rickebyätten
– Kettilsson, se Vasa
– Mickelsson, 103
– Turesson, se Bielke
Nilsson, Christina, sångerska, 129
–, Sven, prof., 122
–, Victor, sv.-am. red., 130
Nirenberg, Marshall W., am. prof., 150
Nisser, William A., bruksäg., riksdagsman, 76
Norberg, Johan, borgmästare, 60 f.
Nordberg, Jöran, kyrkoherde, historieskrivare, 110
Nordenflycht, Hedvig Charlotta, förf., 60
Nordenskiöld, Adolf, prof., forskningsresande, 77
Nordenson, Harald, dir., riksdagsman, 76
Nordin, Carl Gustaf, biskop, 95 ff.
Nordström, Emil, kyrkoherde, 158
–, Johan Jacob, riksarkivarie, riksdagsman, 77
–, Theodor, landshövd., riksdagsman, 77
Norell, fältskär, 60
Norman, släkt, 48
–, Anna Margareta, 61
–, Carl, 68
–, Magnus, köpman, 61
–, Margareta Elisabet, 47
Norn, Jonas, 60
Norrry, Ida, hedersdr, 155
Noryn, Hindrich, 52
Nyström, Per, landshövd., tit. prof., 146
Näsfall, Emil, skulptör, 159

Odelberg, Wilhelm, överbibliotekarie, 151
Ofeegh, se Johannes Nicolai
Ogilvy, David, lord Ogilvy, 19
Ohlander, Urban, docent, 158
Olaus Petri, kansler, kyrkoherde, 110
Oliphant, Laurence, laird of Gask, 19
Olof Björnsson, se halvmåne
– Haraldsson, se Låsa-ätten
– Pedersson, se 3 vädurhorn
– Skötkonung, konung, 160
Olsbo, släkt, 158

- Olsson, Hilda, förf., 156
 Orring, Jonas, generaldir., 148
 Oskar I, konung, 126
 – II, konung, 122, 126, 130
 Othén, Ulla, lärare, 160
 Ottervik, Gösta, överbibliotekarie, 151
 Oxenstierna, släkt, 120
 –, Axel, greve, rikskansler, 31, 113 f.
 –, Johan Gabriel, greve, kanslipresident, skald, 44
- Pahl, Jurgen Hindrich, 60
 –, Marcus, 60
 Palm, August, agitator, 133
 –, Swante, sv.-am. vicekonsul, 161
 Palme, Olof, statsminister, 140, 148, 152
 –, Sven, försäkringsdir., riksdagsman, 125
 Palmstedt, Carl, föreståndare, tit. prof., 122
 Panum, Peter, da. prof., 122
 Paulsen, Svend, friskarehövd., 158
 Peder Erlandsson, se Bååt
 – Månsson, munk, 38
 – Ragvaldsson, riksråd, 107
 Peetschius, H., regementspastor, 50
 Pegelow, Fritz, generaldir., riksdagsman, 78 f.
 Pehrsson-Bramstorp, Axel, statsminister, 145
 Perner, Anna, 48
 –, Anna Elisabeth, 61
 –, David Niclas, löjtnant, 48
 –, Elisabeth, 60
 –, Euphrosina Nicolausdotter, 47, 60 f.
 –, Euphrosina Welamsdotter, 47
 –, Johan Wilhelm, 48
 –, Niclas, kamrer, 48, 60
 –, Nicolaus, köpman, 47
 –, Robert, fältväbel, 48
 Pers, Anders, chefred., riksdagsman, 138 f.
 –, Anders Harald, chefred., 139 f.
 –, Anders Yngve, chefred., 139 f.
 –, Gunnar, målare, 140
 –, Mattias, dir., 140
 Persone, guldarbetare, 60
 Peter I, ry. kejsare, 116
 Petersen, släkt, 48
 Petre, släkt, 48
 –, Euphrosina, 61
 –, Johan, rådman, 61
 –, Welam, köpman, 47
 Petrén, Gustaf, regeringsråd, 146
 Philipson, John, grosshandlare, riksdagsman, 79 f.
 Philipsson, Aron, advokat, riksdagsman, 79
 Phragmén, Edvard, prof., dir., 125
 Phragmenius, Jonas, rektor, 158
 Pieyer, Nils, 58
 Pilo, släkt, 160
 Piper, Carl, greve, kungl. råd, 48
 –, grevinna, 52
 Plomgren, Anders, köpman, 51 f.
 –, Thomas, borgmästare, talman, 51
 Poppius, Gabriel, statsråd, 64 f., 69 ff.
 Posse, Betty (Ehrenborg-), frih., förf., 121
 –, Nils, frih., gymnastikdir., 129
 Pousette, släkter, 4
 Preis, Joachim Fredric, frih., envoyé, 127
 Pronck, Anna Maria, 50
 Provence, greven av, se Karl X
 Puke, Erik Kettilsson, marsk, 106
- (Pukehorn), Björn Jönsson, 103
 –, Jöns Björnsson, 103
 Pyl, Johann Theodor, ty. läkare, 42
- Quarin, Joseph von, kejs. livmedicus, 42
- Ramel, släkt, 153
 –, Karl, frih., advokat, 153
 –, Märta, 153
 –, Povel, frih., artist, 153 f.
 –, Susanna, frih., 154
 Ramsay, släkt, 9
 Rasmus Ludvigsson, sekr., 106
 Rehnshöld, Carl Gustaf, greve, riksråd, 113
 Reincke, Anna Maria, 61
 Rentzhog, Sten, museichef, 113
 Ribbing, Adolf Ludvig, greve, publicist, 89
 (Rickebyätten), Nils Jonsson, lagman, 106
 Ridderstad, Per S., prof., 151
 Rinman, Raguel Ulric, lagman, 70
 Risingh, Johan Claesson, guv., assessor, 136
 Rochambeau, Jean Baptiste Donatien de Vimeur
 de, greve, fra. marskalk, 83
 Rock, Christian, ty. köpman, 51
 Rodhe, Edvard, biskop, 141
 Roman, släkt, 6
 Roos, Wilhelm, generalpostdir., riksdagsman, 77
 Rosen, Gustaf Fredrik von, greve, riksråd, 51
 Rosén, Göta, avdelningschef, riksdagsledamot, 146
 –, Johan, lektor, 21
 –, Nils Gustav, universitetskansler, 148
 Rosenhane, Schering, frih., riksråd, 58
 Rosenstein, Nils von, landshövd., publicist, 65
 Rosensvärd, Henrik, generallöjt., statsråd, 76
 Ross of Shandwick, George, köpman, 21
 Rubenson, Moritz, sekr., riksdagsman, 79
 Rudbeck, Catharina, 110
 –, Olof (d. ä.), prof., 108, 110
 Rudbeckius, Johannes Johannis d. ä., biskop, 108
 Rudenschöld, Magdalena, hovdam, 99
 Ruin, Olof, prof., 137
 Rulander, Liisa, familjehemsförälder, riksdagsleda-
 mot, 73
 (Rumby-ätten), Filip Finvidsson, 104
 Runeberg, Fredrika, finl. förf., 121
 Runestam, Arvid, biskop, 141
 Rydqvist, Johan Erik, 154
 Rålamb, släkt, 161
 (Rålamb), Anders Sigfridsson, överste arklimästare,
 161
 Rääf, Leonhard Fredrik, godsägare, fornforskare,
 123, 154
 Röhl, Maria, konstnär, 120
- Sahlgren, Anna Dorothea, 53
 –, Brita, 55
 –, Jacob, borgmästare, riksdagsman, 55 f.
 –, Niclas, dir., 19 f., 49, 55 f.
 –, Olof, köpman, 61
 Salbom, J., 68
 Sandberg, Jan, politisk sekr., riksdagsledamot, 73
 Sanger, Frederick, britt. prof., 150
 Sarffue, Sigfrid Henriksson, sekr., 108
 Sasse, Anna Elisabeth, 61
 Scallerus, Petter, läkare, 39
 Schaeij, släkt, 48

- Scheele, Carl Wilhelm, apotekare, kemist, 40
 Scheffer, Helena Maria, frih., 52
 —, Carl Fredrik, greve, riksråd, 118
 Schenbom, Anders, överdir., riksdagsman, 61
 Schenmark, Johan, prost, 124
 Schmidt, Herrman, gödsäg., riksdagsman, 77
 Schrange, Johan, köpman, 58
 Schröder, Georg Claes, överhovpredikant, 118
 —, Georg Engelhard, målare, 61
 Schröderheim, Elis, landshöv., 86
 Schulenburg, Johann Matthias von der, greve, ve-
 net, fältmarskalk, 113
 Schultz, Israel, governmentsfiskal, 159
 Schütz, se Schütze
 Schvardz, Carl Mauritz, vice pastor, 47, 60
 —, Emerentia, 47
 —, Euphrosina, 47
 —, Johan, 47
 —, Magnus Nilsson, 48
 —, Mauritz Nielsson, bergsfogde, 47
 —, Niclas Mauritz, stadsfiskal, 47, 52, 59 f.
 —, Nils, rådman, 48
 —, Petter, 47
 —, Stephan, bruksbokhållare, 47
 —, Wilhelm, köpman, 61
 —, Wilhelm Mauritz, köpman, 44 ff.
 Schwerin, Fredrik von, greve, kyrkoherde, 110
 Schütze (Schutz), Anna Maria d. y., 50, 55
 —, Anna Maria d. ä., 55
 —, Catharina, 50
 —, Jacob, köpman, 55, 57
 —, Johan, 58
 —, Samuel, konvojkommissarie, 50, 53, 55
 —, Samuel, brukspatron, 50, 53, 55
 Segerstedt, Torgny, prof., chefred., 139
 —, Torgny T:son, prof., 147
 Sigge Guttormsson, 106
 Sigismund, konung, 108
 Silfverskiöld, Nils, prof., 155
 Silfverstolpe, Malla Montgomery, memoarförf., 89,
 120
 Sinclair, släkt, 9
 —, Henrik, köpman, 17
 Sjödin, Lars, förste arkivarie, 108 f.
 Sjöholm, finl. släkt, 158
 Skinner, Burrhus Frederick, am. prof., 148
 Skogman, Carl David, frih., president, 69
 Skytte, Britta, 114
 —, Johan, frih., riksråd, 136
 Sköld, Per Edvin, riksdagsman, statsråd, 145
 Slöör, Anna Christina, 65
 Smidt, Frans, köpman, 54
 Soem, Anna Maria, 42
 —, Christian, mästefältskär, 42
 Sofia, drottning, 111
 — Magdalena, drottning, 84
 Soop, släkt, 103
 Sothoff, se Suthoff
 Soyhier, nederl. släkt, 27
 Spalding, släkt, 17
 Sparre, Erik, greve, riksråd, 159
 (sparre), Jon Kristineson, officialis generalis, 105
 —, Nanne Abjörnsson, 105
 Sparre av Tofta, släkt, 106
 (Sparre av Tofta), Karl Ulfsson, marsk, 104
 —, Nils Abjörnsson, 105
 (sparre över blad), Bengt Karlsson, 103
 Spens, släkt, 9, 52
 Sporrong, släkter, 4
 Staël von Holstein, Erik Magnus, frih., ambassadör,
 85, 91
 —, Anne Louise Germaine, frih., förf., 85
 Stalin, Josef, sovj. generalsekr., marskalk, 152
 Standaert, Hans Friedrich, 60
 Stavenow, Ludvig, prof., 137
 Stedingk, Curt von, greve, fältmarskalk, 81, 87, 91,
 96 f., 99
 Stéenhoff, Frida, förf., 159
 Steffen, Gustaf, prof., riksdagsman, 147
 Steitz, Joan, am. prof., 150
 Sten Michelsson, borgmästare, 114
 Stenborg, Nils Gustaf, skådespelare, 60
 Stenglin, ty. släkt, handelshus, 57 f.
 Sterky, Fredrik, chefred., LO:s ordf., 133
 (stjärna), Erik Matsson, 103
 —, Lars Matsson, 103
 —, Mats Larsson, 103
 Stockenström, Beata, 47
 —, Lorentz, bergmästare, 47
 Stolpe, Georg, kyrkoherde, 65 f.
 Strijk, Hans, landshöv., 113 f.
 Strindberg, August, förf., 124
 Strinnholm, Anders Magnus, förf., 154
 Sträng, Gunnar, riksdagsman, statsråd, 143 ff.
 Strömborg, Anders, köpman, 60
 Stuart, britt. konungaätt, 17 f.
 —, Charles Edward, prins, 19
 —, William, lord Blantyre, 19
 Sture, Sten d. ä., riksföreståndare, 103
 (Sture), Algot Magnusson, riksråd, 105
 —, Svante Nilsson, riksföreståndare, 103
 Styffe, Carl Gustaf, bibliotekarie, 123
 Stützer, släkt, 36 ff.
 —, Carl Wilhelm, livmedicus, 43
 —, Johan Arnold, kirurg, 36 f., 41 f.
 —, Martin Christian Wilhelm, fältskär, 42 f.
 Sundberg, Gotthard, förf., 120
 —, Ingrid, fil. kand., riksdagsledamot, 76
 Sundelius, Marie, sv.-am. sängerska, 130
 Sundfeldt, Sten, ambassadör, 140
 Suthoff, Jochim, 58
 Svanberg, Lars, prof., 122
 Swartz, Olof, fabrikkör, 48
 —, Petter, fabrikkör, 48
 Svedberg, The, prof., 160
 Svedelius, Wilhelm Erik, prof., 136
 Sysikaski, finl. släkt, 158
 Söderblom, Nathan, ärkebiskop, 12
 Tarschys, Daniel, prof., riksdagsledamot, 137
 Taube, Carl Edvard, ordensbiskop, 110 f.
 —, Evert, frih., generallöjt., 85 f., 89 ff., 94, 96, 99 f.
 Tellbom, kyrkoherde, 60
 Tessin, släkt, 6
 —, Carl Gustaf, greve, kanslipresident, 118
 —, Nicodemus d. ä., slottsarkitekt, 58, 114
 Thalén, Elisabeth, 48,
 —, Magnus, 48
 —, Maria, 48
 Thorburn, Robert, grosshandlare, riksdagsman,
 78 f.
 —, William, grosshandlare, riksdagsman, 77, 79

- Thorild, Thomas, bibliotekarie, tit. prof., 44
 Thorsén, N., mademoiselle, 61
 Thorsson, Anna Maria, 50
 —, Cornelius, 50
 Thunberg, Carl Peter, prof., 36 f., 42
 Thunborg, Carsten, mättningsman, riksdagsman, 76
 Thunvall, Gunbjörg, fru, riksdagsledamot, 76
 Thurstone, Louis Leon, am. prof., 149
 Tirén, Johan, målare, 159
 Tod, George, värdshusvärd, 23
 Topelius, Zachris, finl. förf., 121
 Torstenson, Lennart, greve, riksråd, 161
 (Tott), Ivar Axelsson, da. riksråd, 103
 Tottie, 58
 Trampe, Carl af, greve, riksdagsman, 76
 Trankell, Arne, prof., 148
 Treffenberg, Curry, landshövdd., riksdagsman, 120
 Trip, Elias, nederl. köpman, 25 ff., 32 ff.
 —, Jacob, nederl. köpman, 26 f., 31, 34
 Trolle, släkt, 160
 Tulindberg, Johan, komminister, 66, 71
 Törner, kommerseråd, 52
 Törnflycht, Christina, grevinna, 48
- Ulfhild Birgersdotter, 106
 Ulfsparre, fröken, 52
 Ulmgren, Pär, försäkringsdir., 125
 Undén, Östen, prof., utrikesminister, 14, 152 f.
 Utter, Isaak, bokhandlare, 65
- (3 vädurhorn), Mats Nilsson, 104
 —, Olof Pedersson, 104
 Wachtmeister, släkt, 120
 Wackerbarth, Athanasius Francis Diedrich, 154
 Wacklin, släkt, 65
 Wærn, släkt, 161
 —, Carl Fredrik d. ä., grosshandlare, 161
 —, Carl Fredrik d. y., statsråd, president, 161
 Wahlbom, Carl, prof., 160
 Valdemar Magnusson, hertig, 103
 Walheim, Carl, 68
 Wall, Anders, dir., 155
 Vallée, Jean de la, kungl. arkitekt, 58
 —, Julin de la, fra. köpman, 58
 Wallenberg, Marcus, v. häradshövdd., bankdir., 138
 —, Raoul, arkitekt, legationssekr., 152, 160
 Wallengren, Sigfrid, prof., 136
 Wallenstråle, Martin, biskop, 21
 Wallin, Georg d. ä., biskop, 110
 —, Josef, biskop, 70
 Wallman, Johan Haqvin, kyrkoherde, fornforskare,
 123
 —, Olof, 52
 Wallrave, Herman, 60
 Warburg, Karl, prof., riksdagsman, 79
 Vasa, släkten, 106 f.
 (Vasa), Erik Karlsson, riksråd, 107
 —, Nils Kettilsson, häradshövdd., 106 f.
 Washington, George, am. president, 83
 Watson, James D., am. prof., 149
 Watrang, Zacharias, läkare, 39
 Weibull, Curt, prof., 160
 —, Lauritz, prof., 160
- Wennerberg, Gunnar, statsråd, landshövdd., 120,
 130
 Vennerström, Ivar, statsråd, landshövdd., 138
 Westberg, Isac, 52
 Westén, Eric Andersson, köpman, 48 f.
 —, Ingeborg, 48
 —, Lars, 48
 Westerberg, Catharina, 61
 —, Johan Jacob, kommerseråd, 61
 —, Nathanael, köpman, 61
 Westerwyk, Elisabeth, 60
 Westman, släkt, 48, 51
 Wetterblad, Bengt, 58
 Wickman, Krister, utrikesminister, riksbankschef,
 152 f.
 Wickström, Johan, älderman, 66
 Widén, Arthur, lantbrukare, riksdagsman, 76
 Wiede, Levin Christian, kyrkoherde, stiftsbibliote-
 karie, 122 ff.
 Wieselgren, Oscar, riksbibliotekarie, 151
 —, Peter, domprost, nykterhetsman, 125
 —, Sigfrid, generaldir., riksdagsman, 125 f.
 Wiesendorff, Mathias, köpman, 51
 Wigardt, Sixten, 155
 Wigfors, Ernst, riksdagsman, statsråd, 139
 Wije, släkt, 48
 Wijkström, Anders, lektor, 160
 Wikner, Pontus, prof., 121
 Wikström, Pehr Olof, kyrkoherde, 71
 Willers, Uno, riksbibliotekarie, 151
 Winbom, släkt, 48
 Virgin, Elsie, 154
 —, Gunnar, överste, 154
 Wolrath, Björn, koncernchef, 124
 Wrangel, löjtnant, 52
- Yhlen, Johan Georg, köpman, 52, 57
- Ziervogel, Anna Brita, 42
 —, Joachim, fältskär, 42
 —, fru, 52
- Åhman, Sven, red., 139
 Åkerberg, Johan, linhandlare, 70
 Åkerblom, bryggare, 52
 Åsbrink, Eva, rektor, riksdagsledamot, 76
 —, Per, riksbankschef, 146
 Åström, Sverker, ambassadör, 151 ff.
- Öberg, Kjell, generaldir., 15
 Öhman, Anna, 54
 —, Hindrich, 58
 —, Monica, undersköterska, riksdagsledamot, 73
 Öhr, Carl, rådmann, 47
 Örnberg, Victor, arkivarie, genealog, 124
 Örneberg, Britta Helena Axelsdotter, 48
 (Örnflycht), Bengt Arentsson, 103
 —, Erik Gregersson, väpnare, 103
 —, Peter Eriksson, riksråd, 103
 »rsted, Hans Christian, da. prof., 122
 Örtengren, John, dirigent, 129
 Östberg, Carolina, sångerska, 129
 —, Ragnar, arkitekt, 154

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

ÅTTIONIONDE ÅRGÅNGEN
1993
STOCKHOLM

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM BJÖRN ASKER

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
OCH KUNGL. PATRIOTISKA SÄLLSKAPET

INNEHÅLL

Invandrare i svensk historia. Individ och kollektiv. Av <i>Harald Runblom</i>	1
Från högländerna till älvdalen. Göteborg och Skottland 1621--1814. Av <i>Göran Behre</i>	16
Louis De Geer och Sverige. Den svenska stormaktens främste entreprenör. Av <i>Berni Douhan</i>	25
Tyska kirurger i Stockholm. Familjen Stützer. Av <i>Ingvar Svanberg</i> och <i>Leif Lindin</i>	36
Handelsman med invandrabakgrund i 1700-talets Salviigränd. En fallstudie i sociala flätverk. Av <i>Christina Dalhede</i>	44
Att vara eller inte vara. Huvudstadens finska församling under 1800-talets första hälft. Av <i>Kari Tarkiainen</i>	63
Invandrare i tvåkammarriksdagen 1867--1970. Av <i>Björn Asker</i>	73
Gustav III of Sweden and the French Revolution. By <i>H. Arnold Barton</i>	81
 Recensioner	
Medeltidsproblem. Flera förf. rec. av <i>A. Winroth</i>	102
Nordvästra Stor-Stockholm under medeltiden. O. Ferm m. fl. rec. av <i>H. Gillingstam</i>	102
Biskopsbiografier. Flera förf. rec. av <i>A. Winroth</i>	104
Östgotakloster. K. Parikh rec. av <i>H. Gillingstam</i>	104
Vasaätten i skev belysning. C. von Warnstedt rec. av <i>H. Gillingstam</i>	106
Rikskansliet 1560--1592. I. Svalenius rec. av <i>J. Liedgren</i>	108
Kungliga hovpredikanter. C. H. Martling rec. av <i>O. Bexell</i>	109
Konungarne av pfalziska huset. A. Florén m. fl. rec. av <i>B. Asker</i>	111
Landshövding på 1600-talet. S. Hartelius rec. av <i>L.-G. Tedebrand</i>	113
Bilder av Erik Dahlbergh. L. Jonsson (red.) rec. av <i>B. Asker</i>	114
Karl XII ur tysk synvinkel. J.-P. Findeisen rec. av <i>J. Lindegren</i>	115
Ur-statskalender i faksimil. A. J. von Henel m. fl. rec. av <i>B. Asker</i>	116
Gustaf III som vi aldrig sett honom. M.-C. Skuncke rec. av <i>B. Hammarlund</i>	117
Karlberg under mer än tvåhundra år. E. Norberg m. fl. rec. av <i>B. Asker</i>	119
Ett skaldeöde. E. Mansén rec. av <i>S. Björck</i>	120
Naturvetenskaplig nordism. N. Eriksson rec. av <i>A. Burius</i>	121
En östgötsk bibliotekarie. A. Ranius rec. av <i>A. Burius</i>	122
Svensk försäkringshistoria personifierad. K. Englund rec. av <i>A. Tjerneld</i>	124
En reformators minnen. S. Wieselgren rec. av <i>A. Hörsell</i>	125
Nya rön om vår in- och utvandring. B. Hjord (red.) rec. av <i>U. Beijbom</i>	126
100-årig sångarglädje i Svensk-Amerika. L. Setterdahl rec. av <i>U. Beijbom</i>	128
Svensk-amerikansk "oral history". U. Beijbom rec. av <i>L.-G. Tedebrand</i>	130
Hinke i helfigur. H. Lagerberg rec. av <i>K. Krantz</i>	132
En svenskhetens förkämpe. B. Bogårde rec. av <i>H. Runblom</i>	135
Statsvetaressäer. G. Falkemark (red.) rec. av <i>B. Asker</i>	136
Carl Grimberg — ett historikeröde. J. Torbacke rec. av <i>B. Asker</i>	137
Anders Yngve och det Persiska arvet. S. Olsson rec. av <i>U. Brandell</i>	138
Filosof i vardande. I. Hedenius rec. av <i>K. Krantz</i>	140
Gunnar Sträng berättar. A. L. Johansson rec. av <i>G. Jonasson</i>	143
Den gode politruken. B. Torekull rec. av <i>Å. Lilliestam</i>	146
I elfenbenstornet — och utanför. T. Husén rec. av <i>Å. Lilliestam</i>	147
Möten med gener och genier. U. Lagerkvist rec. av <i>T. Ahlenius</i>	149
Autobiografier. W. Odelberg och Å. Davidsson rec. av <i>Å. Lilliestam</i>	150
Svensk utrikespolitik under femtio år. S. Åström rec. av <i>U. Brandell</i>	151
Povels gång framåt vägen. P. Ramel rec. av <i>E. Adelsköld</i>	153
Hedersdoktorer i Uppsala. T. Nevéus rec. av <i>H. Gillingstam</i>	154
Släkten Cronhielm. T. Burgman rec. av <i>H. Gillingstam</i>	155
Allmogegenealogier från Rump-Dalarna. Flera förf. rec. av <i>H. Gillingstam</i>	156
 Tidskriftsöversikt	
Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1993	158
Förkortningslista	163
Personregister	164

